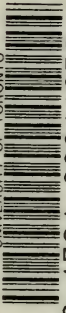

UNIVERSITY OF TORONTO

3 1761 0001852 1

Pannonia Books
2 Spadina Road
Toronto 4, Canada

PH
3132
M3
köt. 52

MAGYAR REMEKIRÓK

A MAGYAR IRODALOM FŐMŰVEI

Sajtó alá rendezik

Alexander Bernát	Erődi Béla	Négyesy László
Angyal Dávid	Ferenczi Zoltán	Rákosi Jenő
Badics Ferencz	Fraknói Vilmos	Riedl Frigyes
Bánóczi József	Gyulai Pál	Széchy Károly
Bayer József	Heinrich Gusztáv	Széll Kálmán
Beöthy Zsolt	Koroda Pál	Váczy János
Berzeviczy Albert	Kossuth Ferencz	Vadnay Károly
Endrődi Sándor	Kozma Andor	Voinovich Géza
Erdélyi Pál	Lévay József	Zoltvány Irén

52. KÖTET

ARANY LÁSZLÓ MUNKÁI

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

magyar irod. intézet és könyvnyomda

1904

R. E. M. fer.

Franklin-Társulat

Arany kártya

ARANY LÁSZLÓ

MUNKÁI

Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta

KOZMA ANDOR

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

magyar irod. intézet és könyvnyomda

1904

1088303

BEVEZETÉS.

Az irodalom legnagyobb dicsője nem legigazibb jelzője egyúttal nemzetük irodalmi színvonalának. A rendkívüli kimagasodás, a minő például egy Petőfié vagy egy Arany Jánosé, nemzeti szerencse és boldog dicsekedés, de a kivételes lángelmékből nem következtethetünk az értelmi, erkölcsi és ízlésbeli fokra, melyet nemzetük az ő idejükben elért. A lángész, legyen bár a hang, a melyen megnyilatkozik egészen nemzeti, mindig világcsoda.

A nemzet irodalmi színvonalát inkább azon jelesek után mérhetjük, a kik nem világgraszoló nagyságok. A kik egyéni tehetségét csak ugyanaz a nép érti meg, mely a nyelvüket. A kik gondolatban és érzésben nemzetükön és korukon nincsenek túl s a kiknek művészete öntudatosan szolgálja a nemzeti közízlést.

Ám, a világgraszoló lángelméken s a nemzet irodalmi színvonalát jelző tehetségeken kívül, vannak olyan írói egyéniségek is, melyek amazokhoz nem számíthatók ugyan, de bizonyos kiválóságuknál fogva ezek tiszteletreméltó sorában sem férnek el,

Ilyen kiváló írói egyéniség a magyar irodalomban Arany László. Az a fajuktól és koruktól való belső, szellemi függetlenség, mely a kivételes lángelmék egyik jellemző ismertető jele, őt nem tünteti ki. Arany László lelkét szinte egészen a maga kora és a maga nemzete

tölti be. Nemzeti és koreszmék ihletik költészetében s foglalkoztatják mint essay-írókat. Művei nem keletkezettek volna máskor, mint a tizenkilencedik század vége felé és sehol másutt, mint az ezen korbéli magyar nemzet körében. De mégis: e műveket olvasva abba a kellemes csalódásba ringathatjuk magunkat, hogy irodalmunk színvonalja immár a leghaladottabb nyugat-európai nemzetekéhez emelkedett, a nélkül, hogy a nagy emelkedés árát eredeti magyarságunk adta volna meg.

Arany László egyénisége műveiből úgy lép elénk s úgy szól hozzánk, mint a művelt magyar úri embernek az a typusa, melynek kifejlesztésére bölcs, szabadelvű és mindenek felett nemzeti érzésű apáink törekedtek. Ezek, természetesen, a maguk tökéletesedett folytatásául kívánták és remélték az új nemzedéket, hogy arra igen nehéz és sokszerűen kényes nemzeti kezdeményezéseiket bizalommal hagyassák örökül. Képzeletükben láttak egy új nemzedéket, melyben az uralkodó typus eszményítve a következő:

Jó, bölcs, becsületes és rendületlen, de igen okos magyar, ki a komoly dolgokat komolyan veszi. Nemcsak tanulékony, hanem immár tanult. Nemcsak szomjazik a nyugati modern műveltségre, hanem azt immár teljesen meg is szerezte. A régi táblabírónak Horatiuson és a Corpus Jurison sarkalló lelki világa felmagasodott benne nagyszabású tájékozottsággá és kibővült széles látkörre. Nem csupán lelkesedik az új idők vívmányaiért, hanem immár éles szemmel bírálja is azokat. Frazeológiája salangtalanabb lett, mint a régebbi magyar nemzedékeké volt, de gazdagabb és mélyebb. Hite elveszítette a gyermekességet, de kiállván a kétkedés próbáit, nyert erejé-

ben. Nemzeti érzése megnőtt a demokratikus irányban tovább terjeszkedett nemzettel. Fajszeretete immár jóval nagyobb sokaságot ölel át, mint a mekkora a rendiség túlhaladása után valódi magyarságnak volt mondható. Mind ennek folytán immár magyar nyelve is nagyobb szerű és tisztultabb, a haladott culturélet igényeinek jobban megfelelő, mint elődeié lehetett, a kik a curialis és culinaris latinnak nyügeből alig az imént szabadulva, még csak a népi magyar nyelvre szorultak.

Ez az elképzelt és remélt typus azonban, jóformán csak a régi nemzedék álma maradt. Általánosságban nem fejlődött ki, s nem lett döntő befolyásúvá a nemzet további életére. Mert a történet sohasem folytatódik programmszerűen. Ha Széchenyi és Deák nemzedéke ma szerte nézhetne e hazán, hiába látna politikai, technikai és forgalmi vívmányokban s mindennemű külsőségekben több újat és nagyot, mint a mennyit valaha óhaj:va sejtett: a mély és igaz nemzeti érzést, a romlatlan nemzeti nyelvet s a magas európai műveltséget abban az összhangzatos, együttes fejlettségben és abban az általánosságban, a mint az új nemzedéktől várta, mégis csalódotul nélkülöznél.

A szabadelvű haladás bátor útjára tért lelkes apáink nem számoltak eleve azzal, hogy a nemzetnek épen általuk előkészített gyors felszaporítása új tömegekkel, egyrészt a szép ősi magyar jellegnek, másrészt a további haladás belső mélységének szükségképen rovására megy. A közmondásos régi magyar kívánság, hogy «légy jobb apádnál», nem teljesedhetett be rajtunk, mert egészen másokká kellett lennünk, mint apáink voltak. Nem vagyunk általánosságban hozzájuk hasonlíthatók. Nem azt

folytatjuk teljes dicsőséggel, a mit ők nem egészen dics-telenül kezdtek. Egy új magyar nemzet van itt, sokkal nagyobb, mint a régi, de nem ugyanannak kitökéletesedése. Európaiakká lettünk ugyan, de sokat elvesztettünk a nemzeti mult tisztas hagyományaiból. S nemzetiekké lettünk ugyan, de az európai műveltségnek oly magas színvonalára, mint apáink szántak bennünket, nem emelkedtünk.

A kiben az előző nemzedéknek a jövőendő nemzedékről alkotott vágyó képzelete kivételkép mégis megvalósult, az érdekes külön egyéniségül tűnik szembe. Ilyen Arany László az irodalom terén. Kiválósága egyrészt rendkívül erős nemzeti, szinte azt mondhatnók magyar faji jellegében, másrészt feltűnően magas színvonalú európai műveltségében van. Illetőleg, e két legjellemzőbb sajátosságának egyszerre való megjelenésében és összhangjában, mely összhangot az ő korabeli többi magyar írónál ritkán találhatjuk meg.

Arany László 1844-ben született s 1898-ban halt meg. Irodalmi működésének korát, a politikai történelem terminológiájával, a kiegyezés korszakának mondhatjuk. E korszak átlagos magyar íróiban vagy az előző nagyobb nemzedék hagyományai az uralkodók, s akkor népiesek — néha szinte duhajkodók — Petőfi nyomán; vagy Nyugat-Európa nagy irodalmainak hatása alatt állanak, s akkor külföldiesen modernek. Arany László azonban sem nem népieskedő, sem nem külföldieskedő, mégis a legnemzetiebb és legmodernebb egyszerre.

Nemzetivé mindenek felett tiszta magyar nyelve teszi. De ezenkívül érzelmei szövődésének s gondolatai szövésének magyaros módja is. Amabban a tartózkodó méltó-

ság, emebben a józan, szinte tulságig pessimista bölcsesség: magyar faji vonás. Ezer esztendő története tanította s szoktatta rá a magyart, hogy mindig két ellenségtől egyszerre szorítva, szívét egészen szabadjára ne igen ereszsze s állandóan eszénél legyen.

Mégis, európai értelemben modern Arany László, írásainak tartalmánál fogva. Azt, ha versel, kevés kivétellel a kor legujabb viszonylataiból meríti s abban, ha prózát ír, mindig egy keresztül-kasul művelt és tanult elmének érett, szinte szenttelen bonczoló ítélete tükröződik.

Mint egészen öntudatos, szándékos irányzat zeng ki a tősgyökeres magyarságnak s a magas európai felfogásnak összhangja a «Hunok harcza» című verséből. Nagy tökéletességűvé fejlett, de ősz eredetű, romlatlan magyar nyelven, régi nemzeti versidomból alakított külső formában, a gondolat-szövének s az érzelem-kifejezésnek oly módjával, a mire csak fajmagyar képes, mondja el a költő e művében, hogy turáni ősfajtája a germánság ellen csak a modern munka haladott fegyvereivel állhat meg.

Másik, ennél is jelentékenyebb költői alkotásából, a «Déliabok hősé»-ből, mely elbeszélő mű, fájdalmas pessimismussal sír ki a panasz, hogy ősfaja körében az európai cultur-törekvés még mindig nem több rendszertelen, eleve kudarczra ítélt szalmalángnál. A jóízű magyar vidék ázsiai sarában a legfürgébb perdülésre kész kocsi-kerék is megreked. Hübele Balázs minden jó szándékát örökösen tejjes sikertelenség követi. Minden más nyugat-európai nemzet körében képzelhetetlen a szándék, akarat és cselekvés egymástól való ilyen rengeteg távolsága. Nálunk megszokott, szinte tipikus.

E nagy versnek formája eredetre nézve nyugati, vala-

mint az a gúnyos bíráló szempont is, melyről a költő hőségnek jellemét, az ebből folyó történetet s ennek egyes jeleneteit rajzolja; de a versben a nyelv művészete, a tartalomban pedig az érzés, a hangulat, hogy úgy mondjuk a szereplők és a dolgok lelke, egészen sajátyszerűen magyar.

Arany László nevezetesebb költői alkotásai közt az egyetlen «Elfrida» az, mely általánosan emberi történet. Ennek színhelye a ködös Britannia, de lehetne akár a valóságos nemzettől nem lakott napfényes Meseország is. Az emberek bizonyos fővonásokban mindenütt egyformák. A férfiak mindenütt bolondulnak a szép nőkért, a szép nők pedig mindenütt egyaránt hiuk.

Ez a verses munka időrendben az első azok közt, melyekkel Arany László a nyilvánosság előtt sikereket aratott s még csak a költő elbeszélő képességének, formai készségének s magyar nyelvművészetének próbája.

Prózájában, vagyis a magvas essayokban, melyeket írt, tudományos tárgyilagosságra, szigorú igazmondásra törekvése annyira igénybe veszi figyelmünket, hogy az első benyomás után hajlandók volnánk őt sokkal hidegebb eszű nyugat-európainak nézni, mint a minő meleg szívű fajmagyar.

Pedig a nemzeti elbizakodásból való kiábrándultságának hamuja alatt a fajszeretetet izzó parazsa lappang. Mint a Széchenyi, Deák Ferencz és Arany János mélységes magyar hazafiságának rajongó híve, olyannak látja az elértékezett időt, hogy immár a szabad nemzeti merés bűn a magyarság ellen s a nemzeti mérséklet a hazafiui kötelesség. De mily nehéz kötelesség ez! Egyéni szempontból háladatlan, szinte önfeláldozó. Hogy Arany

László is ilyennek hitte és érezte, arra rá vallanak a «Magyar politikai költészetről» szóló tanulmányának e sorai:

«A nemzeti vágyak, függetlenségi kísérletek sora lejárt; a hazafias ábrándok meghiusultak; polgári foglalkozásokban, békés művelődésben kereste a haza jövőjét minden gondolkodó politikus. Az ily politikai megfontolás azonban nem teremt hazafias költészetet. Negyedfélszáz év óta tart küzdelmünk az önállósági törekvés és az uralkodóház igényei, a nemzeti szabadság s a főhatalom túlterjeszkedése, a függetlenségre vágyók s a kiegyező pártok között, de a kiegyező pártnak alig van költészete».

Ha meggondoljuk, hogy ezt az az Arany László írja, a ki mint költő főképen a politikai, a hazafias költészetet művelte, mint gondolkozó politikus pedig a kiegyező párt híve volt, ki kell éreznünk a fagyos megállapító tételből a lemondás fájalmát.

Mintha a kurucz érzelem elfojtott jajgatással vetné magát alá a lelkiismeretes értelemnek. És voltaképp az egész tételben nem is a tárgyilagos igazság a mély és érdekes, hanem magának az írónak az a szomorú alanyi kétsége, mely a tételből következik.

«A *pragmatica sanctio*, az 1790-iki megállapodások, az 1867-ik évi kiegyezés — mondja továbbat — nem a szívből fakadt s nem ragadhatja lelkesedésre az érzelmek emberét. A költőnek, ha ellenök izgatni jobb belátása tiltja, hallgatnia kell, mert dicsőítésökre egy húr sem pendül meg szívében».

Nézetünk szerint mindez csak alányilag igaz, mert hiszen képzelhető olyan naivabb költő-szív is, melyben a húr megpendül annak dicsőítésére, a mit más csupán az

ítélő józan észszel értékeli. Ámde Arany Lászlónak ez idézetekben kivallott meggyőződése, mint épen reá vonatkozható alanyi igazság, alighanem a leghelyesebb kulcsa annak a sokszor feszegetett kérdésnek: miért hallgatott el Arany László sokat ígérő hazafias költészete olyan hamar.

Ő átélte az elnyomásnak azt a keserves korát, melynek emlékei lehetetlenné tették, hogy szívében csak egy húr is megpendüljön a kiegyezés dicsőítésére, pedig midőn a nemzetnek ez új létalapjáról tisztán a politikai értelem szempontjából beszél, nem fér kétsége e nagy államférfiui mű helyességéhez. «*A magyar emigratio mozgalmái*» című nagyszabású tanulmányában, melyet Kossuth Lajos emigratiobeli iratai első kötetének ismertető birálatául 1880-ban írt, a mindennel megszámlolt ítélet biztosságával hirdeti, hogy «nemzetünk fenmaradására, mostani számos bajaink ellenére is, alaposabb reményünk lehet, mint lett volna azon új hazában, a mit egy vérrel végig mosott tabula rasára oda rajzolni Kossuth tervezett».

Arany Lászlónak e munkája mindazon kellékekkel jellekedik, melyek a történelem politikai essay-íróját e magas műfajban művészsé teszik. A vizsgálódása tárgyául vett nagy történeti és politikai beszámolásnak tartalmi ismertetése, a lényegesnek kivonása és összegezése útján, teljességével és tárgyilagos hűségével nem kevésbé érdemel méltánylást, mint az ismertető tudományos készülsége, mely előbb fényesen megvilágítja az egész anyagot, hogy aztán nyugodt világosságban taglalhassa. Előadásának érdekessége, szempontjainak emelkedettsége és stíljének komoly előkelősége az essayt teljesen méltóvá teszi ahhoz a nagy műhöz, melyet ismertet és bírál. A bátor

és szigorú ítéletű józan ész s a hazafias érzelmi mélység pedig, melylyel Arany László az emigratio politikáját és diplomatiszálását *ad acta historica* teszi, oly magaslatra segíti fel az olvasót, a honnan Kossuth Lajos nagyságának való minden kegyeletes meghódolás mellett is világosan láthatja: hol, mikor és miként keresztezik egymást a magyar nemzet életérdekének s e rendkívüli nagyságnak útjai.

A mit Arany László szelleme ebben s még néhány történelem-politikai essayjében adott a magyar irodalomnak, az különösen megbecsülni való. Épen azért, mert ez igen nemes és igen nehéz műfaj művelése nálunk még nem népszerű s nem hálás feladat. Az ilyen nagyobb fajsúlyú olvasmányt a legfinomabb szépirodalmi forma sem teheti széles körben kelendővé s másfelől, tudákos forma híján, komoly súlya sem talál kellő méltánylást. A történet-tudós, a politikai publicista, a széptudományi bíráló és az eleven tollú belletrista legválasztékosabb képességeinek azt az összhangzó egyesülését, a mi a jó történelem-politikai essay-ben nyilatkozik meg, csak olyan olvasóközönség élvezi teljes mértékben, melyet egyetemes műveltségénél fogva a történet-tudomány, a politika, a bírálat és a szépirodalom egyszerre érdekel. Haladott nagy nemzetek haladott nagy irodalmához méltó munka az, a melyet Arany László ez essayiben végzett. Már magában véve ezzel is érdemet szerzett arra, hogy neve maradandó legyen irodalmunk történetében.

Holott öntudatos célja és törekvése épen arra, hogy nevét maradandóvá tegye, nem volt. Dolgozni és használni a dicsőség keresése és reménye nélkül: erre volt elszánva. Atyjának, Arany Jánosnak rendkívüli nagysága

oly sajátosan hatott rá, hogy magát a magyar irodalom adósának érezte, a nélkül, hogy attól maga részére bármit is várni vagy épen követelni mert volna.

Legkiválóbb költői alkotásával, a «Déliabok hősé»-vel névtelenül pályázott a Kisfaludy-társaság kítűzte jutalomra s a teljes siker sem bírta rá, hogy e műre nevét még életében kitegye. Essayinek legnagyobb részét szintén névaláírás nélkül adta ki. E mellett azonban készségesen állott helyt, a hol a magyar irodalomnak nagy műveltségű munkásra volt szüksége. Műfordításokkal, ha a világirodalom remekeinek magyarul való megszólaltatása vált szükségessé, lelkiismeretes szerkesztő és magyarázó munkával, midőn atyja műveinek sajtó alá rendezésére került a sor. Készségének s képességének felismerése után az irodalmi közvélemény e nagy szolgálatokat kérte s mintegy elvárta tőle. Hogy azonban benne a magyar irodalom ily hasznos és előkelő munkásra számíthat, arra már mint ifjú kezdő ő maga adta meg a feljogosítást népmese-gyűjteményével, mely tartalmi értékességén kívül a magyar népi mesélő hangnak közvetlen, hű és jóízű visszaadásával is figyelmet keltett. E munkája közben merült le bűvár szemmel népünk mesetermő lelkének mélységeibe. A mit e mélységekben megfigyelt, arról ad számot «*Magyar népmeséinkről*» című tanulmányában, melylyel 1867-ben, a Kisfaludy-társaságban tagsági székét foglalta el.

E tanulmány egyrészt jellemzően egészíti ki a képet, melyet irodalmi gyéniségéről e kötetben adni óhajtunk, másrészt a magyar népmesék lényegéről, formáiról, változatairól s azok gyűjtési és feljegyzési módszeréről igen érdekes gondolatokat tartalmaz. Ezért vetük fel e tanulmányt is kötetünkbe, melynek rendeltetése,

hogy Arany László irodalmi jelentőségéről lehetőleg helyes fogalmat s e mellett a közönségnek élvezetes olvasmányt nyújtson.

A kik az irodalommal behatóbban foglalkoznak, azokat mindenesetre Arany László összes műveire utaljuk. Ezek a szerző halála után, Gyulai Páltól összegyűjtve, 1901 ben, Budapesten a Franklin-társulat kiadványaképen jelentek meg öt kötetben.

Ugy véljük e mellett, hogy ez egyetlen kötet is, melybe Arany László alkotásaiból csak az adott tér szem előtt tartásával válogathattunk, fővonásaiban szintén híven tükrözi azt az igazi fajmagyar s egyben igazi európai költő-író, kinek személyi érdekessége, hogy mint ember Arany Jánostól származott, de irodalmi jelentősége az, hogy erős tehetségével, magas műveltségével és nemes írói erkölcsével, mint merőben önálló egyéniség kiváló műveket alkotott.

Budapesten, 1904 márczius 21.

Kozma Andor.

ELSŐ RÉSZ

KÖLTŐI MŰVEK

ELFRIDA

A Kisfaludy-Társaságnál jutalmat nyert kisebb költői elbeszélés

1866

Jelige : Pénzt, paripát, feleséget
Sohase bizz' másra.

Furcsán esett, de megesett
Hajdanában ez az eset,
Hajdanában, danában,
Ködös Britanniában.

*

Edgar angolok királya
Gyászos özvegységet ére,
Sírt-rítt, majd meghalt nejéért,
Nem lelt balzsam-írt sebére :
No de mégis csak begyógyult,
Nem telt belé csak néhány nap,
Mihelyt hírét vette egy szép
Devonshirei gróf-leánynak.

Jött a hír, — volt a ki hozza,
A királyok lelnek enyhet,
Mért is tartanának másért
Magok körül annyi renyhet,
Jött és sugta : a ki meghalt
Hadd nyugodjék lenn a sírban,
Szép virág vár, rózsabimbó :
Menj, szakítsd le, Devonshireban

Edgár szegre tette a bút,
 S küldte Athelwold vitézét :
 Kósza hirnek nem hiszek, menj,
 Mindent szemre véve nézz szét,
 S ha oly szép, mint híre mondja,
 Magam megyek jegyváltásra —
 — Pénzt, paripát, leánynézést
 Soha se bizz' másra !

Ment Athelwold, Devonshirenek
 Grófi kastélyát elérte,
 Láta Elfridát, s szívének
 Verésitől dobban vérté ; —
 Mind a hírt, mely szállt felőle,
 Rút hazugságnak találta,
 Mert nem bimbó, rózsabimbó,
 Szép kifeslett rózsza várta.

Szép kifeslett rózsza : szirmán
 Megáll a szem önfeledve,
 Kelyhén mintha ott ragyogna
 A hajnalnak perge nedve,
 Ez az arczipir, — áttünik mint
 Fátyol burka ért gyümölcsnek,
 Talán szellő is lefujja, —
 Eszét venné bármi bölcsnek.

Könnyü menni követségbe,
 Ország dolgát sütni-főzni,
 Járniki-kelni hadsereggel,
 Ellenségeket legyőzni :
 De ifjúnak szép leányért
 Menni másnak jegyváltásra, —
 — Pénzt, paripát, háztüznézést
 Soha se bizz' másra !

Szive lett úr, és Athelwold
 Feledé mi ügyben járt ott;
 Telt az idő, egy nap, két nap,
 Hetek óta mulat már ott;
 Csinos ifju szép leánynyal
 Mindig együtt, reggel, estve, —
 S egyszer íme csak belépnek
 Az apához, áldást esdve.

Gazdag ifju, ős családból,
 A királynak is kegyencze,
 Hajdanában is, miként ma,
 Az ily kérő várt szerencse;
 Az apánál kész az áldás,
 S a nászt csakhamar megülik:
 «Te az enyém, én a tied,
 Ásó, kapa, mind a sírig!»

S elindulnak a királyhoz.
 Csak most főtt Athelwold agyja,
 Hogyan adjon neki számot?
 Valljon-e, vagy jobb: tagadja?
 Mi lesz a gonosz csalásnak
 Legjobb leplezője, örve?
 Hosszú az út s tekervényes,
 Tekervényesh az ő terve.

Hosszú az út, mégis annak
 Hej, mi hamar végít érik;
 De Athelwold úr fejében
 A kimentő terv nem érik:
 Látszik is már a királyvár,
 Esti napfény megragyogja,
 De nem fejlik, ki nem bomlik
 Athelwold tervének bogja.

Hogy beértek este, későn,
 Félre-úton, útcza-zugban,
 Félre-lakba vitte hölgyét,
 Kandi szemtől rejtve, dugva.
 Egész éjjel terveket főz,
 Egyet eldob, mást határoz,
 S alig virrad, sebbel-lobbal
 Megy sietve a királyhoz.

«Jó királyom, hát jelentem,
 Itt vagyok már, itt van a lány;
 Hejh de rászédett a híre!
 Ha csak szép nem volna, hagyján!
 De nyomorék, sánta, törpe,
 Háta púpos, válla kajsza,
 — Arcza torz és szeme bandzsál,
 Egyik csára, másik hajsza.

«Mit tegyek? tudák a czélom',
 Ha ott hagyom, nyílt gyalázat,
 Félttem, a lány dölyfös apja
 Még királyom ellen lázad:
 Elvevém hát magam. A ki
 Tisztében ily híven fárad,
 Ennyi önfeláldozásért
 Megérdemelne egy várat.

«Meg, egy várat a királytól,
 Félre-tájon, messze innen,
 Hova ezt az új menyecskét
 Még ma el lehetne vinnem.
 Még ma, hogy ne lássa senki,
 Meg ne tudják, hogy mi csúnya,
 Ne legyen ő, s véle én is
 Mind az udvarnépnek gúnya.»

«Jó; tied ős Westwood vára;
 Rejtve lélsz ott, s mégse' messze;
 Rengeteg közt áll, s ne félj, hogy
 Akárki is fölfedezze;
 Én nem engedlek nyomozni,
 S mint az éj rejt ott az a lak;
 De magam, mivel kegyellek,
 Nem soká meglátogatlak.»

Hej! Athelwold most akadt meg,
 Hisz csak épen őt kerülte,
 Gondolá, majd messze tájon
 Lopva, víg zaj pezsg körülte;
 S ime rab lesz, s kéz alatt is.
 Tépi üstökét, sohajtoz,
 Hej ez asszony, szép menyasszony
 Még fejére mennyi bajt hoz!

S mentek aznap, meg sem álltak,
 És elérték agg Westwoodba:
 Ócska kastély, zord, uratlan,
 Útait fölverte dudva;
 Ablak, ajtó, puszta termek,
 Ősi képek, minden ásit
 Messziről már, a szerelmes
 Pár elébe óriásit.

Vén, unalmas ősi fészek,
 A világtól elfeledve.
 Szép arának ide bújni
 Ugyan hogy lehetne kedve?
 S még ha mindezt úgy cserébe
 Kapta királynői rangért!
 Hej! Athelwold keservesen
 Meglakol még e furfangért!

«Ejh, de biztos nóm szerelme,
 Megbocsát ily kis csalást ez»,
 Gondolá ő, s újra cselet főz,
 S Elfridának vallomást tesz :
 «Szép szerelmem, megbocsátsz-e!
 Nagy a bűn, mit elkövettem,
 De szerelmem, mit legyőzni
 Nem birék, kimentí tettem.

«A király vágyott kezedre,
 S küldé engem, hogy vigyek hírt,
 Igaz-e, hogy szép vagy? Oh szép,
 Szívem ellenállni nem bírt.
 Megigézett ajkad, arczod,
 Szemöldöd mosolygó íjja,
 Mindent elfeledtem, azt is,
 Mi lesz e feledség díjja!

«Megvan ; késő lenne bánni,
 S most bocsánatért könyörgök.
 S aztán, — látod, egész kart kér,
 Ha kis újjat kap az ördög —
 A király jó látogatni :
 Kérlek, oh segits cselembé',
 Ne igézd meg, oh ne légy szép,
 Csufnak öltözz, bár selyembe.

«Fess bibircsókat magadra,
 Huzd le szád', félszemre sandíts,
 Hátad', melled' tömd ki púppá,
 Állva görbedj, járva sántíts,
 A szókat szuszogva ejtsd ki
 S tettesd magad félbolonddá :
 Erre sem jó többet Edgár,
 Csak ez egyszer tegyük lúddá.

«S akkor itt mi vígan élünk
 Ment leszünk háborgatástól :
 A királynál meg se' sejtik,
 Hogy e vén vár kit palástol ;
 S mint galambok halk falombok
 Csendes árnyán, rejtezőnk itt :
 Boldog ketten, elfeledten,
 S hozzánk nem bocsátva senkit.»

Tyhú, Athelwold, nagyba fogtál,
 Tudod, hogy nőd mire kérted? —
 Mondd, hogy menjen tűzbe, vízbe,
 Talán kész megtenni érted ;
 De hogy a világ elébe
 Csúfnak öltözködve álljon :
 No hisz nőt ilyesre kérni
 Soha senki se próbáljon!

Ráfigyelt a jó tanácsra,
 S gondolá Elfrida bölcsen :
 «Majd bizony, ha trónra hívnak,
 Éltem ez odúban töltsöm?
 Hű szerelmesnek fa-kunyhó,
 Remetelak, szép ez elvben,
 De mikor oly rettenetes
 Unalmas a kivitelben!»

De csak hallgat. És Athelwold
 Fűtyörészve várja Edgart :
 «Majd ha látja, hogy lecseppen,
 Hogy fut innen vissza mindjárt!»
 S alig várja. Őrtoronyban
 Ul egész nap vizsga lesbe',
 Végre jó — hirt ad nejének,
 S viszi Edgart egyenest be.

Ő se látta még, s kíváncsi,
 Hogy alakult neje vázzá ;
 S ajtót tárva a királynak,
 Mohó szemekkel vigyázá,
 Hol van a szörny, ül-e, áll-e ? . . .
 Betekint és összedermed,
 Mert a szép Elfrida áll ott,
 Gyönyörű arcz, deli termet.

Soha sem volt ily igéző ;
 Egy tekintettel szívet gyujt.
 Halkan bókol a királynak,
 S üdvözölni őt kezét nyujt.
 Ez fülig szerelmes immár,
 Zavarodva visszahökken,
 Sok idő kell, míg beszédök
 A szokott vágásba zökken.

Hanem aztán meg sem állna,
 S Edgár ámúl e varázson ;
 Szó szavat vált, bókra bók foly,
 Csak Athelwold ül parázson.
 Jaj, neki most vége, Edgár
 Rájött a csalásra —
 — Pénzt, paripát, feleséget
 Soha se bizz' másra !

Hanem Edgár szót se mond rá,
 S nem is látszik, hogy neheztel ;
 Athelwoldhoz nyájas, és ez
 Hitet, reményt még se' veszt el :
 «Hátha neki még nem is szép,
 Vagy, mivel kegyelt, megenged.»
 Ily reményt táplál magában,
 Vagy csak jobban mondva, tenget

És az estét vigan ülik,
 A király vadászni kíván.
 Nagy parancs megy a falukba,
 Ezer hajtot összehíván.
 S másnap estig a vidéknek
 Rengetegjeit főverték.
 De Athelwold este eltűnt,
 S reggel szíven szúrva lelték.

Ki a gyilkos? vajh ki tudná?
 Edgár hasztalan kutatja;
 Eltemették grófi fénynyel,
 Szép Elfrida elsiratja;
 Gyászol pár hetet, s ki hinné?
 Ekkor nászt ül a királylyal.
 — Tüzes ifjú! leány-nézést
 Soha magadra ne vállalj!

Edgár sem nősülne többször,
 Ily hűbele-balázs-formán!
 Király lett az új királyné,
 És a kormány papucs-kormány.
 Véneknek nincs kelti, ifjak
 Jutnak fő-fő állomásra, —
 Pénzt, paripát, feleséget
 Soha se bizz, másra!

*

Furcsán esett, de így esett
 Hajdanában ez az eset,
 Hajdanában, danában
 Kődös Britanniában.*

* Edgár, kiról itt szó van, melléknéven «Békés» (the Peaceful), egyike volt az úgynevezett hat gyermekkirálynak s a X. század végén uralkodott.

A monda alapja Dickens *A child's History of England* című munkájából van véve. (Tauchnitz Edition, I. k., 31. l.)

A DÉLIBÁBOK HŐSE

A Kisfaludy-Társaságnál jutalmat nyert költői elbeszélés

1872

Jelige : Szappanbuborék.

I.

L'animo mio . . .
 Si volse indietro a rimirar lo passo.
Dante.

Mult évek emlékén el-elborongok,
 Az ifjúság szép kertjét átfutám.
 Nem vágyom én — midőn még semmi gondot
 Nem ismerünk — a gyermekkor után,
 Midőn fülembé játék zajja zsongott
 S mi a remény, cél, küzdés, nem tudám :
 — A gyermek-emlék tán mosolyra kelt,
 De megnyugszunk benne : szép volt s letelt.

Más korszak az, mit lelkem néha fájlal,
 Fölszítva hamvadó emlékeket :
 Ama hívő kor, melyben (pelyhes állal)
 Vártam dörögni a sötét eget ;
 Hivém, lelkemben egy szép ideállal,
 Hogy majd elúzódnak minden felleget,
 És akkor börtön és trón szétomolván,
 Az «egy akol s pásztor» támad ki romján.

Pezsgett a vér, ép volt a szív bizalma,
 Hivém, eszményszabadság, jöttödet ;
 Már-már ledőlt a zsarnokok hatalma,
 Mit egy aranykor, szép s dicső, követ.
 Örök leend eszményünk szent uralma,
 Egy küzdelem még, — több vész nem jöhet,
 S egy rázkodással új világra kelve,
 Testvériség, jog lesz a népek elve.

Ijfúi ábránd! Lassan szétomol;
 Másra tanít a néptörténelem.
 Az eszményt, azt nem érjük el sehol,
 Folyvást tusázik a jó s rossz elem:
 Az ember-öltő kel, nő, zajg, bomol,
 Küzd, hömpölyög, él s éltet szüntelen,
 De büszke öntudattal czélt nem érhet,
 Leszáll ha csúcsra jut, rohad ha érett.

A népek élte egy nagy szerves élet,
 S mint a gyümölcs, midőn rakásra gyül,
 Egymást rohasztva újabb létre éled,
 Szeszt fejtve ki, mikor már összefüll,
 A nép is így, midőn forrásra gerjed,
 Java, salakja, mind egygyé vegyül;
 A tiszta szesz felszínre tör, kiválik,
 S a rothadó elem seprőbe mállik.

Óh, mennyi eszme az, mi így kitisztul;
 De, hajh, az erjedés kinos, nehéz.
 Mert — hátha a mint fektéből kimozdúl
 A sok kavart elem mind összevész?
 Vagy hátha épen a jobb rész kipusztul,
 Ha túlerőt nyer rothadás, penész?
 Vagy hátha minden egy chaoszba veszvén,
 Elvész a nemzet és elvész az eszmény?

Ah, ezt irigylem elmúlt éveimtől,
 Hogy ily «de hátha»-kat nem ismerék.
 Az ifjú hit csak szépet, jót jövendől,
 Egy kósza hirből száz reményt nyerék:
 «Oh — így imádkozám — e lomha csendtől,
 Csak ettől ments meg, óh kegyelmes ég,
 Csak rázd föl népemet, hagyj lelkesednünk,
 Pokol sem ülhet diadalt felettünk!»

S ez álom nemcsak engem lelkesite,
A nemzetnek volt az remény-kora :
Mint Júda népe, oly hittel tekinté
Bizton közel várt megváltóira,
Mindenkit egy vágy, egy érzés hevíté,
S elönté annak boldog mómora,
Nehéz igánkat is paczkázva vittük,
S mert láttuk a czélt, már elérni hittük.

Elérni rögtön ; mert folyvást, kimérten
Haladni czélra nem természetünk,
Számítani sem, se időben se térben,
Hanem: «Hipp, hopp! mint gondolat, gyerünk!»
Serény kitartás nincs a szittya vérben,
Lassú, kimért munkát nem túrhetünk ;
Ezerszer elmondott tapasztalás
S példája hősom : Hübelé Balázs.

Ki és mi volt ő? Im tehát, leírom.
Bár nagy nevet, hirt hátra nem hagyott,
S nincsen reá, hogy nyomtatott papíron
Halhatlanítsuk, semmi más, nagy ok ;
Se kard, se szószék, toll, ecset vagy írón
Nem tette nagygyá, híre nem ragyog
Művészek, államférfiak sorában,
Alant maradt biz ő, közlét porában.

Sarkalta bár dicsvágya, szenvedélye,
Érzett erében ifjú tett-hevet,
De nem talált iránytút, mely vezérlje,
Csak ment, nem tudva, mily irányt követ.
Csalódásokba vitte sors szeszélye,
Szegény, mindent nagyon lelkére vett,
S midőn az ifjú kor lejárt rohanva,
Mi maradt neki? Az égett szalma hamva.

Jellemző főleg az, hogy «jó bolond» volt,
 Mint olvasóm belátja nem soká ;
 Nagy terveket szőtt, nagy dolgokra gondolt,
 S talapzatát, melyen állt, elrugá ;
 Még azt is, a mit néha jól kifontolt,
 A kivitelben visszaról fogá . . .
 De már elég — nem fecsegek felőle,
 Mint épikus költők szokták, előre.

Hősöm Balázs, kis birtokú apátul
 Falun eredt s korán árván maradt ;
 Egy agglegény nagybátyja fogta pártul
 S nevelteté, mint illik urfiat ;
 Örökségét nem lopta el csalárdul,
 Mint olykor a népszinműben divat,
 Sőt némi szerzeménnyel is növeszté,
 Balázst pedig szabad fékén ereszté.

Mint honvéd-ezredes esett el apja,
 Emléke szent volt, híre közbecsült
 S fiára is lesüt dicsfénye napja,
 Dicsőségében ő is részesült ;
 Vigalmakon toaszt-részét kikapja,
 Dicsvágya éledt, szíve lelkesült,
 Szerepre vágyott s könnyünek hívé —
 Hisz' atyja híre félig már övé.

E vágy magát korán lelkébe forrta,
 S egészen összenőtt érzelmivel ;
 Rajonga a honért, mohón akarta
 Szolgálni, csak nem tudta, hogy mivel ;
 A haza gyászán elbusult gyakorta,
 S gondolta : ezzel is tán jót mivel ;
 Hanem remélt is ám : szent akarat
 — Igy olvasá versben — sikert arat.

Azonban, hol künn buczkák völgye-halmán
 Vadászva a pusztákat, réteket,
 Hol iskolában, a pálczák sugalmán,
 Lemorzsolá a gyermek-éveket;
 Végig taposva nyolcz osztálya malmán,
 Sok össze-vissza tankönyvet meg-ett,
 S bár ez fejében mind egy rőzsa-boglya:
 Kimondták, hogy *megért*, feljönni jogra.

Boldog jogász-kor, tarka szép mozáik!
 Mily quodlibet, míg e pár év lezajg:
 Kedv s baj, ború s derű hogy' összevállik,
 Könyv, kártya, billard, ész-jog, csókos ajk,
 Kard, kutyabőr, párbaj — de nem halálig —
 Szívseb, üres zseb — együtt egyre sajj —
 A hármas jelből kettő: szív s horog,
 Mind ez chaoszban hömpölyög, forog.

Balázs hát Pestre jó és szubszkribál,
 Az egyetembe néha föltekint,
 De többször a folyosókon pipál,
 A névsor-olvasásra lesve kint,
 Vagy benn padot faragcsál, szundikál,
 S tanár urakra nem sokat legyint,
 Nem mintha tétlenségre voln' születve,
 De *oly* tanulmányokra semmi kedve.

Mi a jog ösvenyén világot áraszt,
 Mi benne lélek és élet-teli:
 A bécsi rendszer, a német tanár azt
 Nehéz homályosságba göngyöli;
 Belőle eszmét, szellemet kiszáraszt,
 De szőre szálát százfelé szeli, —
 Balázs utálja a betű-evést
 S kortársi közt keres kitüntetést.

Kortársi közt, kik útat nem találva,
 Az élet ösvenyén mentek vakon,
 Be volt előttök minden pálya zárva,
 S merő szokásból tengtek a jogon,
 Hogy majdan, a tanéveket lejárva,
 Honn, a hanyatló ősi birtokon
 Vonuljanak meg, míg van, inni, enni,
 Busulni a honért, és mit se tenni.

Nincs, úgy-e, *most*, ki helyét jól betöltse?
 Nem leltek, úgy-e, férfit eleget?
 S becsmérлитеk, multnak sok régi bölcse,
 A korcsosuló nemzedékeket?
 Hát lesz-e a fának nemes gyümölcse,
 Mely elvadulva fajzott, senyvedett,
 — Kit köny ha öntözött, keserv ha érlelt:
 Hogy lenne czélnál, kit czél nem vezérelt!

Balázs, uszván az árral, hirre vágya:
 Hogy «inni tud», «kozák», «víg czimbora»,
 S valóban kezd is teljesülni vágya,
 Folyvást növekszik e czímek sora;
 Elismerik, hogy van «jó eczet ágya»,
 Dicsérik: «torka pompás csutora»,
 Sok kocza-pipás majd megfúl, úgy tanulja,
 Ha füstöt nyel, iszik rá s úgy kifújja.

Értette a kártyát és a billardot,
 Velők virasztott olykor hajnalig;
 Biztosra vett ő duplát, triplát, quartot,
 Süldő-jogász korában sem *balik*;
 Ha társasága néha jól «bemártott»,
 Ó ott ivott köröm-csordulatig
 S kiállt akármelyikkel borra, schnapszra,
 Hogy köztük ezzel jusson névre, tapsra.

De női körbe nem járt, sőt negédes
 Garral gyalázt' az asszony-állatot,
 S ha a költőkben itt-ott holmi kétes
 Czélzást talált, azon szörnyen kapott ;
 Hogy: «méreg a nő, ámbár íze édes»,
 Hogy: «gyilkol, a mit áraszt, illatot»,
 Hogy: «félíg angyal, ám övön alol
 Mind pikkelyes hal, sátán és pokol.»

Olvasni nem volt épen ellenére,
 Kivált költőket, főleg a bizarrt ;
 Ha Heine, Byron juthatott kezére,
 Vagy más poéta, rosszabb, de hazard,
 Ő nyelte azt, s az volt nagyon inyére,
 Ki szitkokat meg gunyt bőven pazarlt,
 Kinek kezében a költészet ostor,
 Petőfiből az *Őrült* és *Apostol*.

Shakspeare-t is olykor s *Bánk-bánt* szinte falván
 Ha — mint szeg a zsákból — itt-ott kiállt
 Egy-egy ledér sor: ő azt elszavalván
 Bor közt, ilyessel nagy hatást csinált ;
 Tréfával, élczczel, — egy kicsit benyalván —
 Ily társaságban mindenütt ki-vált,
 S mint sok kapós anekdotát tudó,
 Pohár között ő volt a hang-adó.

S bár néha eltelik, csömört is érez,
 Szeretne tenni tán «valami mást»,
 De vonja őt a tömjén, melyet élvez,
 S nem is nagyon keres más hivatást,
 S talán örökre hű marad köréhez,
 Folytatja köztük a dicső ivást,
 Ha egyszer a «világgal» össze nem vesz,
 És félre nem vonúl, miként Achillesz.

Ha éjjelenként csínyt kellett kisütni,
 Összecsereálni boltok czímerét,
 Borbélyi réztányérokat leütni,
 Beverni németek czilinderét,
 Szunyóka boltört szegletköre kötni,
 S elvenni tisztos ősi fegyverét:
 Bár ily kalandban nem nagy kedve telt,
 «Becsületből» mint első szerepelt.

Egy éjjel a vám kétfejű sasára
 Fentek fogat mintegy hatan-heten;
 Balázs fölmászik egy lámpás vasára
 És rázza a sást; ekkor hirtelen
 Rendőr közelget; ott hagyják magára,
 A többi szétfut gyáván, hűtelen;
 Balázs huzalkodik, de botja sincsen,
 Becsípik és az éjt benn tölti pricscsen.

De másnap némi kis birság kimentti,
 S haraggal a jogász-tanyára tör:
 «Gyalázat, gyávaság», kiált, s kiönti
 Boszúságát, mely kebliben gyötör;
 «Hát ember, hát magyar az ily gyáva, mint ti
 Kit így szélyelriaszt egy éji ór;»
 Szól gúnyosan, — de itt nagyot köhint
 Valaki, s fölkaczag a többi mind.

S megered a kedv, bajából csúfot úznek:
 «No, no, Balázs, ne légy olyan vitéz;
 Bizony magad se mentél volna tűznek,
 Ha nem lett voln' megugranod nehéz;
 Mi lelt? Megsütnek-é, vagy nyársra tűznek?
 Nagy hősiség: egy kis pricscs az egész.» —
 Balázsban erre felforr a harag,
 A társaság meg még jobban kaczag.

Ott hagyja őket, víg zajtól követve,
Kedélye bomlott, lelke bús, setét;
Azok köréből van tehát kivetve,
Kikért od' adta volna mindenét.
Mit? Arra volna ő csupán születve,
Hogy korhelyek közt töltse életét?
Igy áporog fojtott dühvel magába',
És elvonul, mint sebzett vad, magányba.

Szép a magány, ha kedvet a világban
Nem lelve a szív, félre menekül;
Szép a magány — annak ki nincs magában,
Bár emberektől távol s egyedül;
Midőn, az ábrándok szép korszakában,
A lélek oly fennen, bátran repül,
S teremt magának oly szellem világot,
A mely benépesít egy pusztaságot.

Szép a magány, ha lelkünk önmagával,
Önistenével elmerengni tud;
Hő nyári nap, erdőn, hol lomb beárnyal,
Hová az ember elbolyongva jut,
Szél-rezgetett lomb játszik a sugárral,
Mely szökve néhol a mély árnyba fut,
Nincs semmi nyílt zaj, nem válik ki hang,
Csak a rovar-világ zsummog, zszibong.

Szép a magány. Ah én is élvezem:
Az éj leszállt, az utczazaj kihalt;
Kedves költőimet előveszem,
Emlékbe híva egy-egy régi dalt,
Merengve, csendesen lapoz kezem,
Felejttem a mindennapos zszibajt,
És lelkem egy eszmény-világba száll át...
Jaj, jaj — csak a szomszéd ne verne skálát

Nos hát, Balázs magát otthon epezstván,
 Nagy gondolatjai egymást szövök;
 Eszébe jut, hogy lón nagygyá Demoszthén
 Mikor lenyírta a haját tövig;
 Így képzeletjét mind tovább eresztván,
 Harag s tervezgetés közt küzködik,
 Míg végre a szobát megunva bent,
 Szellőzni a muzeum-kertbe ment.

Az útakon párszor körül-lohajt
 S egy padra ül, hol egy öreg színész
 Pipázgatott. Balázs nagyot sohajt,
 Amaz pedig mindjárt beszédre kész:
 «Ifju, mi nyomja a szivét? mi baj?
 Csak minket, aggot, illet a sohaj.»
 «Mindegy biz az,» mond ő, «ifju vagy agg:
 Ez tán aszott, az friss, de egy agyag.»

Meglepte a színészt e vad beszéddel:
 «Könnyen beszél ön, ifju emberem;
 Majd másra tér, később vagy negyven évvel,
 Mikor közel már a hideg verem.»
 «Nem én» — felel Balázs bizarr negéddel,
 «Az életet fenéig ismerem,
 S ma eldobom ha kell, — hiszen mi más
 A célja végre: mint evés, ivás.

«Hűség, barátság, elme- s szív-nemesség,
 Becsület, elvek: rút chiméra mind;
 Hogy a száraz való rosszúl ne essék,
 Az ember ábrándok után tekint;
 (Fanyar gyümölcsöt is, hogy íze tessék,
 Egy kis cukorral a mamánk behint)
 Sovárgunk élni, féljük a halált,
 S csinálunk mennyországot, ideált.

«Hiú az ember, sérti az, hogy állat;
Ön-ábrázatára istent teremt
S nyüzsög, lakmároz, élvez — fuj, utálat! —
És a vadállatnál istentelenb,
De majd ha mindent felfalt s nem találhat
Más állatot, mivel megtöltse szent
Gyomrát: legyen, ha tud, majd isteni!» . . .
Bámul a vén színész: hisz ez zseni!

A jó öregnek az volt bogara,
Hogy mindenütt lángészt földözne fel;
Ifju tehetségek hő mentora,
Minden vad ideát megünnepel,
Előtte mind az lángész sugara,
Mit egy szilaj deák elkerepel,
S ha valaki a sujkot elhajítja,
Már benne Shakspeare szellemét gyanítja.

«Milyen költői eszme!» szól riadva,
«S te ezt, ifjú barátom, így fecsérled!
Dicső drámákat írni vagy hivatva,
Mily vétek így elrejtve, tétien élned;
A szinpadon babér és taps fogadna,
Mily könnyű a költői hirt elérned.» . . .
«Nem kell!» — vizonza hősünk komoran,
«Szinpad nekem az élet» — s elrohan.

Hiába fut már; szívét átütötte
Új dicsrevágyás mérgezett nyila;
Sovárgja a babért, a mit fölötte
Kaczér mosolylyal lenget Thalia;
Már hinni kezdi, hogy múzsák szülötte,
Érezni már, hogy ő Olymp fia,
Dult lelke mind ezt hányja és vitatja,
Míg végre a színészt meglátogatja.

Bizalmuk így szorosabbá szövődik,
 Együtt szavalják Bánkot, Hamletet,
 Együtt az esteket borozva töltik,
 A vén színész sok bölcs elméletet
 Kifejt, Balázs meg a jövőn tünődik,
 Könnyen ragadja őt a képzelet,
 Bizalma nő, reményei merészek,
 Szomjazza a hirt s már előre részeg.

Mily balga volt — így rakja most magasbra
 Légvárait — hogy eddig tétlen ült,
 Hogy korhelyek közt vágyott léha tapsra
 S otromba czimborák közé vegyült;
 Hanem hisz' egymást most már hadd itassa
 Az a czudar nép, ő megmenekült,
 Küszöbjöket többé nem lépi át,
 A múzsa vár rá, ír tragédiát.

Csak az bajos, hogyan kezdjen belé? —
 S hazánk történetét végig kutatja:
 Kont, Zrínyi Péter tünnek im elé,
 Hunyadi László, majd Zách Klára s atyja
 S mind az, kinek hóhér nyakát szelé,
 Ki a sötét kor véres áldozatja,
 Eperjes, Ujhely és a Vérmező:
 Ő mindezekből tervet tervre sző.

Majd megtanulja, olvasván Lessinget,
 Hogy fődolog: nagy ember-ismeret;
 Valódisággal fessük hőseinket,
 Élet legyen mintánk, ne képzelet.
 No rajta hát! ő is szélyel tekintget,
 Kutatva tart az emberek felett
 Szemléket; arczra és beszédre les,
 Mint Diogénész, *iellemet keres.*

Ha a gazd'asszony a konyhán perel,
 Ha két fiakker utczán összevesz,
 Ha egy vitázó házaspárra lel,
 Vagy némi intrikát is fölfedez :
 Éber szemekkel gondosan figyel,
 Jellemvonást, szójárást megjegyez,
 S örül, ha láthat egy-egy durva bicskást,
 Úgy festi majd ő a rabló cseh Giskrát.

S egy tervbe most, Csák Málé-ba belé kezd,
 Hősnek rajzolja őt, ki zsarnokot
 Nem türve, bátran forradalmat éleszt
 S mint honfi védi híven a jogot ;
 De majd a trónra vágyik és beléveszt,
 Úgyét eladta Zách s ő megbukott,
 De a morál a mű végén kilép
 S Zách sorsa látható mint néma kép.

S ha erre csak rágondol, már örül :
 . . . Csák a közepén ülve haldokol,
 A Záchok véres árnya leng körül,
 És Klára tébolyodva bujdokol,
 Majd egy nemtő szavalva fölmerül,
 Mondván : «Az áruló mind így lakol.»
 S míg Csák végső lehelletét kihörgi,
 Függöny lehull s a színház tapsba tör ki.

Óh, édes a költői lelkesülés,
 Míg röpke terveket foganszva, vagy
 Élvezve ihlet perczeit, hevül és
 A múzsa csókjain kéjelg az agy ;
 De kínos a vajúdás és a szülés,
 A kotló költőnek fájdalma nagy ;
 Merengni édes, képzelegni jó,
 — Hanem soká nő meg az embryo.

Hordván fejében új szülötte terhét,
 Ránczolt szemölddel küzködik Balázs;
 Merész alakra kezdi szabni tervét,
 Úgy írni művét, mint még senki más;
 Magyar choriambusra méri nyelvét,
 Új benne forma, vers s minden vonás, —
 S egyszer, midőn Zách jellemén rüődik,
 Mintának ím, egy áruló vetődik.

Egy áruló, kiről véletlenülében
 Hall hirt s kinek mindjárt utána néz;
 Mert hősi jellem, az van készletében,
 — Hisz hőst minálunk lelteni nem nehéz,
 Ki löport sem szagolt tán életében,
 Asztal körül, ha kell, mind nagy vitéz. —
 De Záchhoz egy áruló-jellem is kell,
 Örül tehát, hogy most ilyenre is lel.

Neve legyen Réfalvy; hogy hol adta
 El a hazát: mit bánja hősem azt!
 Hisz a világ sem oly nagyon kutatta,
 Elvész, kit egyszer köz-száj elmaraszt,
 Nyíltan biz' a bünt senki nem vitatta,
 De hisz: ha nincs szél, nem zörg a haraszt;
 S bár a gyanút örök homály takarja:
 «Bűnös biz' ő, úgy kell, ha lelke marja.»

Tudták felőle azt, hogy Debreczenben
 Követ volt, bár nem szószék embere;
 Részt vőn, tevékenyen, a küzdelemben,
 De nem hivé, hogy lesz nagy sikere;
 Nem lelkesült a honfi-tűz-özönben,
 A szép jövőben bizni nem mere,
 Küzdött, kitartott végig nemzetünkkel,
 De gyötrellemmel érzé: vesztenünk kell.

Bántotta a túlhit, mely szétszakítá
Multunk jogát, mert szebbet álmodott ;
De az ellen dölyfe vérig háborítá,
Ki «lázadó-néppel nem alkudott» ;
Se nagy jövőnk hite nem bátorítá,
Se béke-ösvényt lelni nem tudott ;
Titkolta kétkedését, mely kinozta,
De gúnynyal a tulzókat ostorozta.

S midőn ügyünk bukott s hazánkra áradt
Észak urának szúrony-tengere,
S a vak düh már bosszút is állni fáradt,
Se istent, sem jogot nem ismere :
Ó is megülte a munkácsi várat,
Fölötte lengett hóhér fegyvere —
A börtön és bitó közt e határon
Neje megmenté, csakhogy drága áron.

Szép ifju nő volt, s aztán — úri tréfa —
Egy nagy vezér, élet-halál ura,
Szemet vetett rá. A bilincs, bitófa
Pompás szer a szerelmi alkura . . .
Hanem hisz ez már kissé régi nóta,
Takarja, jobb, feledségnek pora . . .
Denique a férj hirtelen szabad lett
S a nő — az is lenn a sirban nyugodt lett.

S Réfalvy önmagával meghasonla,
Vesztítve boldogságot és hazát ;
Egy kis leánya volt még s elvonúlva,
Abban kereste lelke vigaszát,
Egész világ gyanújával daczolva,
Fásulva türte, bár elátkozák,
S így — mert csudás menekvését nem érték,
A «veszszen el»-t könnyen fejére mérték.

Akadt elég gyanakvó, kémlelő,
 Ki tud gyanut találni, hogyha kell;
 Korábbi gúnyait hozzák elő,
 Egy-egy elejtett szó mint vád kikel;
 Az ily gyanuval nem bír ész, erő,
 Ha irtod, újra nő, mint hydra-fej,
 S bár tűzbe tenné karját a honért: «Eh,
 — Azt mondanák — meg van fizetve érte.»

Okos magyar szokás, hogy hagyni szoktunk
 Efféle árulókat irmagúl,
 S ha jól nem üt ki, a mit tervbe fogtunk,
 Őket tekintjük érte bűnbakul,
 S midőn merész reményünkből lebuktunk,
 Lelkünk talán a multon elfogúl,
 S titokban vádat is vet önmagára:
 Rárajuk a hibát ezek nyakára.

Nos, hát Balázs hirt kapva róla, mintha
 Madarat fogott voln', vígan fölkiált:
 Ez jó nekem, ez lesz Záchomra minta,
 Ó adjon egy alakhoz ideált! —
 S két újja közt fennyen nagyot csattintva,
 A József-városig most meg sem állt,
 Itt egy kicsiny ház ajtaját kitarja
 S magát egy illatos kertben találja.

Alig nagyobb a kert egy jó szobánái,
 Befojtva négy magas tűzfal között;
 Elül két gömb-akác s két kis platán áll,
 Alattok üde, frissen öntözött
 Gyep és virágágy; a szomszéd falánál
 Borostyán fut fel sorban kötözött
 Zsinórra. Látható, hogy mennyi bajjal
 Kell vívni e köves, sovány talajjal.

Bámulva hősöm jobbra-balra fordul:
Hát lakhat' áruló ily csendlakot?
Ő fél-romot képzelt, melyen becsordul
A zápor; a szél ajtót, ablakot
Csapkodva ráz; a szélkakas csikordul,
Búzt izzad a fal és penészszagot . . .
— Azonban egy ajtóhoz ér, benyit,
S egy szép leányt talál himezve itt.

Zavarral ez himzését félre-tolva,
Fölkáll előtte és kérdésre vár;
Növendék-lányka, kissé meghajolva
A gyors növéstől, ám karcsú, sugár;
Dús fürtje vállán repked, szétomolva,
Szeme a vásznon tétovázva jár,
S míg ön-zavarját szem-lesütve rejti,
Balázst kegyetlenül zavarba ejti.

Nem lepte volna meg, ha összetörpedt
Odvas szemű, aszott aggot talál,
Ki lelki mardosás alatt legörnyedt,
Övéig ér a sárga, torz szakál,
De ím előtte most, ily csúnya szörny helytt,
Egy gyermeteg-szép szúzi angyal áll,
Ő kétkedik vajon jó helyre jött-e —
S egész kigondolt tervét elfeledte.

Kifőzte jól: ez embert hogy' kikérdi,
Szörmentiben csinnyán beszél vele,
Mig ellesett szókból szépen megérti,
Minő rémekkel népes éjjele,
Ha alszik, a lidércz hogyan kísérti,
Mellére czirmos kandúr térdel-e? . . .
Mindezt kitervezé ő jó hiszemmel:
S most e leánynyal, íme, szólni sem mer.

«Réfalvy úrhoz» . . . kezd szót; «Nincs atyám honn.»
Felel, segítve rajta, a leány.

— Tehát leánya, szól Balázs magában;
Ily gyermek és ilyen kert! Mily talány!
«Ön itt lakik tehát e szép virányban?»
«Óh, gúnyol ön? De, bárha nem virány,
Kedves nekünk e kis kert mégis itten,
Mi ültetők, apám meg én, mi ketten.»

Balázs szabadkozik s aztán szavából
Kifogy — beszélne, csak nem tudja, mit.
Köszön s tünődve megy ki a szobából:
— Ah, a világ itt még se jól gyanít.
Ki ily leányt növel, virágot ápol,
Annak lidércz nem nyomja álmait
S ki élni ily magánosan szeret,
Nem gyötri azt rossz lelkiismeret.

Midőn az utcz'ajtón kilépne, szembe
Magas, komoly, nyilt arczú férfi jő;
A gazda az, otthonosan köszön be, —
Balázs habozva mondja meg ki ő;
S a gazda ím kezét nyujt: «Atyja nemde
Ez és ez volt? Lám, lám, mily nagyra nő!
Ringattam én önt térdemen sokat;
Pesten tanúl? Szép, hogy meglátogat.»

S többet nem is kérdez, hiszen barátja
Vonása ott van homlokán, szemén;
Megfogja, visszavonja, nem bocsátja,
Balázs meg kész örömmel visszamén,
A kis leányt futólag újra látja,
S aztán bizalmasan szivart vevén,
Gyanú eloszlik, bizalom növekszik
S Balázs a szóba is belé melegszik.

Sokat beszél, bizvást, hévvel, kigyulva,
Föllelkesül arcza, tekintete.

A gazda csak néz s hallgat e fiúra:
Hogy' tud remélni, mily nagy önhite;
Ilyen volt egykor ő is, míg kiforrva,
Az ábrándból csalódva ébrede, —
Nehéz, nagy leczke ez, lassan tanul
Az ember, míg megtér s kijózanúl.

S tünődve szól: «Ifju, önt elragadja
Magasba, fönnre, dicsvágy s képzelet;
Ám menjen, lelke szózatát fogadja,
Most van tavasza, majd ér még telet;
De a ki csak költők honát kutatja,
A földön járni tudni elfeled,
S itt múzsa, nympa nincs ám, hogy vezesse;
Hát egy koczkára mindenét ne vesse.»

Balázsra áthat e beszéd sugalma,
S fölízgatottan távozik haza.
Kissé megingadoz merész bizalma:
E kétkedőnek nincs-e igaza?
Csak az-e boldog, kit lágy szelek fuvalma
Nyugalmas élet révéhez hozza? . . .
S a mint ezen tünődik, ím elébe
Föllebben a leányka szende képe.

A szerelem tündére . . . . . jaj de, esdek,
Jó olvasóm, ne képzeld azt az Ámort,
Kit a szobrászok annyiszor kinyestek,
A kit Rubens vörös festékbe mártott,
S azóta annyi rossz kontár lefestett,
Pufók arczczal, mint egy bor-issza kántort:
Dicsőn alkotta őt az ősi mult,
Hanem ma már nagyon meghúsosult.

Ama tündérre gondolj, kit *te* alkotsz,
 Merengve néha csöndes éjjelen ;
 Ki, a midőn magadba zárva hallgatsz,
 Szivedbe' titkon, lopva megjelen,
 Kit rejtve, tán szégyenlve is takargatsz,
 Ki tán nem is több, mint egy sejtelem,
 Kit nem lehetne vásznon festeni,
 De érezed, hogy lénye isteni.

Alakja olykor nyájas esti szél,
 Máskor vihar, villámmal vemhezett,
 Ma kis madár, hizelgve gögicsél,
 Holnap vadállat, vérre éhezeit ;
 Büszkén szülemlik, mint egy élet-czél
 S meghal, mint egy múló emlékezet ;
 Szülője : ábránd s néha unalom,
 Szülöttje : a legtöbbször fájdalom.

E dévaj isten ím haragra lobban
 Balázsra, mert annyit gúnyolta őt ;
 Ezért kemény boszút forral titokban,
 Megtörni ezt az önhitt kétkedőt :
 De félve, hogy ha nyiltan csak betoppan,
 ugy nem vehetne vad szivén erőt :
 Álarczot ölt, más mezbe burkolódzik,
 S hősünk szivébe mint Részvét lopózik.

És sug fülébe lágy érzelmeket :
 — Mily szép leány, ártatlan, tiszta, szende,
 S e torz világban egy ily gyermeket
 Gúny, megvetés, lenézés büntetend-e ?
 Hullatnak érte Júdás-könnyeket,
 „Kár, hogy gaz áruló az apja” — nemde ?
 És rágalom, botrány sarába mártják,
 Ily árva lánynak óh ki fogja pártját ?

«Én», mond Balázs. «E gúnyra összezördül
Igazságérzetem s fölháborog.
Kimentem őt a vád hinárja közül,
S mint a vak éjben fénylő csillagok,
A rágalom sötét ködén keresztül!
Szűz angyal-arcza tisztán fölragyog;
Ha minden elhagyá, pártját fogom . . . .
Hahó, Balázs . . . . de lessz-e rá jogom?

«Lesz. Van bizalmam, hogy nyerek jogot,
S hatalmam is lesz, hogy megvédjem őt.
Szerzek magamnak állást, birtokot,
És akkor» — — ah, de már itt bökkenőt
Talál; szégyenli ezt a szándokot,
Restelli czélját önmaga előtt,
Bölcs hallgatással hát kitér előle:
«Akkor — ki tudja, eh, mi lesz belőle . . . .»

Hősünk negédes, elbizott szívébe
A dévaj isten, e pajkos kujon,
Álarcz alatt magát így fészkelé be,
Nem kérdve, hogy szállást kap-é vajon?
S midőn utóbb nyilt arczczal is kilépe,
Nem volt idő segíteni a bajon;
Miként mindezt leirom majd alább,
De mára tán elég e vers-nyaláb.

II.

... Men wríte, speak, preach, and heroes kill
 And bards burn, what they call, their
 «midnight-taper»
 To have — a name.

Byron.

Hányszor megállunk a Heraklesz-úton :
 Küzdésre késztet dicsvágy s büszke ész,
 De a szív csendes nyugalom után von,
 Pázsitra, gyepre a szem vágyva néz ;
 Lelkünk röpülne, túl minden határon,
 De bágyad a test, és ólom-nehéz. —
 Fölvillanó vágy, hamvadó remény!
 Küzdelmököt de sokszor érzem én.

De a dologra hát! Mesénk megoldzott,
 Szedjük guzsalyra s fejtsük a fonált.
 Balázs szívébe új érzés lopódzott,
 Melynek nevet biz' ő még nem talált;
 Képzelve folyvást szerteszét kalózzolt,
 Ábrándja, mint hegyormi köd, zilált ;
 Lelkében hol magas dicsvágy zajong,
 Hol csendes élvek édes vágya zsong.

Vágy, mely szelid ábrándokat növelve,
 Utjára gátat, kétkedést hajít :
 — Nem jobb-e, szól, nem bölcsebb élet-elv-e
 Nem úzni balgán hírnév csábjaít?
 Nem boldogabb-e, a ki nem figyelve
 Szirén-dalokra, éli napjait?
 S ily boldog ő is mért ne lenne mint más?...
 — Az ám! ha oly könnyű voln' a lemondás.

Ha rajta állna, hogy pihenni szálljon —
 Mely szárnyra kelt — a dicsvágy, képzelet ;
 Ha tőle függne, hogy futtán megálljon
 S egye, mint más, a napi kenyeret !
 De a jövő ködös, s e vak homályon
 Őt nem vezérli még önismeret.
 Kedélye hol borul, hol földerül
 S tündöve, küzdve így, elszenderül.

S lát álmokat. — De hisz' hogy is ne látna ?
 Epószokban a vízió szokás ;
 Lám, példa Haidée álma és Tatjana,
 S az Ili- Aene- Zrinyi- s többi- ász ;
 A kritika bizony meg nem bocsátna,
 Ha hiányzanék versemből a «csodás». —
 Ő álmodott hát s ez, mint majd kitűnik,
 Beteljesült, bár nem mind egy betűig.

Heverve ül, zöld erdő tompa mélye
 S illat-lehellő lombos fák alatt ;
 Im, egyszer egy menet vonúl feléje,
 Bizarr, de tündöklő királyi had ;
 Zilált összhangban, mint Wagner zenéje,
 Kavargva és zajongva elhalad,
 Egyik lovag lovon, másik számaron,
 Oroszlánon, sason, vagy griff-madáron.

Közbül szó-szék-alaku díszfogattal
 (Minővel ünnepet ős Róma ült)
 Hős nő-alak jó, fején cserfonattal,
 Haja mint fátyol, messze szélbe züllt ;
 A környezet megállva hódolattal,
 A zúr, zsvivaj rögtön lecsendesült,
 S az amazon Balázs felé mosolygva
 Hívólag int, közelb, közelb hajolva :

«Én vagyok a Dicsőség, jer velem!»
 És újra nyájas méltósággal int;
 Ő kelne már, de hátul hirtelen
 Vállára másik női kéz legyint:
 «Ne menj, ne higgy, ne légy oly esztelen,
 Lebűvöl és csalárdul eltaszít;
 Nyomán jön a Kudarcz s a csáb-igézet
 Ehez csatol; — amott a példa, nézzed.»

S egy új alak most, mint sátrak bohócza
 Rongy-tarka díszben jó egy talyigán;
 Saraglyáján egész raj van fogódzva,
 Ifjú, öreg-nép, asszony, férfi, lány,
 Művész, író, koncertek virtuóza,
 Katona, sans-culotte, híres zsvány,
 Herosztrát, Macbeth, Jánku, Law, Marat...
 Kiket leperzselt dicsvágó sűgara.

«Lásd, mind ama fény csalta e csoportot»
 — Szól sugva hátul a halk női hang —
 «Mind ült a dics-kocsin s magasra hordott
 Fejjel hivé, hogy hír, kék, pálma, rang
 Már mind övé — míg lelke elvakult ott
 S lebukva most e talyigán tolong»...
 Balázs szorult kebeillel néz oda —
 De egy percz: s eltűnik mind a csoda.

Csak a két nő marad; bosszút zihálva
 Az amazon dühvel rohanja meg
 A szende nemtőt, — ez galambbá válva
 Balázs keblére röppen s ott piheg;
 De a másik mint éhes ölyv utána!
 És keble mélyén úzi s fojtja meg...
 Ő felkiált s nagyot rándulva teste,
 Fölbred — ágyaról a földre esve.

Virrad; föleszmél; átgondolja álmát:
 Mily elriasztó, a mit álmodott;
 De most a dacz fokozza önbizalmát,
 Azért se' hagyja, a mihez fogott.
 Rendszert követ: éjjel fog írni drámát
 S nappal tanul kenyér-adó jogot,
 Kitartó szorgalom mindent tehet,
 — Lám, Bánk szerzője is ügyvédkedett!

Mért is keresné ő a lomha csendet,
 Hisz őt a csend nem boldogítaná:
 Ám tengjen félre-bújva, a ki tenghet,
 Őt szűk családi kör megfojtaná;
 S tán álma is *ellenkezőt* jelenthet
 S boldogság és dics *együtt* vár reá;
 — Hiszen «*somnia sunt contraria*»,
 Kár volna gyáván meghátrálnia.

«Nem, nem szabad — kiált — köz-létbe vesznem,
 Ha e lányt megvédeni szándokom;
 Dicső nevet, hirt kell mérlegbe vetnem,
 Midőn világ előtt pártját fogom;
 Más élhet elvonulva is, de én nem,
 Küzödni kell, míg győzök vagy bukom.»
 S agyában ily eszméket hányva-vetve,
 Hősünknek újra éled munka-kedve.

Valóban rajta hát! Mohó kapással
 Tanul rakásra most mindent, sokat,
 Vágyik benyelni rögtön egy falással
 Dramaturgiát s corpus jurisokat
 S körül vevé magát nagy könyv-rakással,
 Köztük kutat, túr, hány, vet, válogat,
 Nappal fejét joggal szedi teli,
 S az éjet Melpoménnek szenteli.

S bár érzi, hogy sok e kettős irány, de
 Biztatni önmagát, példát keres;
 Előtte áll: Machiavelli, Dante,
 Lamartine, Zrinyi és több ily jeles,
 Ki államférfi s költő egyaránt, — eh,
 Hisz volt, ha kell, akárhány még ilyes:
 Goethe miniszter, Burns fináncz, szegény,
 Vagy itt hazánkban is: Eötvös, Kemény.

Ő is tehát hol drámát írva kotlik,
 Hol újra jog-könyvek közé vesze;
 A jog sovány, a dráma csetlik-botlik,
 S már érzi, hogy erőltetett esze
 Bágyadni kezd, nem fog, meg-megbicsaklik,
 De ő nem nézi, mennyit végeze,
 S hogy agya bír-e oly zilált halommal,
 Ő csak tanul, kibuggyant buzgalommal.

Drámát ír vagy hatot; megkezdí tüzze
 Megír belőle egy fél felvonást,
 Elsőt, utolsót, mindegy, kapzsi észszel,
 Az expositiót, vagy végcsapást,
 Majd ág-bogas bonyodalmakba vész el,
 Vagy unja tervét, elkezd újra mást,
 S úgy össze-vissza fonja szövedékét,
 Hogy némelyiknek meg se' lelte végét.

És asztalánál görnyedez szünetlen,
 A test igényire semmit sem ád;
 Dacolni kezd az ősi-természet ellen,
 Pedig, hajh, megtorolja ez magát:
 Szárnyszegve hull alá a büszke szellem,
 Ha megszegé a testnek őš jogát, —
 Balázsnak is megjött e büntetése,
 Elméje zsibbad, lankad érverése.

A megzavart vér mind fejére tódul,
Szemén át-átfut egy sötét homály ;
Az ér fülében lüktet, agya bódul,
Halánték-csontja szakgatózva fáj,
S mintegy jövő időkre kostolóul,
Érezni kezdi hol fészkel a máj,
S midőn órák hosszát görnyedve hajlik,
Egy-egy ideg mellében megnyilallik.

De vére lüktethet, és melle sajghat,
Nem tántorítja, nem csüggeszti el ; —
Mi ád erőt neki : a vér- s agy-alkat ?
Kevély anyag-hivő, ha tudsz, felelj !
Mi készti, hogy testére rá se hallgat,
Sőt öntudattal nyomja s gyötri el ;
Mi az, mi benne nyugtot nem találhat ?
Hol itt az anyag, hol van itt az «állat» ?

Ifjú korát miért nem éli nyugton ? —
Hány szép öröm, mit balgán elszalaszt !
Ifjonti vérrel, mint agg tesped otthon,
Minden gyönyört jövőjébe halaszt,
S ha vágya ébred mégis néha, titkon,
Kemény szigorról visszanyomja azt ; —
Az ismerős köröktől elmarad,
Nem bánja, hadd legyen «faché», harag.

Estélyre, vagy no épen bálba ! . . . píha,
Majd ő bíz' ott rángatja a bokáit !
Vagy társalogni ! — Ejh afféle léha
Szalon-beszélgetést bizony nem áhit,
Csupán Réfalvyhoz megy néha-néha
S el-elbeszélget, szívesen, sokáig,
S biztatja, nagy hitű ifjúi hévvel,
Magát, hazáját, mindent, szebb jövővel.

«Hiszem, mond, hogy van egy osztó igazság
 S czélt ér, kiben volt hűség, szív, erő;
 Egy perczre néha tán el-eltapossák,
 De pálya-nyerve tör megint elő;
 Jutalma mindig szubjektív boldogság,
 Eléri azt, miben üdvöt lel ő:
 Ez hirt, amaz pénzt, nőt, vagy testi élvezet, —
 Én tán babért, ön boldog, csendes éltet.»

Mint szirt megáll, ha hab tolul körüle,
 Míg ez csapongva, játszva rája fut:
 Balázs, magát ringatva, így hevüle,
 S a gazda csak hallgatta e fiút. —
 Hisz a ki gyermeket lát, nem derül-e,
 Ha ez vidáman lepkét űzni fut,
 Sőt néha nem fut-é utána szinte? —
 Réfalvy is Balázusra így tekintte.

Ő, mint az árny, komoly volt s fénytelen,
 Balázs reménye még ragyogva szárnyal, —
 S mint a pirosló hajnal megjelen,
 Ha a kelő nap küzd az éji árnynyal:
 Mögöttük, im, elrejtve s nesztelen
 Egy tiszta hajnal kelt föl röpke szárnynyal,
 Szűz szerelemnek tünde hajnala,
 S új fény derült a házra általa.

Mert e bezárt lak, e kis kert viránya,
 Melyben egy tört kedély enyhet talált,
 Kietlen zárda volt a kis leányra,
 Midőn a gyermek-év serdültre vált;
 Nyomasztja őt komoly, hideg magánya,
 Merengő lelke a távolba szállt:
 «Mily elhagyott ez a ház», így sohajta,
 «Mikéntha titkos átok ülne rajta.»

Nem tudta ő, mi vitte sírba anyját,
Ezt atyja tőle félve titkolá;
Olykor, halottak napján, látta hantját,
Ilyenkor sírkövét megcsókolá;
Mint gyermek, otthon, megszoká magányát,
Egész világot atyja pótolá,
De most, midőn szűz korszakára feslett,
Lelkének e kicsiny világ kevés lett.

Örökre vágyó ép kedélye honn már
Néhány virágban kedvét nem lelé,
S mint a növésnek induló folyondár,
Folyt, folyt, fel a tövéről, ég felé;
Ifjúi lelkét isten tudja hol jár,
Midőn a sors Balázst hozá elé,
S mint a folyondár, mely meglelte fáját,
Úgy fonta most körül ez ideálját.

De hosszasan felőlök mért beszéljek?
Mint képiró lapján a fény sugára,
E fennre küzdő, ifjú, büszke lélek
Bevéste képét szíve nyílt lapjára;
Visszasugárztak rá e szenvedélyek,
E dicsvágy, mely eget, földet bejára,
Az ifjú lelkét lelkével követte
S addig követte, míg őt megszerette.

Ne hidd, hogy a szerelem mindig oly vad,
Rontó, sebes tűz, mely lobbanva gyúl,
Melynek hevén az ércz is összeolvad,
Mely mint kitört Vezúv pusztitva dúl;
Többször szelid napfény az: éltetőn hat,
Hevén a fejlődő élet fölvidul,
Vidám dal ébred a mezőn, berekben,
Virág kinyílik és madár kireppen.

Balázs Etelkével ritkán jön össze
 S szerelmiből egy hangot sem mutat;
 Hogy érzelmét saját nevéen nevezze,
 Titkon is elpiritja e tudat:
 Ő, a komolyság higgadt pontifexe,
 Ki a komor codexek közt kutat,
 Ki Ámor ellen csaknem verset ír,
 Szerelmet esdjen ő — hah, mily satira!

Nyilatkozatokat nem adva, kérve,
 Nem is sohajtva a szavak helyett,
 Talán saját érzelmöket sem értve
 A két bohó így tölte egy telet. — —
 De ím nagy dolgok lépnek pályatérre
 És fölzavarják e csend-életet,
 S föl azt is, a mit, kényuralma ormán,
 Elbizva élvezett a bécsi kormány.

Mert felpufasztott nagy hatalma mint a
 Kiszúrt degesz hólyag úgy elfakadt,
 Nem menthető meg sem szurony, se' tinta,
 Egy jó szurásra szörnyen meglohadt,
 Bele csapott Solferino, Magenta,
 S a büszke Rendszerben szusz sem maradt
 S mint a kit a mennykő-csapás aláver,
 Tehetetlen feküdt a nagy cadaver.

Fonák időszak volt ez a magyarra!
 Nem sirva vigadt, de ujongva sirt;
 Ön-fiait ölé a harcz viharja,
 S itthon örömmel várt felőle hirt,
 S míg a harczterét saját vérünk takarja,
 Ugy megvigadt, hogy könnyével se' birt:
 «Hurráh, megint egy új csatánk veszett el,
 Bár benne tízezer magyar esett el.»

Szilaj, torz kedvvel egykor így ujonga
A gályarab, midőn a vész kitört ;
Recsegve tágult minden borda, donga
Hajójukon s az ár végig söpört ;
Ő, látva kényurát hogyan szorongta,
Vad kárörömmel gúnykaczajba tört :
«Ha-ha! bitang, most sirhatsz, esdekelhetsz!
Nem bánom, meghalok, csakhogy te elveszsz!»

De nemzetünkbe újra visszatértek
Az elröpült hit, a zsibbadt erő ;
S már-már az égtől is segélyt reméltek,
Egy új Csabát, ki légből száll elő,
S lón tüntetés, zavar, hűhó tömérdek,
Hisz Csaba-mondánk oly szép, megnyerő,
S a politikák legmagyarbika :
A sült-galamb-várás-politika.

S bár sült galamb a szánkba nem repült,
Vigan csörgettük a már gyenge lánczot ;
Népünk az elnyomók fejére ült,
Megvert, ha verhetett, egy-egy finánczot,
Az ifjuság zajonga, lelkesült,
S a kis diák, ha a földből kilátszott,
Már harczba készült, fennen hordta orrát
S daczczal mulasztá el a német-órát.

Balázs se nézi mind e zajt közönnyel,
S ámbitiója új irányba tér ;
Ki bibelődne drámatervvel, könyvvel ?
Most tette, harczra nyilt előtte tér :
Megvívni a «zsarnok kormányi kénynyel»,
Ám hadd ömöljön bár a honfi-vér — —
S fejében már kész a forradalom,
Csak jönne hát a kivánt alkalom.

Szentül hívé, hogy a hon lángra lobban,
 Mihelyt lehull az első szikra tűz ;
 És lelkesít, lázít, nyiltan s titokban,
 És zajra zajt, zavart zavarra úz ;
 Szózáttal ajkán, csákánynyal marokban,
 Rendőr-csapattal is, ha kell, kitűz ;
 Ez vala akkor honfias divat,
 Míg meg nem bánta egy pár áldozat.

Megbánta néhány. Egy nem bánható meg, —
 Szegény Forinyák, ő elvérezett ;
 A tréfa árát éltevel adá meg,
 Vakot vetett a sors s ő elveszett ;
 Halálát fegyver nem boszúlható meg,
 Őrizze meg nevét emlékezet,
 Egy *mult* időnek lett vég-áldozatja,
 Nem, mint hívők, *jövők* első halottja.

Balázs merész reménnyel, ifju hévvel,
 Rohant a bajba, rajta, hűbele !
 Nem sejtve, hogy miként macskák egérrel,
 Csak játszik egy «felsőbb erő» vele ;
 Mert titkon a kormány nagy tervet érlel,
 Országos forradalmat kémlele :
 Nagyot markolt, de semmit sem fogott,
 Nemes vadat várt s aztán lőtt bakot.

Mi azt hívők, hogy kész a fölkelés,
 A kormány meg : hogy fölfedezte ezt,
 S mikor kitűnt a kettős felsülés,
 Dühében, a kit ér, sorozni kezd ;
 Balázs is így borjú alá kerül, és
 A forradalmárságba benne-veszt ;
 De bízik a jövőben, ezt se' bánja,
 Reménye kész, könnyen fordul iránya.

Most érzi már : ügyvédkedésre, pörre,
Teremtve nincs ; más sors való neki ;
A sok betűbe is belé-csömörle,
S a dráma, a vers, a mit gyermeki
Nagy önhiszemmel egykor összeőrle,
Birálatát most már nem állja ki :
Mind félre dobja most, nagyobbra készen
Garibaldihoz átszökni majd merészen.

Csak egy van, a mi szívét búba ejti,
Mit eddig eltagadt : a szerelem.
Hiába nyomja el, hiába rejti,
Midőn most válni kéne, megjelen,
Gonosz hatalmát rajta most kifejti,
Átjárja szívét véges-végtelen,
S az eddig fojtva égett indulat
Lángolva csap ki, mint nyílt öntudat.

S hit és vigasz, lemondás s büszke tervek,
Remény és félelem s százféle tarka
Ábránd, tünődés, váltakozva kelnek
Szívében, egymást gyorsan úzve, hajtva ;
Arra is gondol, hogy Etelka gyermek,
S önkénytelen dúdolni kezdi ajka :
«Lágy a kenyér, pirítani nem lehet,
Kicsi a lány, férjhez adni nem lehet.»

Igy dallal, okkal, szívét csillapítja
S búcsúra indul, bölcs tervvel teli ;
Indulatát kemény féken szoritja,
Magát mintegy hidegre tüzeli ;
Hanem midőn a kis kaput benyitja,
S Etelkét otthon egyedül leli :
Most érzi, hogy mi a válási óra,
Milyen nehéz indulni háborúra.

S midőn Etelka, gyermek-érzelemmel,
 — Nem tudva még, hogy ezt titkolni illik, —
 Reá tekint könny-fátyolozta szemmel,
 S mosolygó arczán két nagy csepp leömlik:
 Ő is hiába tömné türelemmel, —
 Mint áradat, ha a zsilip kinyílik,
 Szétömlik elfojtott szerelme árja,
 S a lánykát szótlanul keblére zárja.

S önfékezést és bölcs közönyt felejtve,
 Búcsúja terve édes csókba fúl,
 És a jövő felől egy szót sem ejtve,
 Szedé a percznek kéjét ajkirúl, —
 Mig karja közül majd magát kifejtve
 Etelka fölsikolt, fülig pirúl,
 S kifut — de visszatér, mert ott jön atyja,
 Kivel a dolgot persze nem tudatja.

Balázs igyekszik válni most közönnnyel,
 Bár köny borítja csillogó szemét:
 — Bucsúzni jöttem, ugymond, isten önnel!
 Bucsúzni Pesttől sajjó érzelemmel,
 De visszatérünk büszke győzelemmel,
 Hiszem a magyarok nagy istenét,
 Ha más nap süt, más csillag jár az égen,
 S hazánk szabad lesz, nagy, dicső, mint végen,

Elválik, elmegy. S most a drága hontól,
 Pesttől, körétől könnyen válni kész;
 Azt véli, hogy mentt a szerelmi gondtól
 S hogy most jöhet hát balsors s bármi vész;
 S mégis szerelmére, csak arra gondol,
 És szíve mégis oly igen nehéz,
 S mit oly erőszakos kézzel lerázna,
 Lekötve tartja még szerelmi lánca.

De ő lerázza, daczczal dobja félre,
S fogadja, hogy reá sem hederít;
Főldalozólag büszke ön-hitére,
Hogy a honért szerelmét hagyja itt,
És nemzetének nagy jövőt igérve,
E szép reményből új erőt merít,
S keblét a honfi-érzés emelé,
Hogy útra kelt Italia felé.

S kifesti a jövőt élénk szinekkel,
Midőn győztes hadak közt visszatér,
A harcz terén kivívott érdemekkel
S szabad hazában várja őt babér;
Gonosz gyanútól többé félni nem kell,
Nyílt lesz előtte minden pályatér,
S midőn Etelkét is keblére zárja,
Dicsőség és boldog szerelme várja.

Réfalvy is leányával lerándul,
Levinni őt egy jó nagynénihez,
Egy új világba, ott lenn, a Tiszán túl,
Hol tarka ábrándoktól mentve lesz;
Mert félti most őt otthon a magánytul,
Midőn az ifju szív dobogni kezd,
A lélek oly merengő, olvadékony,
Szeretni, szenvedni egyként fogékony.

S Etelka is, Petőfiből meritve
Az úti rajzot (Bædecker hiján),
Rajongva ment a szép alföldre szinte,
Hol délibábban fürdik a virány,
Hol rét, mező, virággal van behintve,
S oly boldog a nép, oly hős a zsvány,
Ő mindezekről eszményképet alkat,
S elinduláskor vig kedvvel dalolgat.

Szívét elönté szűz szerelme kéje,
 E boldog érzés lelkét áthatá,
 Nem a fölingerelt vér szenvedélye,
 Sem Darwin «fajösztone» izgatá,
 Fejében zajgott hű szívek regéje,
Pál és Virginiát nem rég forgatá;
 Ilyesre gondol ő is s felfogadja,
 Hogy hős Balázsát a sirig se' hagyja.

S ím a tavasz-lég frissesége, bája,
 A zöld mező, hol utjok áthalad,
 A sik vidéknek végtelen lapálya,
 Hol lélek és szem gáttalan, szabad,
 A mélaságnak e harmoniája,
 Mely úgy kicsalj' a rejtett vágyakat,
 E téli álmából most ébredő
 Természet: új előtte s meglepő.

Még egy darabka hó itt-ott kivillan,
 De a tavon nem látni már jeget;
 Nyílt tükre lágy szélről fodrozva csillan,
 Másolva lenn a bárány-felleget,
 Az úton át egy ürge játszva illan,
 A gólya andalogva lépeget,
 Bibicz, sirály, szalonka ünnepelte,
 Hogy szép tavasz a zord telet kiverte.

Egy pára nem száll a fény-fedte földrül,
 Körül az ég azúrja földig ér,
 Gyep, rét, vetés, mind más szint játszva zöldül,
 Itt kékesebb, amott sárgába tér;
 Rugékony pázsiton suhanva gördül
 Zörej, zaj nélkül a könnyű szekér,
 Pihent lovak, vihogva, friss erőben,
 Tocsognak a sekély vizű mezőben.

A lányka lelkén vágyak serge rajzott :
Tavaszi, virány és első szerelem. —
. . . . . Ah, félre tőlem szép eszményi rajzok !
Ne üzzetek csel-játékot velem. — —
Pest, tél, köd és sár, lárma, hejsze-hajszok,
Zaj-baj, hausse-baisse unalmát viselem ;
Hiába vágyunk messze, elvonúlni,
Jobb észre térni hát s kijózanúlni.

Jer, próza ; ferd ama képnek vizsáját.
Míg e bohó ábránd el nem ragad ;
Töröld le csak költészet-adta báját
S akkor mutasd meg a mi ott marad :
Egy torz-vonással biggyeszd félre száját,
S ím a mosolygó arcz sirva fakad. —
A képzelet nem lesz sehol se testté,
Alföld sem oly szép, mint Petőfi festé . . . .

A nap hanyatlik, kezd az est leszállni,
De hang se hallszik távol és közel,
Az ég borul, eső is kezd szitálni,
Bőrig ható, hideg szemcséivel,
A sáros útat már alig találni,
A lóra hagyják, az tán nyomra lel ;
Míg végre egy megváltó ebvonyítás,
Jelzé, hogy a helység csak egy hajítás.

De még odáig rozzant gát vezet be ;
Magyar mac-ádám munka : sár saron.
Kerék agyig, lovuk csülkig sülyed be,
S az éj meg oly sötét, mint a korom.
Unott álom jön a fáradt szemekbe,
De jó a sors, segít a vándoron,
S hogy felfrissítse őket egy kicsit,
Bedönti egy árokba a kocsit.

A sár megóvja testök' lágy kebellet,
Csontjuk se tört, habár itt-ott sajog.
S bevonva csokolád színű lepellel,
Tovább haladnak a gáton gyalog;
A pesti kis czipő a híg mederrel
Czuppanva, csókot váltva, társalog.
S legyőzve egy kuvasz-had támadását,
Elérik végre így néniök lakását.

Már alszik a ház-nép. Sok döngetésre
Kidugja egy szolgáló végre orrát,
S rátartva lámpását egy deszka-résre,
Kinéz: «Ni, Jézus, a szemem ha jól lát,
A pesti téns uram... hé, Borcsa, Perzse!»...
— És felzavar gazdát, szakácsnét, szolgát,
Tesz, vesz, szalad, fejét is majd elejti,
De a kaput kinyitni elfelejti.

A gazda is kel, és pipára gyujtván,
Kényelmesen szétnéz: «No, hát ki jött?»
Így végre a vendégek is bejutván,
Lőn köz-sopánkodás a baj fölött;
Etelkét nénje pelyhes ágyba dugván,
Majd megfulasztja a dunyhák között;
«Galambom! óh csuron-víz a ruhája!
Csuda lesz, ha nagy baj nélkül kiállja.»

De Etelkét az álom nem kerüli —
Oh Alom urnak jó izlése van;
Vén asszonyokra csókját nem fecsérli,
De szép leányt ha lát, hozzá suhan,
Enyhíti szívét, könnyét letörüli,
Ajkára csókokat lop finoman. —
Irigylésre méltó czudar kamaszsza!
Míg a kelő nap — úgy kell! — elriasztja.

Réfalvy visszatér, s Etelka másnap
Szokatlan, új szerep-körébe fog;
A környezet s a házi jó szokásnak
Sok ága-boga szörnyen új dolog;
Nincs vége hossza ajtó-csapkodásnak,
Szekér zörög, kút ostor nyikorog;
És mindezekhez a hú-hó sava:
A néni perlő és pergő szava.

Mert Zsófi néni, ő mindenben ott van
Künn és belül, mindenkinek nyomán;
Pöröl, hogy férje mért ül oly nyugodtan,
Senkit se' szid le és semmit se' bán;
De Gerzsi bácsi csak hallgat szokottan,
És szívja egy pipát a más után;
Jó gazda ő künn a tanyán, de otthon,
Gondolja, hadd vezényeljen az asszony.

S ezt bölcsen gondolá: így jól megosztván
Kinek-kinek saját hatás-körét,
Nyugodt családi éltet éltek aztán
S a házi szent békét meg nem törék;
A bácsi künn biráskodott a pusztán,
A néni otthon végezé pörét
S husz éve mult, hogy a vidék csudálja
Ez egyetértést, melynek ritka párja.

De volt is a családnak sok barátja,
Jártak sokan vendégek, tisztelők;
A szép leányt bizony mindenki látja,
Hiába bujnék a világ előtt;
Imádja ifja, véne: s egy-egy «bátyja»
Átkapva csípején két kézzel őt,
S szemébe nézve, meg-megbillegette:
De szép vagy, édes húgom, szedte-vette.

Etelkének soká «fád» volt ez élet;
 A délibáb-honból alá-bukott,
 Alföldi szép idyllje szerte széledt,
 Mit ő eszményileg megalkotott;
 Kedélye ily keretbe még nem illett,
 Zajához is nem oly könnyen szokott,
 S mást lelve, mint előre képzelé,
 Lassan, nehéz szívvel törik belé.

Néhány napig sokat sir, rejtve, titkon,
 Megbánja, hogy miért is jött ide;
 Mily boldog és nyugodt volt élte otthon,
 Mily csendes a ház s kerjtök mily üde. —
 De bezzeg nénje ezt nem nézi nyugton,
 Ily méla búra nem jut itt idő;
 Sürög, forog, ront-bont, őt is szorítja
 S pörölni is szépecskén megtanítja.

S míg megtanul egy háztartást vezetni,
 E leczke a legjobb vigasztaló;
 Megszokja egyszerű körét szeretni
 S szépnek találni azt, a mi való;
 És kezdi észrevétlenül feledni
 Eszmény-honát, mely fényes, ám csaló,
 S nem érve rá merengni most felette,
 Még azt is, hogy csalódik, elfeledte.

S miként az ábránd lassan szélyeloszlott
 A visszatetszés sem tartott soká,
 A képzeletből szőtt fátyol lefoszlott,
 De boldogsága titkát felfogá,
 Jó kedve megtért, arcza megpiroslott,
 És a falut szeretni megszoká,
 Friss légkörén megedzött teste, lelke,
 — Így lett tűzről pattant leány Etelke.

S mint a Tiszának csendes, halk folyása,
 Folyt észrevétlenül a vén idő;
 Sok régi emlékek színét levássa;
 Ront és tenyészt; pusztító s életető;
 Etelke vár-vár hasztalan; Balázsa
 Ki tudja hol jár, róla hir se' jó,
 Míg végre álmai közé sorozza,
 S képét új érzelem halványra mossa.

III.

És a nép a királyokat neveti, és a fejedelemnek néki csúfságok . . . de . . . a népek tűzre építenek és hiába munkálkodnak a nemzetségek. *Biblia.*

Ille ego . . . ki a cypressi berket
 Bolyongtam eddig s Tempe ligetét:
 Csatakat éneklek, vitézi serget,
 Dobok riáját, harcz rémületét. —
 El, szende Múzsák! Eris, Enyo, jertek;
 Kalliope, áldd meg lantom énekét,
 Tárd föl szememnek e sok tarka képet,
 Torzot s valót, rútat s eszményi szépet.

Midőn, kapkodva minden fűhöz-fához,
 Ki a magyart lenyűgözé imént,
 A kényuralkodás — közel bukáshoz, —
 Nem vethetett erőszakban reményt:
 Engesztelőleg nyúlt egy új fogáshoz,
 Csinált a kényszerűségből erényt
 S mosolylyal fedve a ránk fent agyart,
 Föllelkesülni hívta a magyart.

S fölzenge, mint régente, a toborzó,
 A nyalka verbung-táncz, magyar zene,
 Rákóczy ős dala, szilaj, viharzó
 S mégis borús, mint népünk jelleme;
 Hisz a magyarra hogyne lenne vonzó
 S őt lelkesíteni más mi kellene,
 — Gondolta Bécs — mint egy-egy régi nóta,
 Mit húzni is tilos volt évek óta!

De gyült is ám sereg, szép, tarka, kényes,
 Minőt álom se' merne jóslani;
 Nem oly föllelkesülő, büszke, fényes,
 Mint a «Vitam-sangvinem» hajdani,
 De meglepőbb, oly czondra, piszkos, éhes,
 Czudar, csavargó, rongy, sehonnai,
 Elámult a világ s nem tudta senki,
 Honnan kerülhetett e sok bitang ki.

Mert ily had nem terem minden bokorba'!
 Remek diszpeldány minden egy alak,
 S mikor kiállnak együtt, harczí sorba,
 Ah mily dicső phalanxok, sorfalak;
 Rovátkosan (mint a fésű, ha csorba)
 Igazodik a sok süveg s kalap;
 Aprója poczkos, a nagyobbja csámpás,
 Borittas arczuk fénylik mint a lámpás.

És tagjaik: egész állatvilág:
 Ludtalp, ökör-térd, pók-has, légy-gyomor,
 Vakand-szem, birka-nézés, kecske-láb,
 Sertés-szakál, bulldog- kos- majom-orr,
 És medve-talpak, és más ily csodák,
 Vagy, mintha szerszámból voln' egy szobor:
 Motóla-kéz, lócs-láb, cséplő-karok,
 Markukban enyv, szivőkben csak szurok.

Bőven foly a bor, és a had növekszik
Csoportosulva nemzetek szerént;
Mellét düleszti a magyar s vetekszik,
Káromkodásban látva ős erényt,
A rácz veszekszik, a tót hasra fekszik,
Czigány-legény czivódik kényeként,
Oláh szeretne menekülni bajtól,
M megbánja, hogy beállt s busongva gajdol.

Balázs is e sereg közé beosztva, —
S mivel le tudta írni a nevét,
Káplári rangra mindjárt fölmagasztva,
Atvette tíz legény vezérletét,
S vasutra rakva s két éjt átvirasztva,
Meglátta Isztriának kék egét,
De benne nem soká gyönyörködött,
S ott hagyva tíz legényét, megszökött.

Majd észrevették s a tenger fokáig
Egész csapat zsandár üldözte őt;
Itt víz alá bukott, úszott sokáig,
Utána ötven cső hiába lőtt;
És úszik egy huzamban Anconáig,
Hol egy halász-tanyán nyer új erőt,
— — Így mondaná talán el sok regény,
De kérlek, olvasóm, ne hidd, hogy én.

Tőlem ne várj kaland-okozta lázat;
Ha borzadályt kívánsz, vérbódítót,
Ha véred petyhúdt, hogy forgásba rázzad,
Keress kötél-tánczost, czirkust, bitót,
Vagy nézz el egy Pesten építte házat,
S lesd meg, mikor potyog le róla tót,
S borzadj, ha tetszik, ott, de e poéma
Nem izgató szer, és tintám se' pézsma.

Hősöm szökése nem vészes kaland volt ;
 Ő szárazon ment s elment szárazon.
 Ábrándozó bár, még sem oly bolond volt,
 Hogy vízbe szökjék hűvös tavaszon ;
 Várt alkalomra, mindent jól kigondolt,
 Kijátszta a határört ravaszon,
 S több szenvedés közt bár, mint ő remélte,
 Szép május elsején Milánt elérte.

Tavaszi napon, itt a tavasz hónapban,
 Hol tél sem ölti föl hideg mezét ;
 Hol vigaszúl, nehéz rabság korában,
 Örök tavasz-sugár lövelle szét,
 S most, a szabadság újdun mámorában,
 Mily május ez, mily fényes, tiszta, szép ;
 Természet, ég, föld, mind együtt szavaz,
 Szívben, lélekben, mindenütt tavasz.

Lombardia már nem zsarnokát uralja
 És nem tiporják idegen hadak ;
 Verő napfényben úsz az Álpok alja,
 Kigyózza fut lejtőin a patak,
 S nem ront alá — miként költője dallja —
 Völgy-útain fegyverzett zuhatag,
 Mint annyiszor, midőn kincs- s kék-sováron
 Omölt be gót, sváb, osztrák e határon.

Itt a remény, hit, ábránd ritka percze,
 Midőn kételyre minden fül siket.
 Csak a dóm égre küzdő száz jegecze,
 Marad magaslatán nyugodt s hideg,
 Mikéntha szólna: úzd csak, úzd te messze,
 Szegény nép, álmodat, míg tart hited,
 Sok ily izgalmas órát értem én,
 Tudom hogy' hervad el majd e remény!

Hanem ki félne, hogy jöhet csalódás,
 Míg ajkain a kedves csókja ég?
 Ki bánja: lesz-e fejfájás, vajúdás,
 Míg tart a mámor s habzik kelyhe még?
 Ki kérdi: mily jövőt hoz a megoldás,
 Nem lesz-e többé pör, baj, gond elég,
 Ki kétli, hogy szebb kor lesz vére ára,
 Midőn szabadságért indul csatára!

Föl, föl tehát! Italia Uníta!
 El, délszigetre, mely még nyög rabul!
 S ez édes eszme mindent elboríta,
 Az ellenállás félve meglapul;
 Egy puszta jelszó országot hódítja,
 (Megért gyümölcs volt, mely önkényt lehull)
 És a «vörös inges vezér» szavára
 A lelkesült «ezer» hajóra szálla.

Hol Genua öble habot habra kerget,
 Dühét molók övén tombolva szélyel,
 Az ősz vezér a vágy-tüzelte serget
 Ott lopja útra titkon, rejtve, éjjel;
 Mélyen eltitkolá az úti tervet,
 Nem, mintha nyíltan járna sok veszélylyel,
 De fél, ha a helyőrség észre venné,
 Az is mind, egy legényig, őt követné.

Föl a vitorlát! És himbálva rengett
 Útjára a *Lombardo* s *Piemont*,
 S mikorra a pitymalat földerengett
 A kis sereg már nyílt vizen osont;
 Balázs is a földélzeten merengett,
 Képzelve fölkerest' a messze hont,
 Most útja attól messze elviszi,
 De ez vezérli vissza, — úgy hiszi.

Negyed nap Marsalánál partra szállnak,
 Kijátszva Nápoly ór hajó-sorát.
 Siciliában ellent sem találnak,
 Ki az voln' is, barátnál jobb barát,
 Nápoly hadsergei csak szerte mállnak,
 Bosco vezér örül, ha táborát
 El tudja vinni, míg át nem toborzzák,
 — Pár hét alatt övék a sziget-ország.

Volt kapkodás ott, fejveszett ijedtség,
 Egyik vezér bújt a másik mögött,
 Volt várba várból futkosó követség,
 Csak hadsereg nem, mert az szétszökött,
 S volt Nápoly udvarában vad sietség,
 Papok, kik átkozák az ördögöt,
 S futó, menekvő, rémült udvaroncok,
 Kik félve dugtak még el holmi konczot.

S volt lelkesülés, éljen, hurrah, víva!
 A nép lerázta a fojtó igát,
 Mint földühített bika, vérre síva
 S nem tartja többé vissza semmi gát;
 Harcz harcz után tűzzel, vassal kivíva,
 Vár vár után adotta meg magát,
 Bosco maradvány-sergét visszahúzza
 S hódol Palermo, Messin, Syracusa.

S most át Calabriába, győzelemmel! —
 Sergök növekszik, mint az áradat,
 Egy-egy hazát ford keblén minden ember,
 Dicső napok, magasztos pillanat!
 Balázs előtt, vérmes prophéta-szemmel,
 Nápoly, Velence, Róma, mind szabad, —
 Képzelve száll, mint gyors röptű madár,
 Nincs már előtte sem gát, sem határ.

Átszáll az Adrián, Álpok tetőin,
Hazája síkján s a Kárpátokon,
A Visztulának szél-termő mezőin,
Át tengeren, pusztán és hegy-fokon,
És szerte mindenütt Európa földin
Az eszme terjed, íge megfogon,
Szabadság napja süt minden határra,
S még muszka-földre is jut egy sugára.

Lát hősi népeket, jármot ledobva,
Szétverni elnyomóik vén hadát,
S egy szent ügyért, együtt fegyvert ragadva,
Kivívni a legvégső nagy csatát,
És ember embert többé nem tapodva,
Mindent igazság, mindent jog hat át
S leszen szabadság, örökig menő . . .
— Hahó Balázs, van itt még bökkenő.

Van bökkenő; s míg hévvel ők buzognak,
Az ifju had s az ifjabb ősz vezér,
S örülnek a holnapra várt tuzoknak:
Van, ki nem adja verebét ezer';
Sok kishitű, kik csak lépést mozognak,
S nézik, ha nincs-e utjokon veszély —
Szóval, Balázs szerint, a sok filiszter,
A parliment, kormány s Cavour miniszter.

S míg ő legyőzné már a fél világot,
Ezek egyszerre azt mondják: megállj! —
És tétlenül hever sergők soká ott,
Míg jön, nyakukra ül az új király.
S a harcz helyett, miért szívök sovárgott,
Rest béke örvén nő a lomha máj,
Marad nyakán a népnek régi járma
S eloszlik a rajongók édes álma.

Ott honfi honfival már meghasonlik,
 Az agg hős búsan Caprerába tér,
 Csapatja, mint jámbor nyáj, szerte bomlik,
 Lehül a hirtelen itáli vér,
 Ki merre lát, mind száz felé iramlík,
 Remény, dicsőség kurtán véget ér,
 Kinek-kinek kijár félévi zsoldja, —
 Balázs keservét most ily szóval oltja :

«Oh gyáva nép, ki fél-utján megáll itt,
 Midőn kezében sorsa, fegyvere,
 Nagy szóval ajkain világot ámit,
 S ha tenni kell, annak nem embere ; —
 Eredj, csinálj makarónit, szalámit,
 Elkorcsosult faj, sok czudar here ;
 Nem féltek-é, hogy a Brutusok, Cátok
 Átkot kiáltanak a sirban reátok !

«Dicső magyar fajom, neked ha adna
 Ilyen szerencsés órát végzeted,
 Ha néped egyszer így fegyvert ragadna,
 Ledobva nyűgét, mit kény rávetett,
 Oh harczra harczról bátran hogy haladna,
 Nem nézne sok. «mellék-tekintetet»,
 Nem félne rémtől s egyszer harczba szállván,
 Győzelmi úton meg nem állna gyáván.»

Így búga hősöm, így sok honfi-társá,
 Kiket, mint őt, nemes vágy csalt oda ;
 Búsan verődnek Nolában rakásra,
 Magyar szabadság törmelék-hada.
 Óh, hány fiú várt ott a nagy tusára,
 Hány várta, hogy harsanjon trombita ;
 Ha csügged egyik, a másik vigasztal :
 «Majd visszatérünk a jövő tavasszal !»

Szegény fiúk, a hogy tudtak, reméltek,
 Várván az ébredés új tavaszát;
 Mint jobb szelet leső hajós, henyéltek
 S hívék, hogy így mentik meg a hazát.
 Balázs nagy álmaj is visszatértek,
 Szerelme is meglelte vígaszát,
 S ha fél, hogy elveszítheti Etelkét,
 Egy gondolat megvigasztalja lelkét.

Mint a mesében — véli jó hiszemmel, —
 Elátkozott leányt a túske-vár,
 Melyen keresztül senki törni nem mer,
 S hol sors-jelölte mentőjére vár,
 Míg ez betörve bátor küzdelemmel,
 Varázs eloszlik, bűv-idő lejár,
 S hű szerelem győz a veszélyeken:
 Így őrzi *atyja átka* őt nekem.

Nem rét virága ő (igy üzte-füzte
 Ábrándjait), hogy úton-útfelen
 Letépje bárki s kebelére tűzze, —
 De bércki rózsá, ára: küzdelem,
 Most tőle sorsom messze, messze úz, de
 Van egy talizmán, egy remény velem,
 Egy édes emlék, egy szerelmi csók,
 Az nem volt gyermeké: — ő várni fog.

Óh, szép Remény, hány bús szív szidva vádolt,
 Hogy megcsalád, hűtlen vagy, kéj-leány. —
 Pedig hazugság, ő kért, esde, ápolt,
 Ő csal magához, nem te jársz nyomán;
 Nem vagy te kéjhölgy, a ki únva ránk told
 Kegyed, hanemha min-szívünk kíván,
 S nem is kísér csömör, csak néma bánat,
 Csalj százszor meg, százszor futunk utánad.

Így fut Balázs is, és futott hiába. —
 Jött Aspromont s ügyök végkép bukott;
 Sebet kapott öreg vezére lába,
 S mankóra azzal hány szép terv jutott,
 Hány nagy remény dőlt hirtelen dugába,
 Hány édes álom «csillagot rugott»,
 Valóra hány nagy álmodó viradt,
 S a kis magyar had is hogy szétriadt.

És ment világra, a ki merre látott,
 Balázs maradt magára, egyedül,
 Veszítve cél, irányt, hazát, barátot,
 Állott meg útján ösvény s terv ne'kül,
 Csak egy bálványa volt, mit még imádott,
 S fájdalom most csak ehhez menekül,
 Ebben központosul szív, lélek, elme,
 Üdv, érzélem, remény, minden: szerelme.

Ha szórakozni könyvet vön kezébe,
 Költőt, kiből a bú megédesül,
 Vagy a művészet csarnokába lépe,
 Hol a mit ábránd esd, mit szem becsül,
 Mi eszményül tünt ezredév elébe, —
 Szoborban, képben, mind megtestesül:
 Ő mindenütt csak ábrándján merenge,
 Előtte szebb, tökélyesebb Etelke.

Tassót ha olvasá: ő volt Lenora,
 Ő volt Beatriz Dante édenében,
 Guidot ha nézi, ő az Aurora,
 Érette sir Petrarca énekében,
 Tizián idylljein, Raphael egében,
 Költők, művészek minden remekében
 Egy arcz, egy ideál mosolyg felé,
 Azt látta, vagy, mindegy, — azt képzelé.

Ha bolyga Nápoly kéjittas határán,
A kék öbölnek zöldelő övén,
Sorrento szirtje közt, vagy Capri árján,
Hamvas Vezúv verőfényes tövén,
Avento zord taván s a Solfatárán,
Pompéjinek sirból kikelt kövén,
Ha Cumæ, Bajæ halmain bolyongott,
Lelkén csak a saját érzelme zsongott.

Óh Bajæ, Cumæ! Óh szerelmi kéjek
Tanyái ti, hol a lég is buja;
Gyönyör, kéjelgés, lázas szenvedélyek
Két ezredéves élő tanuja! —
Mit karddal, ésszel — vad harczos veszélyek
S ravasz kalmár zsugorgó alkuja
Árán — begyűjte kincset évek óta,
Élvezni mind partod csendjébe hordta.

Nem irigylem kéjhajhász gazdagoknak,
— Kiált Balázs — kincsen vett élveit;
Nem, dél vidéke, kéjét hő napodnak,
Mely zsibbatag-hideg vért fölhevít;
Nem vágyom én reád; el nem ragadnak
Érzéket-izgató szépségeid,
Boldogságot lakóddal nem cserélek,
Nagyobb üdv vár reám, ha visszatérek.

Távolba csapkodó szerelme árját
Ekként fokozza ábránd, öncsalás. —
Így járja egyszer a Chiaja parkját,
Midőn mögötte egy «Hogy vagy Balázs?»
Hangzik felé s egy kéz megfogja karját, —
— Ki az? Te vagy, Dezső? «Ki volna más?»
— Hol jársz itt? Utazol? Hozott az Isten!
Hogy vagytok; hol lakol most? persze Pesten?

«Nem én, barátom; én megházasodtam,
 S falun lakom. Csodálod, ugy-e bár?
 Hja, így van az, látod, lépen ragadtam,
 Korsó is eltörik, ha kutra jár;
 Más asztagát eleget húzogattam,
 Szobalányt-mit az ember unja már
 S restelni kezdi lótni-futni szoknya
 Után — nyugalmasb r.ős életre szoknia.

«De meg szerelmes, a bolondulásig
 Az is vagyok; pajtás, nincs ily leány,
 Nincs hét határban ily menyecske másik,
 Fölkelne érte a holt is talán;
 Tudom, ha látod, ínyed érte vásik,
 Hát még ha látnád, mint én, pongyolán,
 Mily melle van, minő gömbölyke térde —
 Juhász-kutya lennél két hétig érte.»

— De mondd meg hát nevét! «Oh a ki lelke!
 Majd elfeledtem. Pedig ismered.
 Beszélt felőled: Réfalvy Ételke.
 No, ugy-e jó falat, pompás gyerek?
 Nem fáj fogad reá? Hanem mi lelt, te,
 Egész elsápadtál.» — Csak a meleg;
 Se baj; beszélj, mikor volt esküvőd?
 Régóta ismered? mióta nőd?

«Nem messze birtokomtól a Tiszánál
 Pár évig egy nagynénjinél lakott;
 Az apja, az hirben kissé furán áll,
 Mondják, hogy tűzre rossz fát is rakott;
 Mit bánom én; biz' engem nem profánál,
 Lányt vettem el, nem a vén apjokot, —
 Az esküvő, az most volt, pár hete,
 S Nápolyba hoztam, mert vágyott ide.

«Amott lakunk — nézd, a Hotel di Roma...
 Őcsém, itt édes ám a szerelem!
 Mily levegő, mily tenger, mily aróma,
 És mily menyecske! — No de jer velem...»
 S már vinné is Balázst körülkarolva,
 S ez lép is egynehányt önkénytelen,
 Majd hirtelen megáll: most rá nem ér...
 Bocsássa meg... tán holnap, s visszatér.

Megy csendesesen; nem kel ki önmagából;
 Jár föl s alá — még lépte sem heves.
 Olykor megáll, a messze vízre bámúl,
 Ki látja, azt hinné, hajóra les.
 «Gyöngyház» morogja s színleg fölvidámúl,
 «Ha leszakad lesz más; nem érdemes
 Busulni érte», — s kézzel rá legyint,
 Szétnéz, megy öt lépést, s megáll megint.

De keble mélyén háborgó vihar dul,
 A «lánczos eb» lelkében fölriad;
 Érzelve torkát fojtogatja orvúl,
 Sirhatnék, csakhogy könnye fenn-akad, —
 A jégcsap is, ha nap süt rá, lecsordúl,
 De mig nem enyhül, nedve nem fakad, —
 Balázst kietlen dermedés fagyasztja,
 De enyhítő könnyekre nem fakasztja.

Majd önmagára fordul vissza vádja:
 — Szerettem-é mint férfi őt? Nem én. —
 Bálványt faragtam, lelkem ezt imádja,
 Ábrándjaimban istenné tevém,
 S im, más ez istent játszva földre rántja...
 Oh büntetésemet méltán vevém,
 Nem sorsom üldöz, én vagyok rajongó,
 Bolond, ábrándozó, mamlasz fajankó.

Csak férje volna más! — forrong agyában —
 Nem ily rüpök, lelketlen és sivár,
 Kinek szívében egy-egy percznyi vágy van.
 S szereti addig, míg reá sovár. —
 Az «égi lény», kit én érintni vágyban
 Alig merék, talán most arra vár,
 Mig visszatér ez és — hisz' nemde férje —
 Üdvét, mit ő hí annak, tőle kérje.

S most lássam e nőt? Nem, nem a viláért!
 Bár volna százszor ő az, nem megyek.
 Dórén futék testetlen ideákért;
 Csalódtam; és most Tantalus legyek,
 Rajongjak el nem érhető virágért,
 Mit más nevetve tép le, s én tegyek
 Olajt a tűzre, mely csak engem éget: —
 Nem, nem; kerülöm őt és e vidéket.

És a kelő nap már úton találja.
 Romába tér. — A pusztult Campagna,
 Kiélt vidék é'tnélküli tája,
 Kopár mezők, egy-egy ledőlt tanya,
 Csatangoló pásztor nép méla nyája,
 Nagy multak elsötétült alkonya,
 Letünt dicsőség, lassan összeomló
 Romok: kedélyéhez mind oly hasonló.

Elérte Rómát. Lábánál terüle
 Az egykor büszke Urbs, most: holt gigász;
 Korcs nemzedék, mint légyraj, dong körülé,
 Világot kardja többé nem igaz,
 Sem átka. És Balázs el-elmerüle
 Mulandóság ködén — majd átczikáz
 Szívén szerelmi kín; költői vágyat
 Érez lobogni, míg ez is lebágyad.

Szeretne irni, oltni lelke szomját,
Költészet írójától a szív heged,
De fél érintni is szerelme romját;
Most irjon-é, midőn lázas beteg,
Midőn az önvád, bánat földre nyomják,
Dicsvágya meghalt, lelke csüggeteg, —
Most szíve titkát a piacra dobja?
Nem, nem, saját keblét így meg nem lopja.

Kiállni, mint színész: «no jer közönség,
Lásd, hogy szomorkodom, nézd a pofám.»
Hogy érte tapssal vagy fütytyel köszöntsék
S röhögjenek, mint kárvallott kofán;
Titkolt szerelmét, mely előtte szentség,
Birálja, méregesse e profán,
Ez a közömbös nép, vásári had: —
Ah, ily szereptől lelke elriad.

S mi haszna irni? Légy bár Dante, Tasso,
S Petrarca bűvös hurjait rabold el:
Fejezhetsz-é ki annyit, mint csak egy szó,
Mit ajk az ajkon lágyan sugva mond el,
Ha szív hevül, szem éget, ajjak izzó,
S mult és jövő, csalódás, bánat, gond el-
Feledve mind s tiéd a szép jelen . . . .
De én — enyém csupán a gyöttelem.

Igy tépi lelkét s aztán mégis újra
Enyhet keres pár rimbén néma búja.

*

Merre jártam, mit kerestem
Messze földi pályán?

Hirt, szerelmet, mely csalókán
 Tünt föl mint szivárvány.
 S leltem tört reményt, lezsibbadt
 Önbizalmat — hajjah,
 Balga dörét így nevet ki
 Sorsa víg kaczajja.

★

«Ejh, szerelem!» szól vén korunk, oka
 «A vér fölöslege s nagy hőfoka;
 «Csapot reá, hűtöt neki!»
 — Hideg ész, hajh, hiába küzdesz,
 Anyagiságod bár meddig úzd, ez
 A sziv tüzét nem oltja ki.

★

De telnek hónapok. Szív-seb begyógyul,
 Az ész uralmat ül a bú felett. —
 S olvasni kezd, előbb vigasztalóul,
 — Hogy őrjön valamit a képzelet,
 Mely, mint bomlott malom, mindegyre fordúl —
 De majd a tárgyba is belé szeret,
 Ős Róma élte napról napra jobban
 Érdekli őt s Tacitus, Mommsen, Gibbon

Forog kezén s Machiavelli, Guizot;
 Kutatja: Róma mért s hogy dőle meg?
 Erkölcse vész-e s dorbézólva hízó
 Puhult polgára a harctól remeg?
 Vagy góg miatt lón túl magába-bízó,
 Vagy megfulasztá zsirja, a «tömeg»? —
 S míg a romok közt így tünődve jára,
 Latolja, mily jövő várhat honára.

Róma bukott, mert senkisémet szerette,
 Nem volt többé hon, édes «patria»;
 Egygyé nem eszme, csak vak sors kötötte,
 Polgára volt sok, ám kevés fia;
 Nőtt gyomra, szíve nem; mohón megette
 A mit benyelhetett, mint rest boa, —
 De nép, ha teng csupán s nem lelkesül,
 Nem teng sokáig, mert megsemmisül.

S ki tud hevülni, és ki tudja jobban
 Szeretni mint mi, a hazát, ha kell?
 De csak — mikor tetőnk már lángba lobban,
 És így tovább . . . Hiszen mért mondjam el
 Mit még Balázs elgondol e napokban,
 Míg újra egy vezér-ötletre lel
 S mivel kaland-vágy, harczi kedv kiége,
 Vesszőlova lesz most: a munka, béke.

Eszmény-világban, ugymond, eddig éltem,
 Ábránd után magam' balgán törém,
 Szerelmi üdv, dicsőség, harczi érdem
 Mosolyga rám s más ily csalóka rém;
 De, hála Isten, józan utra tértem,
 Az életet jobban megismerém:
 Dolgozni kell, nem égből várni mannát,
 Sem mult időkről zengni bús hozsannát.

S most azt hívé, tovább úzvén ez eszmét,
 Hogy túl haladt az ábrándok korán,
 Hogy úttalan' többé nem tévedez szét,
 S előtte biztos a cél és irány.
 Mint a ki azt álmodja, hogy föleszmélt
 S tovább haladva szép álmok során,
 Úgy érzi s tudja biztosan, hogy az,
 Mi most lővetkezik, már mind igaz.

Hisz hol van oly jeles föld, mint hazánké ;
 Van ércze, fája, búzája, bora ;
 De közjólétet munka fejt csupán ki,
 Korunk a nemzetgazdaság kora.
 Így szól Balázs s Ádám Smith, Carey, Blanqui
 S Roscherre tér az olvasmány sora :
 Ezek tanítanak meg, mi a való,
 Egyéb rajongás, álnok és csaló.

S most oekonom-szemmel néz a világra,
 Nem érdekes előtte Róma már ;
 Csak multja van ; volt, nincs ; lehullt virága,
 Talajja kimerült, a föld kopár. —
 Miért maradjon itt ? Még élte drága,
 Még egykor otthon ő-rá munka vár.
 Miért merengne itt e letarolt
 Italián, mint holmi Childe Harold ?

Oh Childe Harold, — kiált Balázs — te lázas-
 Beteg fiú, beteg kor szültje te !
 Hős, a kinek tered nincs hogy csatázhass,
 Szenvedsz, mivel hazád *nem* szenvede ;
 Bolyongsz, hogy pusztuló népet találhass,
 Mert a tied nagy, boldog, büszke, de
 Unott szived izgalmat, bút keresvén,
 Jajongsz Velence, Athén, Róma estén.

Igy bolygok én is, számkiúzve szinte.
 Ábrándozás csalt engem is tova,
 De mégis boldogabb százszorta mint te,
 Van cél előttem : kis hazám java ;
 Téged kietlen fájdalom hevíté,
 Engem dologra int lelkem szava ;
 Te pusztulást kerestél és romot,
 Engem tanítson tette zöld honod.

Jer Albion, taníts hazát szeretni,
Nem nagy szavakkal — tettel, igazán;
Nem életemet vakon koczkára vetni,
De munka által szolgálnom hazám';
Mi haszna Don Quixotte-harczot követni,
Korunk fegyvere a gyár, gép, kazán — —
S ez eszme érik s hősöm, hűbele,
Londonba aztán útra is kele.

Sietve készül, gyorsan menni óhajt,
Örül, hogy e romoktól menekül,
Hogy e papok fészket s e korcs, bigót fajt
Elhagyva egy szebb hon felé repül. —
De a mint vizre száll s a távozó part
Mögötte a tengerben elmerül,
S Tivoli ormát a szem elveszíti,
Keblét fájdalmas érzelem feszíti.

«Isten veled Frascati, Róma tája,
Szép félsziget, te második hazám;
Ép volt ifjúi lelkem ideálja,
Midőn oltáraidra elhozám.
Isten veled most, ábrándom hazája,
Izgalmaim, csalódásom tanyája,
Vig harczyi kedv, rajongó képzelet,
Bohó remény, dicsvágy, Isten veled!»

S hajójuk a habot hasítva szántja,
Nyomán barázda csillog végtelen —
Balázs sokáig néz, néz; — majd kirántja
Magát ez andalgásból hirtelen,
Fölpattan és daczczal mintegy lehányja
A bút, mi elfogá önkénytelen';
Beballag a szalonba, szóba áll
Pár utazóval, a kit ott talál.

Marseillet, Gibraltárt, Cadizt éri utja,
 De meg sem áll (más célja most neki)
 Mig a Temzén a vén Towert nem gyanítja
 Füstös homályból barnán tűnni ki.
 E zürbe ott magát belé hajítja,
 Árját, mint uszó a habot, szegi,
 El-elmerül, de ismét boldogul,
 Jár-ke, figyel, tapasztal és okul.

Azaz okúlna, hogyha arra volna
 Születve, hogy «szakférfiú» legyen,
 Ha hajlamával «business»-hez hajolna
 És volna benne mérték, súly-egyen,
 Ha lelke addig is nem kóborolna
 Merengni messze völgyön és hegyen,
 Ha elveit praxisban is követné
 S mig célra küzd, az eszközt nem feledné.

De mig bejárja Britthon csoda-földjét,
 Hisz' látja, látja a szántást-vetést,
 Csudálja a dús rétek halma-völgyét,
 Alag-csőves mezőt, rét-öntözést, —
 De inkább nézi a táj üde zöldjét,
 Mint holmi részletes berendezést,
 Nem bánja csinja-binját, — azt szeretné
 Ha így honába *készen* áttehetné.

Gyárakban, dockban szívesen barangol
 S ráfogja, hogy zajuk «kedves zene».
 — Lám, így csinál vasból aranyt az angol,
 Így változik gyémánttá kőszene!
 S ilyenkor vágya messze elcsatangol;
 Nekünk is otthon így s ez kellene,
 Dock a Dunán, gyárak, sokféle gőzgép,
 Akkor mi is lehetnénk ily dicső nép.

S mint London változó derü- s homálya,
Az élet árnya s fénye úgy suhan
Vegyest előtte: kincsek garmadája,
S koldúsbot együtt ér szomszédosan,
Dús tárlatoknak millió csudája
S nyomor, piszok bűn a külvároson,
A Hyde-park bűvölő sok büszke szépe
S odább a Southwark satnya, kósza népe.

Nép, kiknek e földön nincsen hazájok.
Gyárban nyomorgják át az életet,
Nyirkos lakokban, hol kór, fene, tályog,
Rongy, gaz, gyerekjaj, inség, bűn ered,
Hol a sötét tudatlanság kóvályog
S nem kapni sem ígét, sem kenyeret,
Nincs egy derült sugár, se' czél, sem eszme,
S hömpölyg az ember egy tömegbe vcszve.

Hol, mint főveny viharban, elsodorva
Elvész az ember, nincs név, nincs egyén,
Mint a salak-vas, egy torz tömbbe forrva,
Torlódnak egymás hátán és hegyén;
Ha egy kihull is, nincs miatta csorba,
A többi összetorlik könnyedén,
És nem marad se' híre, sem hiánya,
Kipusztul, elvesz: nincsen, a ki bánja.

Balázs ilyféle eszméken borongá,
És Mill-Stuart s Proudhon forog kezín;
Tünődik a földrente, tőke, munka,
Túlnépesülés nagy kérdésein;
Megúszható-e ez, vagy elbukunk a
Társadalmi özönvíz mélyein.
Olvas, tanul, hogy nyitját megtaálja,
S minél mélyebbre néz, csak nő homálya.

Nagy tenger ez. Mit rejt lenn rémes alja,
 Nem látja szem; titkos, mint a jövő.
 Ha olykor egy vihar föl-föl kavarja,
 Sok ismeretlen titka színre jő;
 Rém-serge egymást ott lenn tépi-marja,
 Csak a vész napjain bujván elő . . .
 S Balázs megáll a partokon figyelve,
 Míg sorsa fordul s másra tér figyelme.

IV.

Születünk fog, haj és illúziók nélkül;
 meghalunk fog, haj és illúziók nélkül.

Bejártam a Kárpát sok büszke bérczét: —
 Óh szép az út, nem fáraszt fölfe!é;
 Vágy edzi a feszülő izmok érczét,
 Csábítva új meg új táj tűn elé;
 Az arcz hevül, a szem sugárzva néz szét,
 Túl-hágva erdön, mely körét szelé;
 Ormok legét keblünk dagadva iszsza,
 Ki nézne a sikamlós útra vissza?

Egy-egy kövecs lehull: ki néz utána,
 Hogy merre gördül s ott lenn hol vesz el?
 Szirt-omladék közt, meredély fokán, a
 Test átsikamlík, láb bizton szökell;
 Veszélyt, ha túl van rajta már, ki bánja!
 A cél olyan szép s oly igen közel! —
 A ritka légben a szem is hibádzik
 S a messze-csúcs olyan közelre látszik.

Hanem le! A fáradt test félve zökken
 Csukló inakra; léptünk ingatag:
 Szemünk a mélybe lát és visszahökken,
 Az út sikamlós, nyirkos, omlatag;
 Baljóslatot látunk a görgetegben,
 Mely lépteink elől alászakad;
 Alig vehetjük észre: mit haladtunk,
 S a völgyi nyughely messze még alattunk . . .

De — «mit nekünk ti zord Kárpát!» Ne járjuk
 Kopár kövét. Gyerünk alföldre le. —
 Ihol, Balázst is épen ott találjuk,
 Nem harczi kedvvel, más tervvel tele;
 Mert más világ lett, a mióta láttuk,
 Hazánkra is jobb nap derült vele,
 A fecske, gólya vígan visszajöttek,
 Fészkökbe tértek a rég száműzöttek.

Balázsnak is megnyilt tehát hazája,
 Fátyol fedé őt, mint a multakat.
 Örömmel tért haza. Higgadt dagálya,
 Lelkét, mint a kövecskét a patak,
 Idő s út megcsiszolták; büszke pálya
 Nem csalja, harczért keble nem dagad.
 Mert béke, jólét, tőke, munka, bér,
 Forog fejében nem harcz és babér.

Óh, látta szinterét a nagy tusának,
 Hol lételért küzd nép, család, egyén,
 S nem jósol könnyen nagy reményt honának,
 Nem mondja, hogy nincs párunk földtekén,
 De örvend a kiegyezés korának,
 Hogy önura lön a magyar megén'
 S csak rajta áll, hogy a sorstól kivájjja
 Üdvét — im nyitva a küzdelmi pálya.

És váll-vetett, serény munkára számít,
 Buzgalmat vár, nemes szándékba' hisz ;
 Mosolygja a rajongók dőre álmit,
 Ő nem csudákba, min-karunkba' bíz',
 És szidja a poésist, mely csak ámit,
 Nem-létező ábránd-világba visz,
 Fölháborítja szívünket, fejünket,
 De a konyhára nem hoz egy fityinget.

Bejárta Európát ; vénült, tapasztalt,
 Nagy városoknak végig élte minden
 Élményeit ; csatangolt Páris aszfalt
 Boulevardjain s a szép « Unter den Linden » ;
 Mézzel bizony nem egyszer mérget is falt,
 Puhult erőben, halványula színben ;
 Mindegy, — most kedvvel jó haza fele,
 Nem az, ki rég, de most is hűbele.

Ifjú szerelmét, azt feledte régen,
 De pót-szerelmet lelt itt-ott ; olyat,
 Mitől ránczot ver a szem síma vége
 S az ifjú fej levedli a haját. —
 Kívül ép, mint tojás, de záp a széke,
 Bódít mint szesz s nem oltja szomjadat,
 Éva almája, de vaczkor az ize,
 Éden, de a szomszédja : Lindewiese.

Nos hát — alföldi buczkákon, fenyéren,
 Hol útag a homokdomb elnyeli,
 Rövid szekéren s három friss egéren
 Az olvasó őt újra fölleli ; —
 Szép őszi dél van : a posványos éren,
 Mely a határt kanyargva átszeli,
 Bibicz-csapat kel, vijjog, szerte-széled,
 Azonkívül sehol sincs semmi élet.

Körülte nincs. Hanem benn lelke mélyén
Friss életet nyer a kihalt vidék;
Sok gyermek-émlék átvonul kedélyén,
Bár évekig remény, ábránd fedék;
E domb, ama tölgy, melynek terebélyén
A csóka-fészket egykor ők szedék,
E szárcsa-tó, amott a Tisza-mentii
Fűzes — mind jó barátjaként köszönti.

Majd újra áttör a szív e regényes
Vonzalmain a nemzetgazda-ész:
Mily elhagyott tanyák, minő szegényes,
Hanyag gazdálkodás, bár merre néz!
Ah, példa kell itt, bátor és erélyes,
Reformok, gépek, munkás gazda-kéz, —
Hej, hogyha ő nagy birtokos lehetne,
Most mennyi hasznost, mennyi jót tehetne.

S vágygyal repülve száll előre lelke,
De a ló nem repül, alig halad;
S a szét csapongó vágyak játszi serge
Fáradva, röptiből alább lohad,
Mint légy-raj, a mely oszlopban kerengve
Vonul velök s megint el-elmarad,
Míg végre a szekérre ül körül,
Balázs is hallgatásban elmerül.

Úszó ökörnyál szétkuszálva hosszan
Terül a pusztán mint tépett lepel;
A nap hanyatlik, csendesen lecsuszszan,
S eget, mezőt szürkés homály lep el,
A néma csendben egy fűszál se moczczan,
Csak néha pár csörgő-ruca csap el
Fölötte — ő vadász-élvekre gondol,
De hül az est — egy pár gombot begombol.

Rég volt biz' az, midőn ifjúi teste
 Fáradni, fázni még nem lankadott,
 Midőn övig vizet gázolva leste
 Vad lúd csapatját, félénk kócsagot,
 S egy jól talált gém ív-körű le-este
 Gyönyört, szivének izgalmat adott,
 S ha szijra fűzve táskáján czipelt
 Pár vén kacsát: már vágya mind betelt . . .

Majd feljön a hold réz-vörös nagy üstje
 S Balázs meglátja falvát: egy marok
 Kis putrit; a tőzegtűz lomha füstje,
 Elhordva bűzét messze, áporog, —
 De a Tiszának megsárgult «ezüstje»
 Még duzzadozva köztük háborog,
 Tükrén rabolt zsákmánya fut suhogva:
 Nád, deszka, házfedél, zsup, széna-boglya.

Alább a nép kifogja mind ez áldást, —
 «No lám, mily élénk forgalom; pedig
 Mennyit kell hallanunk a szemrehányást,
 Hogy a magyar nép nem kereskedik!»
 Gondolja gúnyosan Balázs. Hanem mást
 Beszél kocsisa most: komp és ladik
 Kikötve a tulsó parton nyugosznak
 S révészeik túl, csárdában boroznak.

Ordítani hát — és tűrni s újra várni!
 Kurjongatásra néma éj felel;
 Távirda nincs, policemant sem találni
 Ki a zavart bölcsen intézze el; —
 No szép kilátás ott saslódva hálni!
 Ah, végre egy hang: «Hó, ki az, mi kell?»
 — Igy sok beszéd után és hármas áron
 Áthordja őket egy pár honi Charon.

És bátyja otthon ölelő karokkal
Fogadja a várva-várt jövevényt;
Kinálja papra-morgóval, borokkal,
Hoz friss czipót, hideg kolbászt, lepényt,
Aztán pipát tölt rá-termett marokkal,
Asztalra helyez egy öblös edényt
S pipázva, iddogálva is vegyest,
Beszélgetés között eltelt az est.

Másnap Balázs szétnéz az agglegényes
Tanyán; ah, mily kietlen, idegen!
Kongó szobák, kis ablakok, szegényes
Butorzat, régi puska egy szegen,
Nagy sárkemencze (ő a gőzre kényes)
Könyvtár gyanánt naptár lóg zsinegen,
Büzhödt cselédház, füstös konyha, pitvar,
Gazos kert, rongyos ólak, sáros udvar.

Ásítva ácsorognak jobbra-balra
Pár vén agár s néhány lassú cseléd,
És bátyja szidja — borsót hányva falra —
Kinek kezét, kinek lábát, belét,
Vagy «béle istenét;» «Hopp, erre-arra!
Kész lesz-e minden, lesz-e jó ebéd?
Sok renyhe nép! Holnap mind elcsapom.
Nem mondtam-é: ma lesz a névpapom.»

S valóba gyűlni kezd üdvözetére
Egész vidéknek színe és java.
Első, ki már korán reggel betére,
A peczkes agg legény: Horpasz koma.
Ő a vidéki ifjúság vezére,
Ki mindenütt, csak otthon nincs soha,
Magát s lovát a környék tartja ki, —
Utána meg jön mindjárt Szij Muki.

Muki kemény fiú, de mos baj érte,
 Gyengélkedik szegény, köhög, beteg;
 Egy bácskai legény jött a vidékre,
 Mulattak együtt, volt egy kis petek,
 Megettek gyertyát, lőport, szöszt, de végre
 Amaz — valódi bácskai gyerek —
 Ólom-golyókat is kezd nyelni sorra,
 Nyelné Mukink is, ám torkára forra.

Jön Vermes úr is, rozzant vén batáron,
 Mely szíj-rugóin erre-arra hintál,
 Ő legnagyobb úr ott vagy tíz határon,
 Csak pénze nincs, mert mindig nagyba fundál,
 Termésit el nem adja semmi áron,
 Számítja szüntelen, hogy ára mint áll,
 Örökké háborús hirben bizik,
 Mig vermeit megrontja a zsiszik.

Egy perczre majd Szikár úr is behajtat;
 Őt száz felé száz dolga kergeti:
 Ügyvéd s kupecz: vesz, ád, perl, végrehajtat,
 Mondják hogy a zsidót is rászedi,
 Megcsal ha bir s aztán szid, hogy *te* csaltad,
 A hir sok czifra dolgát hirdeti,
 De, bár gyalázzák s megvetik titokba',
 Türik maguk közt, mert pört dob nyakokba.

S most egyik a másik nyomát taposta,
 Ki önkényt jön, kit hajt a szél s eső;
 Sok jót kívánó Marczi, Jóska, Pista,
 (Köztük Etelke férje is, Dezső,)
 Majd jönnek a pap, rektor s holmi kosta,
 Egypár czigány is — névnapot leső —
 Így egyesülve alkot szép egészet
 Tisza-zugban a tudomány s művészet.

És jöttek, ámbár lassubb kényelemmel
 Tiszánk mentének ős alakjai,
 Minőt az ember messze földre nem lel,
 Erő, egészség prototypjai;
 Gyönyörűség csak rá is nézni szemmel,
 Hogy megtömik dolmányát tagjai,
 Mily domború mellű, arasznyi vállű,
 Boglyas, de vas-fejű, borzas szakállű.

E vas-fej a fokos-csapást kiállja
 És épen oly kemény, makacs belül;
 Új eszme vagy reform nem ideálja,
 Nagy ügy legyen, miért ő felhevül,
 Előbb az eszmét jól belé pipálja
 Magába, rajta hosszasan el-ül,
 Nem rest, de biz' nem is izeg-mozog,
 Nem nyargal elv terén, csak úgy koczog.

Nem gőgös, arra nem kevély ha gazdag,
 De büszke rá hogy úr, bármily szegény.
 Csak úgy beszél magáról: «Mink parasztok» —
 (Pedig nyomán a sujtásos legény)
 Nagy czímre nem vágy, mert az drága maszlag,
 S gúnyolja is, de szíve rejtekén
 Örül, ha Pesten pénzét szórva-szórja,
 Hogy érte a pinczér nagyságosolja.

Különben otthon eltanyáz magában,
 Az ősi földet szántja és veti;
 Panaszodik: sok pót-adó nyakán van,
 De megfizet, ha nem kerüllieti;
 Izgágaság nincs a vér-alkatában,
 Sociolog-ábránd sem kell neki,
 De, bár nem elvből, sem tapasztalásból,
 Hú forradalmár ő, merő szokásból.

Nagyapja, apja, másfél század óta
 Mind nagy kurucz volt s erre ő hiú;
 Hozzá szokott s — quo semel est imbuta,
 Servabit testa odorem diu,
 S mikor fülébe sir egy régi nóta,
 S előnti keblét titkos honfi-bú,
 Ugy elkáromkodik a szent honért, —
 Talán maga sem tudja, hogy miért.

S névnapra ott még számosan begyülnek,
 S aztán elé kerül sok jó ital,
 És fölriad — midőn belé hevülnek —
 A «jaj be hunczut» és a többi dal;
 Nem nagy gyönyör biz' ez zenészi fülnek,
 Egy dúdol, a másik nagyot rivall, —
 De bár a bass el-eltér a primótól,
 A honfi érzelem sokat kipótol.

Balázst ölelgetik, nap hőse köztök,
 Kikérdezik, kört alkotnak körülé:
 — Az angolok hát úgy-e nagy különczök?
 — Hát a miniszter gyapjús-zsákon ül-e?
 — Jó-é a plumpudding, a whisky, böfsztök?
 — Calaisig a nagy tunnel sikerül-e?
 — Hozott-e bicskát s más efféle czikket?
 — Miféle játék az a híres cricket?

Közben meg «kabai asszonyt» idézik:
 Egy-egy quaterka bort beöntenek,
 Aztán egymás keserveit tetézik,
 Jog-eljátszás miatt kesergenek,
 Az elvesző hazát busulva nézik,
 Forognak ajkukon az «istenek», —
 Majd szétoszolnak: pár dalol s iszik,
 A többi meg vitáz vagy ferblizik.

Balázsnak oly visszás most e multság
S emléke össze-vissza eltűnődik :
Oh mennyi ős erő, de mennyi vadság!
Eszébe jutnak a szép szende ladyk,
Az angol estélyek, nemes szolidság,
Imádkozással kezdődő ebédik,
Az illatos theák, csendeske whistek,
Beszédes ajku, kedves, csacska missek.

S borát csak úgy színleg érinti nyelvvel,
Kérdéseikre sem felel sokat ;
Elméje terhes újítási tervvel,
Szervezni kell e társaságokat,
Alkotni kört, komoly cél s józan elvvel,
Nemesb irányu multságokat,
Nem tudja még hogyan — de bármi jobbat :
Felolvasó estélyt vagy vándor-clubbot.

Hanem midőn zaj, lárma csendetülve,
Uralmat nyer hegedű, czimbalom,
S már hangszerével csaknem összenöve
Méláz el a cigány a bús dalon,
S szeszélye, kedve most dalt dalra szöve,
Zokogva sir húrján a fájdalom :
Balázs szívébe is mélyebbre járt
E hang, mint bármilyen Hayden, Mozart.

Oh érzi : mint el tudna andalodni
E ringató érzelmen hosszasan,
Egész lelkével a dalhoz tapadni,
Beszivni azt, gyönyörtől ittasan . . .
De nem felejtí, hogy ki kell ragadni
Lelkét ez álomból, mely átkosan,
— Bénítva tetterőt, bágyasztva testet —
A magyar jellemén, mint rozsdá, tesped.

És majd nagy elveit hirdetni kezdi,
 Bejár falut, határt nemcsak *betet*,
 De lelke buzgalmát hiába veszti,
 Nem kezdenek biz' ők új életet;
 Ez biztató szóval tovább ereszti,
 Amaz mosolygja a nagy terveket,
 S ha pár rajongó mégis lelkesül,
 Az mind olyan, kit ép' ő nem becsül.

Meg másba kezd: a nép számára tervez
 Tanegyletet, de népe szétszökik;
 Népkört csinál, de abból mokra kör lesz,
 (Nem kell az ige, közföld kell nekik)
 Gátat kezd a Tiszán, s gát nem, de pör lesz,
 Népbankot állit, azzal megbukik,
 Beszél, vitatkozik s a honfi-puffot
 Csakúgy leszidja, mint a régi czopfot.

S ha fárad járn-kelni mint zarándok,
 Ir Pestre czikkeket, röpiratot;
 Gondolja, más se' kell, csak tiszta szándok,
 Mond dolgaikra nyilt bírálatot, —
 S bár azt hívé, ezzel senkit se bántott,
 Egy reggel aztán arra virradott,
 Hogy nem maradt nevén egy csepp becsület,
 Hóbortosnak tartja mind a kerület.

S gyanú is lengedez: vajon mi végett,
 Mi titkos czéllal teszi azt vagy ezt?
 Hol egyszer félreértés fúra éket,
 Nem tágul az, hanem hasít, repeszt;
 Balázs megunja végre a vidéket,
 Hol ennyi buzgalmat hiába vesz,
 Hiába küzd, czélt semmiben sem ér, —
 Ott hagyja daczczal őket s Pestre tér.

Ah, más az élet itt! — S elnézi, telve
 Gyönyörrel, a kőpartba tört vizet,
 Az ifju Pestet, «mely bizton ölelve
 Nyujt Corvin agg várának hű kezét,»
 Új part-sorát, mely a habból kikelve,
 Néz pruttya nénjével farkas-szemet, ...
 — Kelet s nyugat, mult és jövő, vegyest:
 Szép vagy fonák arczoddal, Budapest.

Oly szép — ha nyári napnak tiszta regjén
 A fölkelő fény a Gelléltre tűz,
 S sziklái száz rovátkáján, üregjén
 Sugarat árny, sugár meg árnyat űz;
 Fenn a királylak csillogó üvegjén
 Vakitva gyúl ki a viradti tűz,
 S alatt is a Duna sík tükriben:
 Mert hab, hajó, ember, még mind pihen.

Szép őszi estén: túl a Vérmezőre
 — A vár kicsorbitván a tág eget
 Mint szakgatott papírt — pihentetőre
 Lecsúszik a nap a bástyák megett;
 Árnyék takarja a tabáni pőre
 Partot (e brouweri részleteket)
 S a czik-czakos, sötét árnyékba rejtett
 Körrajz homálya annyi szépet sejtet.

Száz lámpa, és alatt vízképi mása,
 Rezegve függő tüzes szalagok,
 A *Fecske*, *Hattyú* röpke villanása,
 A siklónál lekúszó csillagok,
 A holt morajt átbőgő ordítása
 Egy vontatónak, mely pöfög, lohog,
 Hosszú uszálylyal . . . . Eltűnődve rajta:
 «Csak mind magyar voln'!» szól Balázs sohajtva.

Oh, ha magyar voln' e friss tett-erő,
 E fürge nép, mely itt sűrög-forog!
 Hogy épül gyár, malom, egetverő
 Kémények, új és büszke ház-sorok;
 Hány vállalat kel, hogy nyer a merő,
 A pénz nem is cseppen, hanem csorog,
 A vérkeringés élő, friss, sebes,
 Hogy a ki látja, lelke is repes.

Bank, társaság, egylet, nő mint a gomba,
 S Balázs örömmel mindezt élvezi;
 Belé vegyül az élénk mozgalomba,
 Hisz a hazát dicsővé ez teszi;
 Külföldi tőkék jönnek forgalomba,
 Francz, belga, ángol meg se' kérdezi
 Kinek, mi célra. mily pénz s mennyi kell; —
 Szilárd s korlátlan a magyar hitel.

Szegény Balázs! Ót a közügy vezérli
 S nem nézi, hogy más ember úgy tesz-e?
 De míg bizalmát szerteszét fecserli,
 A többi honfinak van ám esze;
 Bölcs ember a köz-jót ugyan beszéli,
 Hanem maga felé hajlik keze;
 S Balázs hányódva köztük össze-vissza,
 Most kezdi látni: mit rejt a kulissza.

Lát álnok és irigy bujósdi-harczot,
 Szent cél alá dugott ön-érdeket,
 Lát bókolást, sok szemközt nyájas arczot,
 Ki most gyalázta egymást hát-megett;
 Mit bálnak ők sikert, vagy köz-kudarczot, —
 S mig ajkuk országos célt emleget,
 Kezet fognak még az ördöggel is,
 Ki bánja a hont, bár meggebbed is.

És lát — de sokkal többet látni képzel:
 A sok nagy ember mind hitvány üzér,
 Az államférfit megvehetni pénzzel,
 S még ára is szabott, hogy mennyit ér;
 Mi haszna lelkesül és küzd vitézen
 A közlegény, midőn gaz a vezér?
 Honszerelem, becsület hova tünt el?
 Megette egy száz gyomru szörny: a schwindel.

«Ilyen kezekbe jut hát népem üdve?
 Ily koncz-lesés-e önkormányzatunk?
 Óh, hol van egy Mátyás király, hadd ütne
 Vas karja közbe, míg javulhatunk!
 Európa forr; körülünk zugva, küzdve
 Váj medret más nép, csak mi poshadunk:
 Hol van, ki a veszélyt majdan bevárja,
 Ha túlcsap gátjain a népek árja?»

S vihart, veszélyt Balázs mélyen tekintő
 Képzelve által százszorozva lát;
 Így vesz fajunk s helyén a hont elöntő
 Jött-ment kalandorok vernek tanyát. —
 Kis népet elnyel a nagy; a jövőndő
 Csak a nagy törzseké. — S Darwin tanát
 Olvasva búsan, lelke elfogul, —
 «Ah, jobb nekem: negotiis procul!»

«Ha volna mennydörgő szóm, hogy kiáltsam:
 Hazám, vakard le ez élősdí fajt!
 Ha voln' erőm, hogy álarczuk' lerántsam,
 De egy kiáltó szóra vajh ki hajt?
 Óh, jobb nekem falun, a hol ne lássam
 E rut üzérkedést, szennyes zsibajt,
 Hol a szó tán szilaj, de nem fanyar,
 Tán nyers, de nyílt, hú és talpig magyar.»

Eszébe jut vidám ifjonti kedve :
 Mikor palaczk közt, boldog-részezen,
 Minden polárra «egy-egy seb heged be»,
 A bánat félretéve függ szegen ;
 Baráti körben, gondokat feledve,
 Hol ember embertől nem idegen,
 Hol bizva nyujthatsz még baráti jobbot . . .
 — Az élet, oh százszorta boldogabb ott.

Jön egy levél : névnapra hívja bátyja.
 S a gyú-anyag kedélyében kilobban.
 Ragadja képzelődés, csalja vágya,
 És indul, és a névnapon betoppan :
 «Fiúk, im egy hajótörött — kiáltja —
 Ki nem keres már kincset a habokban,
 De partotokra tér nyugodni vissza» . . .
 S pohárt ragad, köröm-cseppig kiiszsza.

«Éljen Balázs, éljen!» kurjant rekedten
 Pár kótyogós, ki mindent éljenez.
 S Balázs vigadni kezd, mindent feledten,
 Iszik, nem bánja bármi vége lesz!
 Dezső is ott van s szembe ülve ketten,
 Sok régi jó tréfát újít fel ez,
 Sok régi emléken kedvök derül,
 S buzdítva egymást, isznak emberül.

«Hanem, Balázs, te szörnyen büszke lettél»
 Morog Dezső úgy pipaszár megett ;
 «Mióta itthon vagy, felénk se jöttél,
 Pedig az asszony gyakran emleget, —
 Nápolyban is, tudod, hogy ott feledtél!
 No hisz leszidtunk akkor tégedet . . .
 Hanem tudod mit : egy jó ötletem van
 Gyer most, Etelkét lepjük meg titokban.»

Balázs fölrezen a szó hallatára,
 Már arcza ég, szikrát lövell szeme. —
 Mint bűv-italtól a mágusz szavára
 Föltámad a halottak szelleme :
 — Mit eltemetve már szívébe zára,
 A rég nem izlelt mámor szilaj árja
 Most fölriasztja félig elfeledt
 Érzelmait. — «Jó, hát megyek veled!»

Kocsira ülnek. A szép csendes alkony
 A bor hatását gyorsan érlelé;
 Dalokkal a kiduzzadt, nedves ajkon,
 Vigan haladnak a tanyák felé,
 S mikor betérve, át a nyárfa-parkon,
 A bricska fölrepül a ház elé,
 Hol őket a folyson Etelka várja ;
 Már lábuk a hágcsót alig találja.

Etelke, a nő, — már nem a növendék,
 Nyulánk leány, kit ő himezve lelt,
 Csak a nagy kék szemek a régi szendék
 De arcza gömbölyű, alakja telt ;
 Nem sejti, hogy ki e garázda vendég,
 S döbbenve ad szemeinek hitelt,
 Midőn figyelmesen nézván Balázusra,
 Rá ismer e földult, féltorz vonásra.

Egykor szerette, lassanként feledte,
 Aztán Dezső jött, szíve változott,
 Aztán a néni nyomdokát követte,
 Rendezte házát s nem ábrándozott ;
 A régi érzést újabb gond befedte,
 Új élte új örömeiket hozott,
 Elfoglalá bölcső, ház, kert, tanya,
 Nyugodtan élt a boldog nő s anya.

Dezső szerette lobbos szenvedélylyel,
 Legtitkosabb kívánatát kileste ;
 Olykor ha sérté egy-egy vad szeszélylyel,
 Megbánta mindjárt és kegyét kereste ;
 Vezeklő arczczal, könnyü, vig kedélylyel,
 Bocsánatát tréfával, csókkal esdte ;
 Ki-kirugott, de aztán szánta-bánta,
 Szilaj, de szíve jó volt, s nyílt iránta.

S Etelkét régi emlék nem kísérté,
 De volt Balázsról tiszta nimbusza,
 Csapongó lelke vágyait megérté
 S egy-egy sohajt is érte áldozá ;
 Mit a szív átélt, nem lessz az nem-éltté,
 Bár más idő más gondokat hozza,
 Etelke érzé, hogy Balázs kerülté,
 Sejté okát s ezért is csak becsülté.

Ki tudja : tán ha sorsuk mást határoz,
 S másként találkozzék e méla pár,
 Csendes magányban, hol percz percz után hoz
 Emléket, érzést, s a multért sovár
 Szívet rokonszenv csalja a hinárhoz,
 — Óh a rokonszenv síma szép hinár —
 Ki tudja : mit rejt egy percz félre-lépte . . .
 De a hinárt ma sorsuk összetépte. —

Nagy bajjal a szekérről bontakozva
 Betér a lakba a két boldog úr,
 S Balázs, eszét egy kissé rendbe hozva,
 Társalgni kezd, de lassan boldogul ;
 Sehogy se lel szót, csak hebeg habozva,
 Mert nyelve botlik, szíve elfogul ;
 Dezső hallgatva ül s egyszerre szuszsa
 Jelenti, hogy már álmait aluszsza.

Balázst egy villanó vágy átnyilalja,
Mint a ki fényre álmából ijed;
A fül-tövére ömlő vér sugallja:
Most itt az óra, most a percz tied!
Fölbred a vad érzelmek legalja,
Ész, szív, önérzet bennök elsülyed,
Eszményi emlékekkel össze-vissza
Vegyül vad gerjedés salakja, rossza.

«Alszik», susog mohón. «A végzet adta,
Jó Isten adta e perczet nekem;
Rég vártam, oh sokáig megtagadta,
De itt az óra most kiönthetem
A szenvedélyt, mely éltemet ragadta,
Tudod-e mennyit szenvedék miatta!
De most enyim vagy, égi, földi joggal,
Jegyesem, nőm egy szent szerelmi csókkal.»

«Emlékszel-é? E csók — ez volt talizmán,
Ez volt nekem remény, hit, bátorítás;
Udvöt, reményt, mindent e csókra bizván,
Rabolva karjaimból elszakít más...
Nézd, rablód alszik, nézd feszült nyak-izmán
Hogy duzzad a vér — most csak egy szorítás —
S enyim vagy újra, boldog és szabad,
Te is szeretsz, szeretted, ne tagadd.»

A mámor, a vér láza fölkarvarja
Mindazt, mi benne állat, a mi vad;
S fölugrik, hogy szerelmét élje, marja —
Etelke réműlettel fölriad,
Dezső felé fut, költeni akarja,
De erre már Balázs időt nem ad,
Útjába áll, ölelni tárt karokkal,
Hiúzi szemmel, csók-sovár ajakkal.

Etelke vissza, végig a szobán,
 Lihegve fordul és kiált segélyt,
 Balázs dühödve úzi őt nyomán,
 Vakon, mohón, vadul szomjazva kéjt,
 Se hall, se lát, se érez mást, csupán
 E fékevesztett örült szenvedélyt, —
 Egy székbe botlik, földön elterül,
 Fölkelne, nem bir, küzd, s elszenderül.

Mikor fölébred éjjel, egy szokatlan
 Ágyban lelé magát, nem tudja hol,
 Csak annyit érez, félig öntudatlan',
 Hogy melle, homloka égő pokol;
 Vizet motoz körül — de olthatatlan
 Az égető szomj, mely ott benn honol,
 S bár óczeánok árját ráborítná,
 Belső gyehennáját nem csillapítná.

Hisz' jó meginni olykor a borókat,
 Vigadni is, kirugni, jó bizony. —
 Igyék, ki jól hozzá mivelte torkát,
 S van kedve s gyomra közt kellő viszony,
 De a ki nem tud könnyen fogni rókát,
 S próbálta: a mell-égés mily iszony,
 Vigyázzon ám, hogy ily csúfot ne lásson,
 Mint vánkosát maró szegény Balázsom.

Fetreng, soká, fél-ébren, fél-aludva,
 Erzése lét s nemlét közt imbolyog,
 De végre, kínosan fölhúzakodva,
 Az ablakig bajjal eltámolyog,
 (Vetkezve sincs, csak úgy volt ágyra dobva,
 Inas vivé be — urfias dolog)
 Kinyitja ablakát, egy kertre lát,
 Ragyogva süt reá a holdvilág.

Fenn a magasban sok felhő-gomelyt
Kerget nyugotra úszó szél-roham,
S a változó sötét és tiszta folt
Között a hold kelet felé suhan,
S mint a csapongó szél úz bolyra bolyt,
Hol egy tömegben, hol foszlányosan,
Balázs fejében, úzvén köd ködöt,
Homály és öntudat úgy küzködött.

Majd a hűvös szél, mely fürtjével játszik,
A kába mámort kissé szétveri ;
Vágyik szabadba, csendesen kimászik
A kertbe s a tanyát megismeri ;
De a fonál emlékiből hibázik,
Hol járhat ő itt, el nem képzeli,
Az út, Dezső, Etelke, s holmi nóta
Rémlik neki, — de hát mi volt azóta ?

Am úzi, hajtja ösztönök hatalma,
Nem tudja merre, és nem tudja mért ;
Elbandukol, se' célja, sem fogalma,
Csak méri hosszában a puszta tért
De elvezérli a mámor sugalma,
És viradat felé bátyjához ért ;
Se kérd, se' hall, hanem beszökve, hosszan
Egy ágyra dől és délig meg se moczczan.

De majd magához tér, emléke tisztul,
Kezd szünni fejfájás, mell-égetés :
Óh, lelke ekkor mily ön-vádra buzdul,
Hogy gyötri benső titkos bűnhődés !
A tegnap oly dúsnak vélt szív kipusztul,
S nincs benne más, csupán ön-megvetés,
Kialszik a fölizgatott kívánság,
És nem marad, csak hamva, a sivárság.

Álomra véli — bárcsak az lehetne! —
 A tegnapot s zilált emlékeit;
 Ily álmot is bár ébredés követne,
 Mint életét, ifju szép terveit,
 Ábrándozását, nagy reményeit
 S mindazt, mit egykor képzelegve hitt — —
 Az élet álom, — csakhogy meddig az?
 Rossz öntudatra ébred-é vigasz?

S mint a pogány, ki részegen, garázda
 Kezekkel illeté szent fétiszét,
 Úgy érzi, hogy szentségét meggyalázta,
 Hogy istenére dobta vad kezét;
 Hogy önmagát, lelkét, mélyen alázza,
 Önérzetét, jobb részét tépte szét,
 S úgy érzi, — űzvén képzelet hatalma
 S ideges láz: hogy nem lesz több nyugalma.

Nem volna-é jobb, hogyha menedékül
 Agyába egy golyót röpítene?
 Így háborog vad elmével. De végül
 Lecsillapul hánykodó szégyene,
 Önvád lezsibbad, gyötrelem kibékül,
 Engesztelődik házi istene:
 Mint vágyat egykor, most meg bűt feled,
 S marad szivében száraz bölcselet.

Azóta: nézi a világ folyását. —
 Boldog, ki nem futott ábránd után!
 Irigyli is tán egy-egy régi társát,
 Ki általuszva négy-öt év jogán,
 A járt nyomon kereste hivatását,
 S ballag fölebb a hivatal fokán;
 Nincs gondja több, mihelyt kékes papírja
 Nehány két-rétre gyürt ivét beírja.

Boldog, ki lassan nyomról lépve nyomra,
Egyszerre utján nagy szirt nem mered,
A kit nem égetett tudási szomja,
S nem terhel sok mohón falt ismeret,
Meg nem csömörlt, maradt ép szíve, gyomra,
Jó ízűen eszik, alszik, szeret,
Ki ifjan ifjú volt, kedvet kitombolt,
Aztán családra, életmódra gondolt.

Ki a jövőnek adta ifjuságát
Majd cserbe hagyja ifjusága is;
Korán ha megnyitá tavasz-virágát,
Könnyen befagy s kopár lesz a fa is;
Ki lelke ifjú ép rugékonyságát
Hamar feszíti, gyorsan lankad is:
Aranyt tojó tyúk a jövő, de dőre
Kézzel ne vágd föl a begyét előre.

Ne tarts veszélytől, dicsben meg ne bizzál,
Máskép üt ez ki, mint eszedbe jut.
Nagy férfi nem léssz s rongy sem. Ritka Cæsar,
Kinek beválik az aut-aut. —
Leszünk bizony: beamter, gazda, császár,
Meglakjuk otthon a sáros falut,
És elfelejtünk mindenféle már.ort,
Eszményvilágot, Múzsát, Marsot, Ámort.

Ikarust fog, ki fölrepülne napba,
De nem szegi, mikor lehull, nyakát,
Csak elterül alatt a lágy iszapba,
Mely tán kotús, de megszokjuk szagát,
Sőt benne végre ismét lábra kapva,
Az ember jól is érzi tán magát,
Nem száll biz' onnan ég felé soha,
De a fekhely különben jó, puha.

Ne csüggj rajongva sem hazán se' népen,
 Majd csak megélnék, úgy ahogy, azok;
 Ne hidd hogy a föld vagy pokol vagy éden,
 Túlhit, túl-kétkedés egykint hazug,
 Köztük leled meg a valót középen,
 Az emberek se' szentek, sem gazok; —
 A haza dolga: gordius-kötés,
 De kard nem oldja meg, csak küzködés...

— És mégis boldog, százszor boldog az,
 Kit csüggedetlen képzelem ragad;
 Bár fürtje ősz is, szíve friss tavasz,
 Melyben örökké új virág fakad;
 Sebére ír, bajára van vigasz,
 Bizalma szívós, nyúlik s nem szakad, —
 Ki bizva vár: ha majd ez lesz, vagy az lesz,
 Nép, hon, világ, mily boldog, bölcs, igaz lesz.

Az öncsalás nem hasznos, ámde édes,
 S bár vége: a csalódás, keserű,
 Hiába! a szív mégis oly negédes,
 Szeret ott lenni, hol szebb a derű. —
 Kinek reménye sánta, hite kétes,
 Jelene únott, jövője szűk körű,
 Multjába néz, szép emlékekkel palástol
 Bút, bajt — s vigaszt nyer egy kis öncsalástól...

Hisz én is, ennyi tarka-barka rímmel
 Mért bibelődtem, s pöngetém dalom?
 Miért merengtem egy mesén örömmel?
 Nem-é: mert azzal en-magam' csalom.
 Becéztem egy ifjonti érzelemmel,
 Miből ma nincs, csak egy kis fájdalom;
 Es jól esett e dőre öncsalás...
 — Isten veled, szegény bohó Balázs.

Oh, jól esett a múltból visszazsongó
Emléken egyszer andalogni még...
És most pihenj te is, fáradt bolyongó,
— Bolygó, de melynek fénye már kiég, —
Se izgalom, se a hazán borongó
Bánat ne sértse nyugtod'!... Ám elég! —
Isten veled, nagy álmok mámora,
Szép délibábok elfutó kora.

JEGYZETEK.

I. 17. stropha:

«A bármás jelből kettő: szív s horog
Mindez, mind ködkép, hőmpölyög, forog.»

Kereszt, horog, szív: a hit, remény, szeretet jelvénye.

II. 5. stropha:

«Lám példa Haidée álma és Tatjana.»

Lásd Byron: Don Juan IV. 30—31; és Puskin: Anyégin, V.

III. 12. stropha:

«S nem ront alá, miként költője dallja,
Völgy-útain fegyverzett zuhatag.»

Lásd Filicaja költeményét: «Sonette all' Italia:»

«Chè giù dall'Alpi non vedrei torrenti
Scender d'armati, nè di sangue tinta
Bever l'onda del Po gallici armenti.»

III. 18. stropha:

«Lombardo» és «Piemont» Garibaldi hajóinak nevei, melyekkel 1860 május 5. és 6. közti éjjel a sicíliai expedícióra indult.

III. 54. stropha:

«....Lábánál terüle
Az egykor büszke Urbs, most: holt gigász:

«Prostata jacet, instar gigantei cadaveris corrupti atque undique exesi.» (Poggio.)

IV. 45. stropha:

«Fecske», «Hattyú» a budapesti helyi gyors hajók.

A HUNOK HARCZA

1873

Sietős munkája lehet a világnak,
Mindenki farag, fúr, kalapál, fut-fárad ;
Sűrög-forog a nép az egész föld hátán,
Éhes tömegekben ide-oda árad ;
Csak te, jó magyarom, te maradsz a régi,
Bomolhat a világ, oda sem nézsz néki,
Ha veszély nincs rajtad, ha tatár nem kerget,
Bizony a gyors tettvágy most sem igen sürget,
Verseny heve nem bánt, munkavágy nem sarka!,
Mit bánod akárki akárhova nyargal ;
Sőt nyugodalmadban tán észre se vetted,
Micsoda ellenség leskődik mögötted. ;
Hogy verne le tollal, tiporna le pörrel
Hős Eduard Kattner, vitéz Franz von Löher,
Hogy költi holt hired, hogy lesi a veszted,
Iszonyún fölborzolt tollal hogy' ijesztget,
S huhogja, — fölülvén a kakasülőre :
«Haldoklik a magyar, miénk lesz a bőre.»

De nem úgy, hős baglyok, még ne olyan fönyyen !
Az ilyen népirtás nem megy olyan könnyen.
Bár ontana tintát Lech-etek és Spree-tek,
Százszor keserűbbé sűrülne epétek,
Bár, mint stymphalidák tollainak szála,
Valahány tollatok csupa nyillá válna,
S vaskos csataménné vessző-paripátok :
Ti ugyan nyugtunkból föl se zavarnátok.

Más harczot is éltünk, más szelet is láttunk,
Más nép volt ösötök, kikkel szemközt álltunk,
Mert régi viszály ez : faj vivja faj ellen,
Örökölt adáz harcz, kiegyenlíthetlen,

Száz ivadék jó-megy, löki egymást sírba,
 E küzdelem átka van róla megírva :
 Változik alakban, de nem fogy erőben,
 Nincs kezdete multban, sem vége jövőben ;
 Eredete titkát senki föl nem nyitja,
 Ezer meg ezer év rétege borítja ;
 S hol a hagyományok fénye is kialszik,
 A puszta homályból, a levegő égből
 Harsona-zaj, kürtszó, hadi lárma hallszik.

Mikor ama zord hős, ura hunnak, gótnak,
 Bálványa keletnek, ostora nyúgotnak,
 Viharos néptenger szigonyos Neptunja,
 Mikor nagy Attila szemeit behunyta,
 S vele sírba tették az isteni kardot,
 Melylyel egész földrészt remegésben tartott :
 Az uratlan nép, mely addig az ő fékén
 Moczcanni se merve összelapult békén,
 Hun, alán, gót, svéd faj, gepidák, herúlok,
 Mint riadó ménes egymásra tolultak,
 Míg újra csitulván, mint víz az olajtól,
 Atyafi törzsekben vált ki faj a fajtól,
 S a szerteriadt nép rémült zavarából
 Két részre verődött két iszonyú tábor
 S kiki önvérével, itt hunok, ott gótok,
 Netád vize mellett egymásra csapódtak.

Milyen özön volt az, milyen ember-irtás,
 Hol egész nemzedék önmagának sírt ás ;
 Harcz, hol a megholtnak sem vol menedéke,
 Harcz, mit a síron túl sem követett béke.
 Diadal nem végzé, halál szét nem vágta,
 Túlélte az éltet gyűlöletök átka,
 S mikor élő már több nincs a csataterén,
 A ki sebért sebet s vért váltana véren,
 Csak a letarolt rend hever szanaszélyel,
 S a nagy temetőre leborul az éjjel :

Im a csatasíkról fölfakadó pára,
Mint darabos ködfolt lengvén, idomulván,
Emberi formákat kezd venni magára.
Eleinte szállong, viszi a szél kénye,
Majd tömörebbé lesz foszladozó lénye,
Nem vesz erőt a szél otromba alakján,
Köd leple kiduzzad izmosodó tagján,
Már önerejével nyomul a magosba,
Ruganyos léptekkel levegőt taposva ;
Metszi a híg éthert karja, feje, válla,
Mögötte lobogva huzódik uszálya,
S mint ha kilőtt nyilnak zizeg éles tolla,
Süvölt a lég, a mint nyilaló röptében
Előre feszített pallosa széttolja.

És párolog a tér szerte közel-távol,
Csupa hős válik ki az üres párából ;
Minden szakatag köd repülő harczossá,
Lenge alak válik marczona izmossá,
Seregökkel a lég népesedik gyorsan,
S új zaj riad ott fenn, tárogató harsan,
Kavarognak, zúgnak, mint mikor a fegyver
Pihenő nádásból vad madarat felver.
Majd csapat és had gyúl, szállva alább-fellebb,
Egymásra toluló két viharos felleg.
A tömeges, súlyos, sűrű csatarendtül
Erőlködik a lég, meginog, megzendül,
Mint jégrianásnak csengő repedése,
Vagy viharos égnek haragos zengése.

Mert nem csatarend az, oszloposan fejlőd,
Csak kavarog, kóvályg két eleven felhő,
Nincs terv, nincs vezető, ki parancsát adja,
Tömegekben mozdul a levegő hadja,
Öntehetetlenül, végzetes ösztönben,
Mig összecsapódnak egy bonyolult tömbben,
Mely idomul, hömpölyg, se árnya, se fénye,
Örökös bomlásban szakadoz szét lénye ;

Bár az alak ember: nincs húsa, se csontja,
 Testébe ütött kard vérét ki nem ontja,
 Átverheti a nyíl, mint az üres léget,
 Küzdő erejének nem vet vele véget;
 Ha kétfele vágják, két tagra oszolva
 Folytatja tusáját, ujjá alakulva;
 Nincsen olyan bennök, mit meg lehet ölni,
 Nem halni születtek, csak dúlni, gyűlölni.
 S nem látva halottat, nem félve haláltól,
 A düh nem irtózván a vér iszonyától:
 A tehetetlen harcz maga-magát szítja,
 Had hadat úz, egymást nyomja, veri, győzi,
 Alul ostromolja, felülről tetőzi,
 Felhőkbe szorítja, földig letaszítja;
 Néhol kiszakadnak, küzdve ketten-hárman,
 Tova elszáguldnak, majd vissza lehullnak,
 Újra elenyészvén a tömeges árban,
 Máshol gubalyonként átölelik egymást,
 Karukon, mellökön, derekuknál fogvást,
 S a tehetetlen tömb, a lég magasából,
 Küzdve esés közt is, a földig aláhull,
 Itt szétszakad ismét s föl, visszacsapódik,
 Kettes-hármasával harczát tovább vijja,
 S mint a levegőben veszekedő héja,
 Űzi, veri egymást, felhőkbe furódik,
 El, tova, végetlen, föl egész a holdig.

Lent pedig a földön, a dult csatatéren
 A holt tetem e zajt hallja, de nem ébren;
 Látja, mi ott fönn foly, noha behunyt szemmel,
 Érzi, miként harczol szelleme szellemmel,
 Neki e rém-látvány egy iszonyú álom,
 Szelleme fönn harczol, de teste nem ébred
 Amaz örök éjből, mit a halál rá nyom;
 Mint néha az alvó, a kinek, álomban,
 Lelke tusakodik szörnyű izgalomban,
 Hasztalanul óhajt serkenni tudatra,

A szökevény lelket hasztalanul hívja,
Fogva van az, nem bír hüvelyéhez térni,
Álma varázsterhét lerázni nem bírja,
De az élénk kintől, mit gonosz álom fest,
Vergődve vonaglik a tehetetlen test.
Delejes ár ömlik csontja velőin át,
A szellemi harcznak érzi egész kínját,
Őt égeti a seb, őt üti át kopja,
Ideges rángással összeszorul jobbja,
És minden izében remeg a látványtul,
Hang akadoz torkán, idege megrándul,
S vergődve vonaglik — míg eljön a hajnal,
Szétverni az éjnek ködeit és árnyát,
S had eloszlik, zaj szűn, harcz kihál s a sikon
Az enyészet ismét leteríti fátylát.

De azon éj óta, mint örök ígézet,
Marad e két népen az iszonyú végzet,
Hogy soha gót s hun közt ne lehessen béke,
Küzdjön a két fajnak minden nemzedéke,
Örökösön egymást támadva, gyötörve,
Leveretve százszor, soha meg nem törve,
S bár a kimerült test lankadva lerogyjon,
Szellemök egymástól nyugodni ne tudjon,
Életöket folyvást fenekedve töltsék,
Éjököt, napjokat zaklassa gyűlölség,
Ha az egyik nyugszik, verje föl a másik,
Erejük fogytáig, lélekszakadásig.

A harcz foly azóta, földön, levegőben,
Volt bizony a hun faj sokszor kiveszőben,
Néha csak egy-egy folt, besnyő, palócz, székely,
Félre hegyek mélyén bújva menekvék el,
De szorongó harczát, felhők magasából,
Figyelemmel nézte amaz őrző tábor,
S ha erejük lankadt, ha bizalmok csüggedt,
Ha életök már csak imádságon függött,

Akkor riadó kürt harsog megin ott fön,
 S védő seregével Csaba vezér megjön,
 Szállva alá a menny ívezetes hidján,
 Amaz örök mívű, fényes Hadak-útján,
 Védve marok népét, már-már kiveszőket,
 Míg messze keletről, újabb hatalommal,
 A magyar is eljött megmenteni őket.

Jött legutolsónak, faja közt legvégül,
 S rá maradott e harcz súlyos örökségül,
 Folytatja azóta, se nyeri, se veszti,
 Soha nem végezvén, mindig elül kezdi:
 Folytatta csatában, bajnoki fegyverrel,
 Folytatja, ha szükség, ravasz, álnok csellel.
 Néha vérontással, majd tinta özönnel,
 Néha igen nyájas krokodilus-könnyel.
 Néha reánk törtek irtani, pusztítani,
 Máskor vad fajunkat szépen finomítani,
 Mosolyos jósággal, békés olajággal,
 Kínálva bennünket csupa boldogsággal.
 Im csata és fegyver más alakot ölte,
 Levegőből a harcz rég lejutott földre,
 Majd nyílt csatasíkról beszorult fal közzé,
 S most újra alább száll, le a föld gyomrába,
 Bányák üregébe, gépek odujába.
 Nem is a lőpor küzd, jobban küzd a köszén,
 Nem fellegek ormán, de kazánok gőzén,
 Otromba kürtőkből kigomolygó füstben,
 Mozdonyok öblében, katlanokon, üstben,
 Ott jön a hódító, nesztelenül, rejtve,
 Egy ujjal sem bántva, egy szitkot sem ejtve.

De ha zsibbadt álom szállott a magyarra,
 Ha szunnyadt erélye, ha lelankadt karja,
 Felriadt egy szózat, amaz ősi szellem:
 Talpra magyar, ébredj! nyakadon az ellen.
 Oda vigyázz, ott légy, most vagy soha, rendben
 Hol ama munkásraj közeledik csendben,

Ki nem éget-pusztít, nem öl és nem sarczol,
De kemény munkával szótalanul harczol.
Kit nem ijeszt ágyú, kit nem sebez a kard,
Kit hősi vitézség soha vissza nem tart,
Mert nem erővel jön, nem tör be hadastul,
De kitart, tűr, fárad, soha meg nem lassul.
Nem koszorúért vív, nem harczy babérért,
De az éhhom készti, küzdeni a létért.
Nem bánt, de eláraszt zord idegen szóval,
Bizvást megy előre, vasuttal, hajóval,
Őt hozza magával a siető mozdony,
Ott van előörse minden kicsi poszton.
Ott ül türelemmel, gyár, huta, gép, hámor
Zugaiban s vés, fúr, dolgozik és számol,
Csáklya, gyalu, pöröly forog a kezében,
Csatarendjök megfér egy-egy kicsi gépben,
Nem alél, nem csügged, ha korán vagy későn,
Izzad koha mellett, kalapácson, vésőn,
Szívós türelemmel vasat is meggyúrja,
Czélja felé útját mindig odább fúrja :
Mint hangya seregnek portyáz elül őirse,
S ha enni valót lát, azt meglepi törzse,
Fészket üt a földben, váj bele tág magtárt,
Folyosókat, czellát, alagutat, raktárt,
És a laza földet addig szedi, bontja,
Míg össze nem omlik aláásott hantja.

Te pedig, oh magyar! . . . mennyi üres látszat!
Mennyi hiú légvár és mennyi káprázat!
Déliabban úszol, csalfavizú árban,
Mely hol fényben mutat, hol csunya hinárban,
Melyben fenekestől felforgani látszol,
Mi szilárd is rajtad, mind inog és tánczol,
A látkör előtted csupa ködben vész el,
Félbehagyod munkád lehanyatló kézzel;
Önbizalom csügged, hit, erély megrendül,
Az egész nemzetre zsibbadt, tunya csend ül,

Iszonyú rémképek s mily tétlen ijedség!
 Hol van az önhit, mely kétségbe ne esnék?
 Oh lesz-e segítőd? Lesz-e, ki megóvjon,
 Hogy ez a föltúrt föld reád ne omoljon?
 Lebirod-e győzni az összetolúlt bajt?
 Jön-e csuda ismét, védeni a hun fajt?
 Mint eljőve egykor felhők országából
 Fenn a Hadak-útján a szellemi tábor,
 Mint földi csatákban Magyarok Istene,
 Mint rabigádban is nagy nemzeti szellem,
 Mentő hatalommal, nem földi erővel,
 Védett beözönlő népek hada ellen...

Elég az álomból! — De bizony nem védett,
 El ne hígy valahogy ily mesebeszédet.
 Mi megóvott eddig, nem bűv-csuda volt az,
 Nem szellemi tábor s holmi külön isten,
 De erőd, de kardod, de hazaszerelmed,
 Mely vész idejében sutba nem ül resten;
 Védett okos ildom, ép, józan, erős ész,
 Akarat, mely bátran nagy célja felé néz,
 Száz vést kikerültél, rabigád' áttúrted,
 Mi hajolt: hajlítád, a mi nem: eltörted;
 Bölcsen az időkhöz idomulni tudtál,
 Ha szunyókáltál is, még el nem aludtál. —
 Félre kishitűség: szégyen, ki most retteg,
 Jön már az erősb kor: szavak után tettek.
 Ál-lelkesevésnek kezd fogyni határa,
 Az üres hű-hónak lefelé száll ára;
 Kezd csak te dologhoz, vedd csak magad észre,
 Fogd csak ez új fegyvert igazán két kézre,
 Leld ki csak a csínyját, tudj vele jól banni,
 A régi hatvágást ezzel is kívágni:
 S jöhet a hódító, nyiltan avagy titkon,
 Tied ez a föld még, te vagy itt még itthon.

MÁSODIK RÉSZ

TANULMÁNYOK

MAGYAR NÉPMESÉINKRŐL.

(Székfoglaló a Kisfaludy-Társaságban.)

Mióta e tisztelt társaságban s egyszersmind egész irodalmunkban is utolszor volt tüzetesen szó népmeséinkről, szép gyarapodást vett ezek gyűjteménye.

Henszlmann Imre, midőn a Kisfaludy-társaságnak 1847 július 31-én tartott ülésében a *Magyarországi népmesékről* értekezését tartotta — mely, mint általános, összes mesegyűjteményünket magába ölelő cikk irodalmunkban mindeddig egyetlen — csak 14 oly mesére terjeszthette ki vizsgálódását, melyek magyar nyelven jelentek meg. Ezek a *Népdalok és mondák* két első kötetében jöttek ki, s több gyűjtemény még akkor nem volt.

Ma már 240 mesét mutathatunk föl 18 kötetnyi kis mesekönyvtárunkból. — A gyűjtemények — mellőzve Majláthnak és Gaálnak német kiadásait, melyek utóbb nagy részben megjelentek magyarul is — a következők:

Népdalok és Mondák. A Kisfaludy-társaság megbízásából szerkeszté Erdélyi János. 3 kötet. Pest 1846/7/8. (Tartalmaz összesen 34 mesét.)

Gaál György: Magyar népmese gyűjteménye. Kiadják Kazinczy Gábor és Toldy Ferencz. 3 kötet. Pest 1856/7/8. (Összesen 53 mese.)

Erdélyi János: Magyar népmesék. Pest 1855. (Összesen 20 mese, melyekből azonban hét Gaáltól volt véve.)

Merényi László: Eredeti népmesék. 2 kötet. Sajóvölgyi népmesék. 2 kötet. Dunamelléki népmesék. 2 kötet. Pest 1862/3. (Összesen 65 mese.)

Arany László: Eredeti népmesék. 1 kötet. Pest 1862. (35 mese.)

Kriza János: Vadrózsák. 1 kötet. Kolozsvár 1863. (20 mese.)

Pap Gyula: Palócz népköltemények. Sárospatak. 1 kötet. 1865. (6 mese.)

Gróf Majláth János: Magyar regék, mondák, népmesék. Fordította Kazinczy Ferencz. Kiadta Kazinczy Gábor. 1 kötet. Pest 1864. (6 mese.)

Jókai Mór: A magyar nép mondái. 1856. (Tartalmaz az adomákon kívül összesen 8 mesét.)

Van még egy pár kisebb anthologia; fordul elő folyóiratokban vagy gyermeki könyvekben egy-egy mese, s a hol kezemre esik, idézem ezeket is.

Ama gyűjteményeket nem egyenként követve, hanem körülöttök mintegy kört vonva, akarok tehát meséinkről pár vonást vázolni.

Tárgyam megkívánja, hogy a «mese» szónak fogalmát meghatározzam. Nem, mintha azokkal tartanék, kik bármely tárgyú fejtegetésnél első és főkelléknek tartják az egyes szavak fogalmainak körülírását, mert inkább Pascal elvét vallom: «ismert kifejezést ne definiálj», hanem azért, mert mese szavunkra nézve még mindig nagy a zavar irodalmunkban. Mint tudjuk, a nép különböző elbeszéléseinek jelölésére három szó van a mi nyelvünkben is, mint a németben: mese, rege, monda; Märchen, Sage, Fabel. De míg a németeknél az egyes szavak határa meglehetősen ki van jelölve: s a Sage alatt némileg történelmi, vagyis helyhez, időhöz, vagy személyhez kötött — a Fabel (fabula) alatt az állatokat szerepeltető elbeszéléseket — Märchen alatt pedig, a minek aztán a Schwank (bohózat) egyik alosztályát teszi, azon költészeti darabokat értik, melyekről épen szólni akarok: addig mi össze-vissza használjuk három szavunkat. Csak néhány példát hozok fel. A rege szóval Kisfaludy S. (*Regék a magyar előidőkből*) Tompa (*Népregék és népmondák*) Mednyánszky (*Regék, Legendák*) Arany (*Buda halála — hun rege*) a Sage-t, s viszont Tompa (*Virágregék*) és Arany (*Jóka ördöge — pór rege*) a Märchent jelölik. A monda szó-

val Kazinczy s utána legtöbben a Sage-t, de a *Népdalok és mondák* a Märchent fejezik ki. A «mese» szó pedig közhasználatban van mind a Märchen, mind a Fabel (például: Fáy meséi; Lafontaine *Száz meséje*) megjelölésére, sőt ezenkívül valamely dráma vagy regény cselekvényét is mesének nevezzük. Látnivaló tehát, hogy az irodalmi nyelv ki nem segít. De több biztosságot ad a népé. Az általam ismert alföldön, s lpolyi szerint az általa ismert felvidéken is, a nép, elbeszélései megnevezésére a mese szónál egyebet nem használ. Mesének pedig hívja kizárólag az oly elbeszéléseket, melyeket sem az elbeszélő, sem a hallgató igaznak nem tartanak, melyek sohasem megtörtént dologként, hanem mint költemények, gyönyörködtetésül járnak szájról-szájra. Ha ellenben valamely várhoz, tóhoz s más ilyeshez kötött eseményt beszél el, melyet, mint hagyományt, hivőleg ad tovább, ez neki vagy itörténet», «história», vagy általában csak annyit mond róla, «úgy mondják, azt beszélik»: A mit nem hisz, azt mondja rá «ejh, mese az», s a mit bár babonás hittel igaznak tart, sohasem mondaná mesének. «Nem mese ez gyermek», így feddi az apja a *Családi kör* című költeményben a fiút, ki a kalandjait elbeszélő harczfit arra kéri, hogy meséljen még egyet.

☞ A nép ez öntudatlan megkülönböztetése tehát megóv bennünket attól, hogy a mesét a kisértetes mondákkal, babonás történetekkel összezavarjuk. De másfelől arra kell ügyelnünk, hogy a meghatározás olyan legyen, mely a mesét az egyszerű adomától elkülönítse. Ez elkülönítés a tündérmeséknél, s azoknál, melyekben állatok vagy növények mint elbeszélő lények szerepelnek, tisztán megtehető, miután ily természetfeletti dolgok az adomákban nem fordulnak elő. Némileg nehezebb az a pusztán tréfás meséknél, mivel ezeknek tárgya igen közel van az adomáéhoz; azonban itt is ismervül szolgál egyfelől az, hogy az adoma leginkább csak egy pointot foglal magában, a mese pedig több ily részletet kapcsol össze, másfelől az, hogy az adoma mindig közel

van a hihetőséghez, a mese pedig messze túlcsapong azon. Ha például azt beszélük valami jámbor emberről, hogy esteli holdvilágnál a torony keskeny árnyékát ároknak nézte, s neki lódult, átugrotta, — vagy ha a lédecziekről azt mondják, hogy csókafészket akarván szedni, a létrát keresztben vitték az erdő fái közt, s így minden fát ki kellett vágniok, — vagy ha a rátótiakra azt fogják, hogy templomukat bővíteni akarván, borsón kezdték annak falát kijebb gördíteni: mindez olynemű együgyűség, melynek némi alapja valóban lehet s mindenikben egy-egy baklövés. Ellenben a mese az ily bohóságoknak mindig egész halmazát foglalja egybe, s oly képtelenségeket, melyeknek megtörténte hihetetlen. A sok ily mese közül csak egyet hozok fel Merényi gyűjteményéből. A mese hőse, Jankó, elmegy szolgálni s keres egy gombostút. Ezt hazamenet szénásszekérbe dugja, melyben az természetesen elvész. Otthon az apja megmondja neki, hogy a gombostút a kalapjához kellett volna szúrni: ő hát újra elmegy s kapván egy ekevasat, ezt kalapjához tűzi, de nyaka majd kitörik alatta. Ismét felvilágosítják, hogy ezt kötélre kötve a hátán kellett volna hazavinnie. Megint elindul tehát s kap egy borjút, a mit aztán kötélre köt, s hátára vesz, de a borjú megfulad. Újra felvilágosítják, hogy ezt haza kellett volna hajtani, otthon jászolhoz kötni, s szénát tenni elébe. Ismét kap tehát egy leányt, ezt haza hajtja, jászolhoz köti, szénát tesz elébe. Otthon aztán összeházasítják a leánynyal. A lakodalom éjjelén a vőlegény megéhezik, s keresgélvén a kemencze vállán, ott paradicsomalmát talál, megeszi és attól telehány egy fazekat. A felesége mondja neki, hogy menjen, vágja a fazekat a kapufélfához; Jankó úgy érti, hogy vágja az apja hátához, s oda vágja. A menyasszony megrémül, s mondja, hogy: kövesd meg apádat; ő úgy érti, hogy «kövezd meg», s kővel megdobálja az apját. Ekkor elfutnak hazulról, hogy meg ne büntessék őket. A menyecske oda ad Jankónak egy sült kapant s egy kalácsot, hogy vigye el az útra; mikor pedig

kilépnek a házból, mondja neki: «húzd be az ajtót»; ő úgy érti «hozd el az ajtót»; hátára veszi az ajtót. A mint mennek, találnak egy döglött kutyát, melynek fogvicsorításától Jankó úgy megijed, hogy odaadja neki a kappant; azután egy tócsát találnak, s Jankó a kalácsot beleveti, hogy ráléphessen, s ne kelljen sárba lépnie. Végre az erdőbe jutnak, ott egy fára másznak, Jankó még az ajtót is fölviszi; tizenkét zsvány oda telepedik a fa alá pénzt olvasni; Jankó ijedtében leejti az ajtót; ettől a zsványok megijednek, szétszaladnak, a sok pénz mind a házaspáré marad.

Ime mily különbség a csoportosítás, összeillesztés és kerekdedség tekintetében a mese és az adoma közt.

A fentebb kijelölt határvonalak megőrzése tekintetéből tehát a magyar «népmese» szó definiálásánál szükségesnek tartom kifejezni, hogy azok tárgya a természetfelettibe, vagy legalább a megtörténhetőségen túl csapong, s másodsor, hogy az elbeszélő nép maga is mint csupán költeményeket beszél el.

Alakba önteni ezeket ilyformán lehetne: «Népmese: a nép ajkán forgó, általa is csupán költöttnek tartott, s a közélet viszonyai fölötti tárgyú kerek-egész elbeszélés.»

E meghatározásban azonkívül, hogy ez pusztán magyar, s más nyelvnek egy kifejezésére reá nem illik (a mi azonban szavunk természetében fekszik és szorosabb meghatározás mindig önkényszerű volna), mindenesetre megvan azon hiány, hogy néha bizonytalan, a mennyiben egyes eseteknél bajos elhatározni a nép észjárásának ismerete mellett is, vajon az elbeszélteket a nép hiszi-e, vagy nem.

Azonban e bizonytalanság csak ritka esetben fordul elő és semmi esetre sem oly nagy, hogy irányt vesztetnének miatta. Im' eddigi mesegyűjteményeinkben is kijelölhetek néhány oly darabot, melyeken a babonás hiedelem világosan meglátszik, melyeket tehát nem tartok meséknek. Ilyen Merényinél a *Patkós Körmen-diné* című (II. köt. 7. szám), mely egy boszorkánynak

éjjeli lovaglásáról, Gellérthegyi tánczáról, az embereken végbevitte «megnyomás»-áról szól; ilyen (ugyanott 5. sz.) *A lidércz*, mely magát e babonás hitet mondja el, miként kell hónalj alatt kiköltetni a jérczetojást, hogy lidércz legyen belőle, miként hord ez aztán gazdájának aranyat-ezüstöt, s miként veszté el ezt végre, vérét kiszíva és lelkét pokolra vive. Ilyen Gaálnál a *Kincs-keresők* (40. sz.), mely a bányászok kincsörző koboldjaihoz hasonló szellemet szerepeltet. Ilyen Pap Gyulánál *A halál völegény*, s ennek a *Koszorúban* közlött baranyamegyei változata, melyeken a balladai homályos hiedelem köde terül el. Tartalma következő: Egy csatában elesett legényt kedvese, egy emberkoponya főzése által, földidéz sírjából: az fehér lovon, fehér alakban érte jó s maga mellé ülteti őt; menet kísértetekkel találkoznak; a legény háromszor kérdezi:

«Jaj de szépen sűt a hód, az holdvilág.
Jaj de szépen masírolnak a halák (halálok).
Félsz-e lelkem Judikám?»

de a leány mindháromszor azt feleli, hogy nem fél; így végre a sírhoz érnek; a legény a sírba fekszik, hívja, erővel vonja a leányt is, de ez — itt mesei fordulat áll be — megmenekszik, s egy földes úrhoz fut, ki őt elveszi. Alapjában, kivéve a boldog befejezést, azonos e gyönyörű rémballada-vázsal *Bürger Lenoreja*, melyben a hasonlóan lovagló szerelmes pár szintén a halál-szellemekekkel találkozik, s a völegény háromszor kérdi:

«Graut Liebchen auch?... Der Mond scheint hell!
Hurrah! Die Toten reiten schnell!
Graut Liebchen auch vor Toten?»

s a leány háromszor felel:

«Ach! lass sie ruh'n, die Toten.»

Bürger kidolgozásán is világosan meglátszik, hogy az idézett három sor népi eredetű; különben a bevégződés természetesen tragikus és balladailag homályos.

Találtam ugyanennek egy holland változatára is, hol a rejtélyes vőlegény, itt már azonban nem épen halott, csak egy rablóvár ura, hasonlóan visz lován egy leányt és sűrű erdőbe jutva kérdi tőle:

«Der Mond scheint so hell,
Meine Fferdchen laufen so schnell,
Süss' Lieb, reut dich's auch nicht?»

mire a leány háromszor felel, hogy eljöttét nem bánja, akkor a rablóvárba jutnak, s itt más alakot ölt a mese. Van ugyanezen kísértetes lovaglásnak, hasonló dallal, még egy norvég változata is. (Grimm III. k. 75. lap.)

E különböző alakok rokonságáról itt nem akarok szólni: csak példaként hozám fel, hogy mily világosan látszik valamennyin a balladai nyom, s mily művészileg ragadá azt meg Bürger. Hogy az elbeszélők hívő borzalommal adják szájról-szájra, bizonyítgatni fölösleges: s épen e hívő horzalom az, melyben a meséktől különbözik.

A mese szónak fentebbi meghatározása után következnek a rege- és mondaszavak értelmezése. De e két szó közt az eddigi irodalmi használat nyomán határvonalat vonni nem lehet s itt nem is feladatomban. Úgy látom mégis, hogy a monda leginkább a történetes alappal bíró elbeszélésekre, a rege pedig mint legáltalánosabb kifejezés mindenik fajra egyaránt használatik. A mesék osztályozásában is kénytelen vagyok új módot követni. Az idegen, kivált német írók által felállított osztályok nálunk nem alkalmazhatók, mert a mesék alakjaiban létező eltéréseken kívül nálunk maga a név is, mint mondám, több fajt foglal magában, mint más nyelvnek egy kifejezése. Henszlmann osztályozását pedig, mely már a magyarországi mesékre vonatkozik, nem tartom teljesen kielégítőnek. Ő ugyanis említett értekezésében három osztályt állít fel.

Az első osztályba sorozza a jelképes, vagyis azon meséket, melyekben a mesét költött népnek vallásos hitét, vagy természetről képzett nézetét tárgyazó mag

rejlük. A másodikat azon mesékből alkotja, melyekben a természet vagy phantasia valamely lényének jellemzése a fő elem.

Harmadik osztályba pedig állítja a Schwankot (dévajkának nevezi), melyben «a népnek nedélyes vonása jelentkezik».

E három osztály közül az elsőt én is megtartom; bár a meghatározás nem eléggé kimerítő.

A második osztályt én a tanmesékből alakítom, melyekben valamely erkölcsi vagy élettapasztalati tanítás elmondása, s természeti tárgyak tulajdonságainak ismertetése a főczél. A jellemmesék tehát ez osztálynak csak egy alfaját teszik.

Végre a harmadik osztály terjedelmi körén bővítek, s ide sorozom a tulajdonképeni bohózatot kívül minden azon furcsaságokat, melyekben a pusztá mulattató elbeszélésen kívül másnemű alkatelemeket nem találhatni.

Az egyes meséket ezen osztályok szerint elkülöníteni természetesen nehéz: egyik részlet ide, másik oda tartozik; némelyik furcsaságban megvillan egy mythologiai vonás, másokban didaktikai nyomot vagy jellemzéseket találunk; azonban a főjelleget mégis a legtöbbön meglelhető.

I.

A jelvi mesék faja nálunk is, mint a velünk szomszédos germán, szláv, román népeknél, minden mesék közt legnagyobb számban fordul elő. A 240 meséből 170 — és pedig mind a hosszabbak — ide tartoznak. Azonban természetesen ezek között igen sok van egymással azonos részlet, s talán ötödik sem maradna meg, ha a rokon részleteket kiszemelgetve, elbontnók, a mi azonban azért volna csaknem lehetetlen, mert a rokon részletek oly össze-vissza kuszálva vannak egymásba szövődve, mint egy hinár vékony szálai, — és pedig nemcsak saját meséink, hanem Madagaskartól a lap-pokig, s Angliától Indiáig valamennyi népé.

E mesék jelképi értelmének földerítése körül a Grimm testvérektől kezdve, kik e század elején, midőn a német irodalom oly nagy erélylyel fogott a mythologiai kutatásokhoz, legelőször méltaták a népmeséket tüzetes vizsgálatra, a negyvenes években Schott Ártur és Albert s Bechstein, és legújabban Benfey, Köhler, Liebrecht s még számosan munkálkodtak, főleg a németek közül. Egybevetették a különböző népek hagyományait, hasonlították a legapróbb részletekig, s az eredmények immár annyira elismertetnek, hogy a népek őskori rokonságának kutatásánál, a nyelvészeti bizonylatok mellett, egész tekintélylyel hivatkoznak a mesei részletek azonosságaira, mint az ős rokonság egyik főbizonyosságára.

Azon különböző értelmezéseket, melyek e magyarázat körül eddigelé megkiséreltettek, egyenként ismeretnem fölösleges és meddő dolog volna. Csak két nézetről kívánok tehát néhány szót mondani, mint a melyek magyar íróknál is pártolásra találtak.

Az egyik szerint, a mit Ipolyi (*Magyar mythológiája* 344 l.) magáénak vall: «a népmesék az ős vétek és bűnsúly tudatáról s a majdani, megváltás általi megszabadulásról létező hitnek nyilatkozatai». Ez tehát dogmatikai értelmezés. Hogy lényegileg mit tartunk e magyarázatról, mely a mesék ős alapjául ily erős vallásos és pedig majdnem keresztyén vallási meggyőződést állít föl: inkább a theologia vagy emberi művelődés történetéhez, mintsem a mesék köréhez tartozó kérdés. Hogy azonban a mesék közül igen sokat, péld. mindazokat, melyek egy-egy szegény fiúnak vagy leánynak szelidség, bátorság, ártatlanság, jó szív vagy jó szerencse általi magasra jutása körül forognak (pedig a jelvi meséknek mondhatni fele ily tárgyú), innen megfejteti nem lehet, arról egy tekintetre könnyű meggyőződni.

A másik vélemény szerint, melyet Schott Albert állított föl, s Henszlmann 60 magyarországi magyar, tót, oláh mesére egyenként és részletezve igyekezett alkal-

mazni, — kivétel nélkül minden jelvi mese a természetnek téli merev álma s tavaszi újra éledése körül forog; a mesékben előforduló feladatok, küzdelmek, mind a napistennek a tél dermesztő fagya elleni harczait jelképezik; a mesék alakjai, mint királyfiak, királykisasszonyok, tündérek, sárkányok, vasorrú bábák, tátosok, segédállatok stb. mind az elemeket, földet, tüzet, vizet, vagy az időszakokat, telet, tavaszt, vagy a hideget és melegget személyesítik; ha hetes szám fordul elő, ez a hét napjait, ha tizenkettős, ez az év hónapjait jelenti stb. — Hogy e felfogás lényege tisztábban álljon előttünk, lássunk egy pár példát.

Schott amaz ős mese alapjait az általa ismert tömérédek mese közt legjobban feltalálja a német *Dornröschen* című mesében. Egy királynak, kinek országában tizenhárom fehér nő (tündér) lakik, leánykája születvén, a keresztelőre e nők közül meghív tizenkettőt, a tizenharmadikat azért nem, mert csak tizenkét aranytányérja van. A tündérek aztán ajándékokat adnak a gyermeknek: egyik szépséget, másik jóságot, harmadik szelidséget, negyedik gazdagságot stb. Már tizenegy kimondja jó kívánatát, midőn a tizenharmadik, ki a meg nem hívásért haragszik, belép és megátkozza a gyermeket, hogy 15 éves korában egy orsó szúrja meg halálosan. Ez átok ellen a tizenegy tündér, kik már jó kívánataikat kimondták, semmit sem tehet, de a tizenkettediknek még hatalmában áll a halált 100 éves álomra szelidíteni. A leány aztán növekszik, s 15 éves korában, minden óvatosság mellett, egy orsó csakugyan megszúrja, minek következtében mély álomba esik és vele együtt a királyi várban minden lény, emberek, állatok, legyek a falon, a növények, sőt a konyhai tűz is; és az egész várat sűrű töviskerítés növi körül. Több szerelmes királyfi igyekezik a tűskekerítésen behatolni, de lehetetlen; végre száz év elteltével megjelenik egy királyfi, betör, megleli a leányt, megcsókolja s ez által életre hozza: az ő ébredtével pedig az egész vár újra fölébred, a lovak ugrálnak, a szakács

főz, a tűz lobogni kezd stb. — Már a Grimmek kimutatták e mese nevezetes voltát: rokon ez az Edda mondabeli Brunhild meséjével, ki hasonló álomban van egy tűzzel körüllobogott várban, s kit hasonlóan ment meg a hős Sigurd; rokona az olasz Pentameronnak, s a francia Perrault-gyűjteménynek is egy-egy meséje. A magyarban csak igen kevés rokonságot lelek Merényi egyik meséjében, hol egy fél kigyóvá bűvölt királyfit kővé vált várával és népével együtt hasonlóan ment meg egy csókja által egy királyleány. Tehát a mese jelképi értelmét Schott így magyarázza: az alvó leány jelképezi a virág-istent, vagy tavasz-istent; őt a tél-isten, kit itt a meg nem hívott tizenharmadik tündér személyesít, mély és dermedt álomba varázsolja, s ez mindaddig tart, míg a nap-isten (itt a szerelmes királyfi) meg nem jelenik és fölmelegítő csókja (napsugarak) által meg nem váltja. A mint latjuk, a magyarázat, ezen mesére alkalmazva, mind æsthetikailag igen szép, mind az ős alak valószínűsége tekintetében igen elfogadható, habár a 13 tündér megjelenése, ajándékaik, melyek egészen másnemű, allegorikai jelentőséggel bírnak, aztán a gonosz tündér átkának a jó tündér általi enyhítése mind megfejtetlenül maradnak, s több fontos részlet, melyeknek pedig az előbbi részletekkel egykorúságát s ősz eredetét kétségbe vonni semmi alap sincs, későbbi sallangoknak állítatik is.

Mondám azonban, hogy a *Dornröschen* azon mese, melyben a Schott-féle elmélet legtisztábban föltalálja amaz ősz alak nyomát. A többi fajú meséken nagy erőszakot kell végbevinni, hogy az alakhoz simuljanak.

Lássuk például a Kisfaludy-Társaság gyűjteményének *Szóló szőlő, mosolygó alma, csengő baraczk* című meséjét, melyet Henszlmann a magyar mesék közt legelső helyen hoz fel, melyre nézve tehát a magyarázat nem tartozik a kevésbé sikerültek közé. Egy atya vásárba indulván, három leánya közül kettő drága ruhákat, a legifjabb pedig szőlő szőlőt, mosolygó almát és csengő baraczkot kér ajándékol hozni. Ez utóbbia-

kat az apa sehol sem talál, s szomorúan haza indul. Útjában elakad, s egy sertés csak úgy szabadítja ki, ha neki adja legifjabb leányát. Az apa kénytelen odaadni; a sertés elveszi a leányt, de a nászéjen gyönyörű ifjúvá változik, pompás kertbe vezeti aráját, hol ez a kívánt gyümölcsöket fölleli. A magyarázat szerint itt a sertés a tél-isten, a leány pedig egy személyben nap-isten és virág-isten is; s azután a visszabüvölés folytán a sertés válik nap-istenné, ki a leányt, a virág-istent, kimentti.

Kell-e fejtegetnem, hogy ezen egész magyarázat, a nap-istennek és virág-istennek egy személyben személyesítése, s aztán a személyesítésnek váltakozása mily erőltetett? Pedig, mint említém, ez egyike azon meséknek, melyekben ama magyarázat legjobban föltalálni véli az ős alakot. Hát még azokat a meséket, a melyekben az ártatlanság megjutalmazása, a bántalmazott árva fiú vagy mostoha leány boldoggá létele (például Merényi II. 8. VI. 6., Arany 11., Pap 5., Kriza 2., 5. stb.), a jószívű, adakozó fiúnak magas rangba jutása az alapeszme, szóval a mesék azon nagyobb többségét, melyekben még csak nyoma sincs az átbüvölt álomnak, mily Prokrustes-ágyba kell szorítani, hogy az értelmezéshez csak némileg is hozzá illjenek. S aztán, magában véve is, mily egyoldalú vélekedés, hogy az ős népek azon legelső költői, kik élénk képzeletökkel az ős mythos első csiráit teremték, a roppant természetben semmi egyebet még nem figyeltek s jelképileg mesékké nem alakítottak volna, mint a természet téli álmát s nyári újraéledését. A körülünk levő világ alakulása, kormányoztatása, a hegyek és vizek, növények és állatok keletkezése, a megdöbbenő mennydörgés, az elragadóán szép szivárvány, a nappal és éjjel váltakozása, aztán az ember eredete s halál általi megsemmisülése és ezer ily tárgy nem közelebbről s nem inkább megkapják-e a természeti embernek mind képzeletét, mind értelme elmélkedését, mint a tél dermesztő hatása? Sőt én azt hiszem, hogy a tél-, nyár- s

virág-istennek ily personificációjához, a mi inkább elvont eszme már, az emberi szellem fejlődésének második foka volt szükséges, s ezért amaz elméletet, — bár kétségtelen, hogy néhány igen elterjedt mesére feltűnően alkalmazható, — ős alapnak nem tartom.]

Mindkét magyarázatnak pedig — mind a dogmainak, melyet Ipolyi, mind az astralisnak, melyet Henszlmann alkalmazott — lényeges hibája az, hogy minden mesére akarják alkalmazni, a mi néhányra illik. Az általánosítási törekvés szokott tévedése ez is.

Midőn azonban a jelvi mesék fentebbi magyarázatait el nem fogadom, nem szándékom helyettök más ős alapot keresni. En minden ily irányú kísérletet csak többé-kevésbé sikerült, de — mert az egyes mesék alapeszméje sokszor egymástól igen eltér, s e mellett épen oly kevésbé kutatható ki, mint egy költeménynél az annak alapul szolgáló legelső gondolatszikra, — egyoldalú és hiányos föltevésnek tartok. Miként bármely tárgy körüli fejtegetésnél, úgy a mythologiai kutatásnál is igen helytelen a merev, egyetlen szempontból való vizsgálat; s ha meséinket egyetlen ős alapra akarjuk visszakényszeríteni, nem kisebb botlást követünk el, mint Creuzer Fridrik, a híres német mytholog, ki az ős mysteriumokban a történelmi és hőskori vonatkozásokat tekintetbe nem véve, csak csillagászati és természeti alapokat látott, s ki még az Iliász- és Odüsszeától is megtagadott minden történelmi alapot, teljesen öntudatos, csupán képzeleti költeményeknek állítá őket és vitatta, hogy azok sem a nép uralkodó vallását, sem a nemzeti szokásokat nem vették tekintetbe, sőt olykor egyenes ellentétbe jöttek ezekkel.

Nagyon figyelmesen meg kell tehát különböztetnünk a jelvi meséket azon források szerint, melyekből eredni látszanak. E forrás-kutatás még bizonytalanabb eredményű ugyan, mint a Nilus kútfejének nyomozása, de ha a legelső eredetet el nem érjük is, néhány ágat már megkülönböztethetünk s egyelőre ez elég.

Hogy a népmesék nem csupa képzeletcsapongások,

hanem bennök, Grimm Vilmos szavaiként, mint «a fű közzé szóródott apró drágakő-darabkák, melyeket kiszemelgetni nehéz, egy ős cultus maradványai rejlenek», ma már alig fogja valaki kétségbevonni. Én azonban ezenfelül nemcsak azt az igénytelen fűvet — a népmesék alakját — tartom igen szépnek s figyelmünket megérdemlőnek, hanem ez elszóródott drágaköveket is szeretem lehetőleg megkülönböztetni.

Magyar jelvi meséinkben — a mint ezek a megnevezett gyűjteményekben közöltetnek — ötféle egymástól külön jelölhető anyagot találunk.

Vannak tisztán költészeti részletek, melyek valamely vallási maradványokkal csak külsőleg kötvék össze.

Van keresztyén vallási költészet.

Vannak, harmadszor, hősmundai részletek, sőt egész mesék is.

S végre a negyedik és ötödik elem az indogermán és az altaji népek ős vallásának homályos maradványai.

Egyenként sorozni a meséket ezen osztályokba igen sok tért venne igénybe; csak példákat hozok föl az egyes osztályokhoz.

A költői alakítás mindenben, a mi a nép ajkán forog, folytonos és szakadatlan. Az egyes elbeszélők fölfogása, értelme, æsthetikai érzéke lazábbá vagy tömörebbé teszi az elbeszélést, kifelejt vagy pótol valamit, összeleegyíti a különböző mesék alkatrészeit, szóval idomít s ugyanazon anyagot ezerféle alakba öltözteti. Hasonló — de sokkal szembeötlőbb, mert egészen jelleggé válik — az idomítás a nemzeteknél vagy népfajoknál, sőt egyes osztályoknál is. Valamely nemzet elbeszélési modorára rendkívül befolyással van szokásain, kormány szerkezetén, életmódján kívül maga az égalji és geographiai fekvés is. Elmés észrevétele egy német nyelvésznek, hogy a délszakibb nyelvekben azért sok a magánhangzó, mert a hőségben gyakran kell lélekezni, s az éjszaki nyelvekben azért kevés, azért torlódnak össze a mássalhangzók, mert a ködös, hideg lég beszívása kellemetlen. Csaknem hasonló a viszony az

elbeszélésekben is, meglehet ugyanazon okból. A déli népek elbeszélései hosszúak, leírók, részletezők, kinyújtják az alkatrészeket; a hideg égalj lakói röviden, szaggatottan mesélnek. Ki ne ismerné az arab *Ezeregyéjszakát*? Egy óriási mese keretébe van foglalva az egész, s az egyes mesék, egymásba illesztgetve, bokrosan és végtelen láncolatban folynak megszakadatlanul. Hasonló szerkezete van az ind *Páncsátántrának*, mely csupa egymásba skatulyázott mesékből áll. Az olasz *Straparola Éjei* nem kevésbbé tanúsítják ama részletező elbeszélést. Ellenben a skandináv, svéd, dán, angol, sőt a német mesék is rövidek, egyetlen cselekvényt beszélnek el és epizódot nem szőnek bele soha; s minél éjszakibb a nép, annál kevésbbé; a skandináv mesék már egész a homályosságig rövidek és szakadozottak. Mondhatni, hogy maga az előadás is kifejezi: amott azon kéjes heverést, melyben a satora szőnyegén pihenő arab ébren álmadozik, s álmait a legapróbb részletekig mesébe szövi; emitt a didergést, melylyel a hosszú hideg téli éjben Scandínávia lakója egy-egy rejtelmes mesét félve és reszketve elmond, csak annyit adva belőle elő, a mennyi szükséges, hogy a hallgató phantasiáját a részletek körüli elmélkedésre mintegy útbaigazítsa.

Nemcsak a mesékre terjeszthető ki e megjegyzés: ott van éjszakon Ossián, délen Homér, vagy a svéd-dán balladák, s az olasz és spanyol románczok; az előadás mindenikben hasonlót mutat. Sőt a finn és vogul népköltészet körül talán egy sajátságos nyomra is vezethet ez észrevétel. Tudjuk, hogy minden népnél a kötött beszédi hagyományok változatlanul maradnak századokon át, míg a prózai elbeszélés folytonosan alakul. A finn és vogul népek e kétnemű hagyományai feltűnő ellentétet mutatnak: a prózai elbeszélés rövid, olykor a homályosságig, a költői énekek ellenben minden gondolatot ú. n. «bokros» kifejezésekkel, vagyis a legszaporább szóhalmazzal nyújtanak el. — Nem lehetne-e talán ez is egy bizonyság arra, hogy ama

népek, mikor első énekeik keletkeztek, még nem laktak mostani hideg tanyáikon, a hol ma már ős mondákat ők is oly szakadozott mondatokban regélik el.

Magyar meséinkben főleg a bonyolódottság az, mi a környező szomszédnépek meséitől elüt. Ezek egyike sem füzi úgy össze-vissza a különböző alkatrészeket, mint a magyar nép, kivált az alföldi, a németeknél inkább kifeled valamit az elbeszélő, s a Grimmek számos mesénél fölemlítik, hogy azt két meséből ők alkotják össze; magyar gyűjtőinknek pedig épen a hosszú mesékkal s ezeknek egymást kergető bonyodalmaival gyűlik meg a bajuk. E körülmény okának azonban nem azt tartom, a mit Henszlmann, ki ebben «legbiztosabb (1) jelét látja annak, hogy meséink más népeknek már meglevő meséiből eredtek», mert hiszen e véleménynek mind a logika, mind a mesék elterjedése körüli minden tapasztalat ellent mond — hanem okának tartom inkább népünk pásztorias, tanyai, gyakori dologtalan estvékkel járó életmódját s természetes hallgatag jellemét, mely az elbeszélések végig hallgatásában igen türelmessé teszi.

Ez a befolyás tehát minden fajú, minden tárgyú népmesénél meg van, s ugyanazon mese részleteit ezer alakba szövi, fonja az egyes elbeszélők nagyobb vagy kisebb találékonysága, idomító s emlékező tehetsége.

De nemcsak itt, a külalakon mutatható ki a nép æsthetikai működése, hanem magára az anyagra is módosító, sőt olykor teremtő hatással bír az.

A naiv, örökös költői igazságszolgáltatás, a mindig vidám bevégzés, melynél a jók a jutalmat, a gonoszok büntetésüket elkerülhetetlenül elérik, világosan æsthetikai izlés következményei. Sajátságos, hogy míg a nép egyéb elbeszéléseiben, a mondákban, balladákban, az egy-két legendában, tragikai végződés elégszer fordul elő, a mesék mindig házasságra ütnek ki, mint a modern vígjáték. Oka ennek az lehet, hogy amazok megtörtént eseményből fejlődhetnek ki, s némileg ilyenként járnak folyvást; ezek ellenben pusztá gyönyörködte-

tésül beszélt költemények, s az egyszerű izlés szereti, hogy ki-ki kapja meg végül, a mit érdemel. Bizony a tragikumot affectáló novellaírók tanulhatnának innen annyit, hogy ne öljenek meg minden igaz ok nélkül holmi ártatlan szerelmeseket.

Így lazít vagy tömörít az élő nép elődeinek mythikus hagyományain. De teremt is hozzájuk egészen új részleteket. Hiszen tulajdonképen csupa æsthetikai alkotás, merő költészet az egész mythologia is: dúsabb képzeletű emberek elmélyedtek a világ isteni kormányzata körüli elmélkedésben, s az égalj, a hőmérsék, a föld termékei, a kifejlett népi szokások különbözősége, a magasabb vagy csekélyebb műveltségi fok, a helyi viszonyok befolyása mellett alakult a skandináv vagy görög, ægypti vagy buddha mythologia. A koptoknál a krokodil, a finneknél a medve volt a legfélelmesebb állat; a költői képzelet isteneket alkotott belőlök.

Ám e költészet még sem tartozik már az æsthetika országába, mert ezt a positiv felfogás valódi vallássá, teljes hiedelemmé emelte s vizsgálatunknál előtérbe kell lépnie a művelődés történeti szempontnak.

Vannak azonban világos példák, a hol a csodás elemek egészen a költészet termékei, s világosan meg is látszik rajtok, hogyan lettek az első természetes alapgondolatból csudás vonásokká. Ilyen a hó-leány történetében a varázstükör, mely a gonosz mostoha királynénak, ki gyermekét, mert nála szebb, el akarja vésztetni, mindig megmondja, van-e oly szép nő a világon, mint ő. A hiú királyné tükre elé áll s kérdezi: édes tükröm, van-e szebb teremtése nálam az istennek? A tükör felel: te is szép vagy, de a leányod hétszerte szebb. A királyné erdőre téteti ki a leányát, de itt tizenkét zsvány (német változatban erdei törpék, melyek azonban magyar meséinkben soha elő nem fordulnak) reá talál, s megmentik. Majd egy vén banya különböző szerekekkel igyekszik a leányt megmérgezni, s midőn ezektől ájulásban fekszik, a tükör mindig azt feleli a királynénak, hogy nincs szebb nála a világon;

mikor pedig a leány újra föleszmél, a tükör ismét megmondja, hogy leánya még hetvenhétzerte szebb.

«Spieglein, Spieglein an der Wand,
Wer ist die Schönste im ganzen Land?»
«Frau Königin, Ihr seid die Schönste hier,
Aber Schneewittchen ist tausendmal schöner als Ihr.»

Mily világosan meglátszik itt, hogy a tükör felelgetése csak a hiú nő eszmemenetét, tépelődését tünteti elő, hogy tehát az egész csak költői alkotás.

Hasonlóan csak költői jelképies nagyításból származtak a mindenkit megtánczoltató hegedű, melynek szavára embereknek, állatoknak lelkek szakadtáig tánczolni kell, — a tengerlépő czipő, a láthatatlanító köpeny vagy kendő, — a magától vagdalózó kard (Majláth 3. sz. Kriza 442.) vagy magában verekedő bot s kalapács (Gaál 2., Gaál 42., Grimm 36.), — a mindent lelövő puska, (Gaál 42.) — mindannyi pusztán költői nagyítása az illető eszközök természetes tulajdonságainak. Ilyen eredetű az átidomulásoknak némely faja. Magok az átidomulások, részint halál után, tehát némileg metempszüchosisilag, részint különböző bűverők által már ez életben, igen gyakran fordulnak elő meséinkben. Így változik a kútba dobott tündérleány aranyhallá, azután ennek pikkelyéből fává, ennek egy forgácsából újra leánynya. (Merényi III. 162., Arany 137.) — a királykisasszony gyűrűvé és vissza (Mer. III. 109.); — a boszorkány leányai lóvá s aztán birkává, nyúllá és csirkévé, a hősnek tátosa pedig ehhez mérten farkassá, agárrá, patkánynya (Merényi IV. 40; rokon Erdélyi 2.) — tündérleányok hattyúvá (Arany 46.) — a kis fiú az őz nyomából ivott víztől őzzé (Arany 103. Népd. III. 9.; rokon Grimm 11.) — az üldöző boszorkány felleggé (Mer. IV. 48.) vagy csábító de mérgesforrássá s gyümölcsfává (Népd. III. 231.), a szegény ember gyermekei varjúvá (Mer. VI. 5., Majláth 5., Grimm 25., 93.) — a vándorló hős többféle állattá, sas, hal, hangya, farkas alakban (Gaál I. 125.) stb. — Mind-

ezekre okvetlenül volt befolyása a mythologiai hagyomány mellett az æsthetikai izlésnek is. De van aztán olyan átidomulás is, mely tisztán költészet. Például midőn a megölt anya sírjából is eljár aranykacsa vagy galamb képében gyermekét bepólyáztatni, kedves férjét végig-végig siratgatni. (Arany 107., 113., I., Grimm 11.). Vagy a tündérleány meséje, kit egy cigányasszony megöl, hogy helyette királynévá ő legyen; a meggyilkolt poraiból fa nő, s ennek két ága, mikor a király és a gonosz új királyné alatta ülnek, beszédet kezd egymással; a király fölötti ág örömmel terjeszti reá árnyékát, a királyné fölötti pedig azt mondja, inkább kiszáradna, mint árnyékot adjon neki; majd két ágyat csináltatnak a fából, s a király ágya nem is érzi, hogy a király rajta fekszik, a királynéé pedig majd leszakad. Ily æsthetikai átalakítás a jávorfácska meséje (kidolgozta Tompa. Versei III. k. 138.): három királyleány epret szed atyjoknak; a legkisebb leány kosara legelőbb megtelik, s ezért nénjei irigységből megölik, s egy jávorfa alá temetik őt. A fából új sarj nő ki, ezt egy pásztorfiú levágja furulyának, s a furulya hangja dallamosan szól:

Fujjad, fujjad én kedvesem,
Én is voltam király leánya,
De most vagyok jávorfácska,
Jávorfából furulyácska.

Mikor pedig a csodálatos furulyát a királyhoz fölviszi, s a leányok kezdik fújni, az első sor megváltozik: «Fujjad, fujjad én gyilkosom...» Hasonló mese van Grimmnél (28. sz.): két fitestvér kiindul egy pusztító vadkan megölésére; míg az öregebb egy korcsmában dőzsöl, az ifjabb elpusztítja a vadat; irigy bátyja azonban egy hídról a vízbe taszítja, az érdemet magának tulajdonítja s ezért övé lesz a királyleány. Egyszer aztán egy arra járó pásztor megtalálja a megölt fiú csontjait és sípjához fuvókat csinál belőlök; a síp kifujja a történeteket:

«Ach du liebes Hirtelein,
 Du bläst auf meinem Knöchelein.
 Mein Bruder hat mich erschlagen,
 Unter der Brücke begraben,
 Um das wilde Schwein,
 Für des Königs Töchterlein.»

Mi aztán itt is kideríti a gyilkosságot. Alapjában hasonló ezekhez, de már tréfás elemekkel is vegyítve Pap Gyulánál a *Jártár varjú* című: egy anya megöli kicsi fiát, azután megfőzi s kiküldi férjének a mezőre; a férje meg is eszi; a kis fiú kis nővére pedig összeszedi a csontokat s egy odúba rejti, hol nemsokára kikölti egy varjú. Ekkor a kis fiú kiül az odú szélére s ott dalolgat:

«Anyám öli, apám eszi,
 Néném csontocskámat szedegeti,
 Gyolcsruhába kötögeti
 Odúcskába tevegeti,
 Jártár varjú vagyok én.»

Meghallgatja ezt egy mentés ember, a dal annyira megtetszik neki, hogy a kis fiúnak adja mentéjét; azután egy mankós mankót s egy molnár malomkövet ad neki. Ezekkel apja házára száll, s ott is elkezd dídolni a nótát. Kimegy előbb nénje, ennek odaadja a mentét; azután atyja, ennek a mankót, hadd legyen vénségében mire támaszkodnia; s végre anyja, ezt agyonüti a malomkövel.

Feltűnő mindháromban a verses alak, a mi bizonyára a furulyázást vagy dalolást igyekezik kiemelni. De még feltűnőbb az, hogy a megölt gyermek nem támad föl, s csupán a boszú áltai adatik költői igazságszolgáltatás; — a mi igen ritka sajátság a mesékben, s a mit én itt a keresztyén vallás túlvilági boldogságot ígérő, vigaszteljes elvei befolyásának tartok. Ezen hívő megnyugvás még erősebben kiemelkedik Kriza: *Megölt Istefán* című mesejében, melyet mindjárt alább bemutatok.

Mert bár a tisztán költészeti vonásokat csak halavá-

nyan vázolhatám a felhozott néhány példában, ideje áttérnem a keresztyénies részletekhez.

A biblia s a szent atyák tanainak mintegy költői idomítása fölismerhető, miként mondám, nemcsak egyes vonásoknál, hanem olykor egész mesén is: bár ahhoz képest, hogy mily régóta uralg a keresztyén vallás, Európa népeinél azon befolyásnak nyoma csak igen kevés mesében vehető észre. Ennek különben igen természetes oka magának a vallásnak alapelveiben fekszik. A természet vallása jelképies költészetre, personificatiókra vezet; a polytheismus emberi alakot ad isteneinek, nymphákkal és syrénéekkel népesíti meg a ligeteket, érzéki kalandokat regél Zeusról vagy Vish-nujáról (ind); de a keresztyén nép költészete a szent-háromságnak titkos fátyolát érinteni nem meri, s imádvá hallgat a mindenütt jelenlévő és így képzelhetetlen istenről, kit ha olykor a germán népköltészet délczeg férfiúnak, mi magyarok pedig szakálos ősz agg embernek képzelünk is, ez világosan saját őskori vallásunknak mindeddig elenyészni nem tudott maradványa. A keresztyén vallás sémi fejlődésű, s a sémi népeknél — Mózes, Jézus, Mahomet tanaiban, ha fejlett is ki a monotheismus egy, igaz, mindenható istene mellett még némi angyali s ördögi kar, vagy határozatlan hit a dzsinekről és perukról, mind ezek igen messze állanak akár a görög-római sirénektől, akár a germán népek fee és ebfeneitől, vagy a mi tündéreink s például a finnek Ilmatar, Eteletär stb. nevű, légies, ködben, szélen, hajnallal, léggel repdeső szellemi lényeitől. A sémi népek tünderei csak egy testületet, szolgáló chorust képeznek; egyenként, ha nevök van is (pl. az angyalok közül néhánynak), de egyéniségök külön kidomborítva nincs, s ha olykor a hagyomány egy-egy angyalt vagy dzsint az emberek közt szerepeltet, az alak és megjelenés mindig egyforma, hogy az egyesek közt különbséget tenni nem lehet, küldetésök inkább az értelemé, mint a képzeleté; alakjuk, ha áldást hoznak, mindig tisztos férfi vagy nő; ha bün-

tetni jőnek, irgalmatlan óriás, vagy torz, fekete ember. Hogyan változtatott az értelem ezen alakjain az európai népek gazdagabb képzelő ereje, hogyan keveri őket, miután hite és az egyház éber ellenőrködése nem engedé meg néhány legendán kívül a komolyabb hitregék alakulhatását — legalább tréfás kalandokba, hogy dévajkodik az ördöggel, a halállal, kit a szegény ember rászede, Krisztussal és Péterrel, sőt néha a személyesített Istennel is, alább a tréfás mesék osztályánál említem meg.

Itt csak a keresztyén elvek népköltészeti idomítására mutatok föl pár példát — mondhatnám az egyedülieket, melyeket találtam, mert az oly részleteket, midőn például Krisztus egy gyermeket születésekor megáld, s ez valóban királyi rangra jut — minthogy bennök Krisztusnak csupán neve szerepel, valamely más vándorló istenség helyettesítőjéül, — keresztyéni vonásoknak nem tekinthetjük.

Legszebb példája a keresztyéni felfogású magyar meséknek Krizánál a 14. szám alatti *Möndölécskék*. Valódi parabola és egyes vonásai akárhonnán mentek is át a néphez, egész összeállításában oly szép, hogy e nemben párját ép oly kevésbé találtam, mint a *Julia szép leány* című székely néplegendának. Egy fiú szolgálni indul s beáll egy ősz öreg emberhez, ki a möndölécskék (bárányok) őrizését bizza reá. Reggel elindul a fiú, s hajtogatja maga előtt a möndölécskéket. Legelőbb egy szép zöld rétet s azon egy sebes folyó vizet találnak. A möndölécskék átmennek a vizen, s a fiú is utánok megy, de a sebes folyóvíz úgy elsorvasztja róla a ruhát, húst, mindent, hogy a mikor a túlpartra ér, csak a csontja s bőre marad. Hanem a túlparton a möndölécskék reá fújnak, s még szebb legény lesz belőle, mint volt. Ismét mennek a möndölécskék s egy rétet érnek, melyen kaszálni lehetne a füvet, s mégis a marhák oly soványok rajta, hogy a szél majd elfujja őket; azután más réthez érnek, mely csupa kopasz föld, s a marhák mégis oly kövérek rajta, mint a gyú-

rott háj. Innen egy erdőbe jutnak, hol minden ágon egy-egy csoré verébfű ül, és sír-ri keservesen. Majd egy kertet találnak, melynek kerítésénél két kutya marakodik nagy dühvel, de nem tudják egymást soha megharapni; azután egy tavat, melyből egy asszony egy kalappal mereget, de nem tud semmit kimeríteni; azután egy forrást, mely döglött kutya szájából buzog ki. Végre egy virágos kertbe érnek, hol a fiú meglát egy szép galambot, reá lő, de csak egy tollát tudja kilőni, mit aztán tarisznyába tesz s hazamegy. Ott-hon az öreg ember ily magyarázatát adja a látottaknak: «Az első szép rét az ifjúságod, a folyam a bűnmosó élet vize, mely eddigi bűneidet lemosta, midőn ruhádat és húsoadat elemészté; a reád fűvő möndölécskék az angyalok, s a kegyes tanítók, kik a bűnből megtisztítanak; a kövér fűvön élő sovány marhák a gazdag fősvényeket jelentik, kik magoktól is sajnálnak valamit: azok a más világon is bőségben lesznek, mégis éheznek mindig; a sovány földön legelő kövér marhák azt jelentik, hogy a kik a földön kevésből is juttatnak a szegényeknek, a másvilágon kevésből is jóízűen esznek s nem éheznek; a síró verébfűk a kereszteletlen gyermekeket, a marakodó kutyák a pörösködő atyafiakat jelentik; a vízmeregető asszony e földön vizet töltött a tejbe, s ezért a tóból egy kanál tejet kellene kihalásznia; a döglött kutya szájából folyó tiszta forrás a papokat jelenti, kiknek szájából úgy foly a szép prédikáció, de magok nem tartják meg; a virágos kert a mennyország, melybe a bűnnélküliek bejutnak.»

A fiú ekkor előmutatja a lelőtt galambtollat is; a galamb maga az öreg ember volt, ki egész útján úgy ügyelt rá, mint az Isten szokott az emberekre; a ki lőtt toll az ő kis újja, mit aztán oda is ragaszt mindjárt helyére. Ekkor megajándékozza a fiút; ez haza megy, s hatökrös gazda lesz belőle.

Nem merném állítani, hogy ezen eszmék eredetiek a székely népnél: az egyes vonások közül egyik itt, másik amott jó elő; a kutya szájából folyó tiszta forrás,

mint Kriza megjegyzi, már a Hármas históriában (II. 12.) előjő; a kereszteleetlen gyermekekhez s a perelő atyafiakhoz hasonló vonásra Dante poklában emlékezem; de népmesék közt hasonló alakút és tárgyút sehol sem találtam. Azonban e mese is világos példája, hogyan elegyednek össze a különböző elemek; mert hogy a mőndölécskék rálehelnek a fiúra s ez meggyógyul, már teljesen népmesei vonás, a tátos paripa leheletének tulajdoníttatván több mesében hasonló bűverő; úgyszintén a galambból kilótt tollhoz, mely miatt egy kis újj esonkán marad, sok ily átbüvöltségnél van rokoneszme. Az egész mese azonban valódi keresztyén felfogással szól a mennyországról s a bűnök büntetéséről, és mint ilyen, egyike a legszebb paraboláknak az összes valósi költészetben.

Másik hely, melyben keresztyén vonást látok, Kriza *Megölő Istefán* című 18. számú meséjének vége. Egészben véve a mese tréfás szerkezetű, s az ördögök kiájtásza körül forog, de van benne egy erős vonás. Egy zsványt tömérdek bűne alól csak úgy ígér egy fiatal pap feloldozni, ha szűette botját egy sziklába elültetvén, térden csúszva mindaddig hordja rá egy távoli forrásból szájában a vizet, míg kizöldül s piros almát terem. A fiatal pap aztán pápaságig emelkedik, s rég elfeledte a bűnös embert; mint pápa egyszer arra utazik, s ott találja a sziklából kinőve a pirosalmákkal telt fát, melyet a zsványnak már csak koponyája őriz, mert egyéb részei régen elenyésztek, s csontjai széthulladoztak. A pápa aztán feloldja őt bűneiből; a csontokat összeszedeti és eltemetteti.

Lehet-e a töredelmes bűnbánatnak, s a kitartó vezeklésnek szebb példája? Sisyphus és köve utoléri-e költői szépségben ez egyszerű mesét?

Itt azonban Krizának egy tévedését meg kell czáfolnom. Ő azt állítja, hogy gyűjteményének 15—20 számú meséi, köztük e fentebbi is, «legfrissebb, alig egy éves terményei az egyszerű székely emberek elméjének», — s meg is nevezi Fa Miskát, mint *Megölő*

Istefán szerzőjét. Mennyire téves e vélemény, kitűnik abból, hogy ugyanezen mesét, egészen azonosan, alig némi eltéréssel Merényi és közli *Dunamelléki Meséi* között (II. k. 7. sz.), melyek még valamivel előbb kerültek ki nyomda alól, mint Krizáé. Ha állana Kriza véleménye, hogyan került volna e mese oly hirtelen a székelyföldről a Duna mellé. Sőt magát az alapeszmét — de a kivitelben természetesen a buddha vallás felfogásával — egy ind mesében is föl találtam, melyben egy szegény brahmánnak hosszas vezeklése utáni megjutalmazása abban áll, hogy csontjai a Ganges szent hullámaiba dobatnak. A többi négy mesére nézve, melyről Kriza azt véli, hogy legfrissebb termények, hosszas volna részletes egybevetésekbe ereszkednem, bár azokkal rokon részleteket is tudnék mutatni. Hogy azonban mily kevésbé lehet bízni az ily népmesekészítők eredetiségében, vagy az egy más vidéken történt dolgokként beszélt esetek igaz voltában, élénken figyelmeztetett engem reá egyebek közt egy rövid adoma.

Tudjuk, hogy majd minden falunak van egy-egy bűnbakja, valami jámbor ember, kire minden furcsaságot reá fognak. Ilyen volt Szalontán G . . . Lukács becsületes csizmadia. Erről beszélték egyebek közt, hogy egyszer estenden ki kellett állania a ház végére, s elintézni azt a dolgot, a mit a király sem bízhat másra. Épen eső esett, s az ereszről csendesen csordogált a víz; ő csak ott áll, folyvást hallja a víz csörgését, azt véli, hogy annak ő az okozója, s ott áll egész reggelig, míg a följlövő napnál meglátta tévedését. — Ez adomát azóta nem hallottam soha; mindig azt hittem, csupa szalontai tréfa, s ime a napokban reá akadtam egy török, egy középkori német s franczia változatára. A latin szövegű németországi variatio (Bebelnél) így van: *Quidam ebrius, dum noctu juxta aquas ex canalibus profluentes minxisset, cum labentis aquæ strepitum et murmura audisset continua nocte stetit, credens se urinam emittere, et illius stre-*

pentis sonum audire. Meglehet, hogy ez az együgyűség több helyen s többekkel is megtörténhetett, de én inkább hiszem, bár kimagyarázni nem tudom, hogy az adoma terjed így el, valami módon. Azonban ezekről alább.

Mellőzve egyes lényegtelen vonásokat, melyekben csak némi külső máza van a keresztyén nyomoknak, mint például azon részlet, hogy a csodaszörnynyé változott királygyermek megkereszteltetés által felszabadul az átok alól — az egyetlen magyar mese, mely keresztyénies, Merényinél a *Keresztleány* című. Egy szegény leányt Szűz Mária mint keresztleányát magához fogadja, s tizenkét szoba tisztítását bizván reá, megtiltja, hogy a tizenharmadikba csak be is nézzen. A leány azonban kíváncsiságának nem állhat ellent, betekint a kulcslyukon, s látja, hogy az öreg isten ott ül lángoslobogós tűz közt. A kicsapó világosságtól haja és kis ujja megaranyozódnak. Haza jön Szűz Mária, s rögtön meglátja, hogy a titkos szobában járt, kérdezni kezdi, hogy volt-e benn. A leány csak hallgat s háromszori kérdésre nem felelvén, Szűz Mária megbünteti, «ha néma vagy, hát némulj meg». Ekkor egy szekrénybe zárhatja, egy erdőbe kitéteti, itt egy királyfi reá talál, hazaviszi, nőül veszi. Mint királyné három gyermeket szül egymásután, de mindenikét elviszi tőle a Szűz Mária; híre terjed, hogy a királyné maga eszi meg gyermekeit, s ő nem tudván mentegezni magát, ezért máglyán akarják megégetni: már lobog körülötte a tűz, mikor Mária megjelenik, újra kérdezi, hogy volt-e a tilos szobában. A leány felel, hogy nem volt, csak benézett, mire Mária feloldja nyelvét, eloltja a tüzet s visszaadja neki aranyhajú gyermekeit. Alig van Európában oly nép, melynél e mesének némi változása meg nem volna: a hasonlóságokat kimutatja Grimm III. k. 8. l. Én csak azt akartam kijelölni, hogy a keresztyéniesség itt nemcsak Szűz Mária szereplésében, nemcsak azon erkölcsi büntetésben nyilatkozik, melylyel a makacs hallgatás bűnhődik, hanem az Isten személye is

(Grimmnél épen a Szentháromság) arany láng között, emberi szemnek láthatatlanul, mintha «ülne a cherubikon» keresztyénies egyéniségében tűnik föl s ez a népmesékben, tudtommal, páratlan vonás.

A jelvi mesék anyagának harmadik fajaként fentebb a hős mondai maradványokat, melyekben vallási nyom semmi, vagy csak igen kevés van, jelöltem ki. Hogy ily hős mondák léteztek, ez lehető legtermészetesebb föltevés. Az írás használata előtti korban a nagy, hősiestettek szájhagyomány által maradtak emlékezetben, s minél tovább gördültek az elbeszélők ajkain, annyival lettek a távol nimbusban nemcsak nagyobbakká, hanem csodásakká s emberfelettiékké is, míg végre egészen kerek cselekvénynyé csiszolódtak. Ez a legtermészetesebb processus. A jelvi mesék legnagyobb részében, hiszem, hogy meg van a vallási nyom mellett a hősmondai is: a sárkányokkal vívó hősök, az óriás feladatokat teljesítő királyfiak, a kisértetes várak minden rémeit bátran legyőző vitézek alakjaira nézve még mindig nagy kérdés, mennyiben pusztán költői nagyitársai mondai hősök vitézségeinek. A köd homálya igen egyformáknak tünteti föl a távoli tárgyakat; csak a körvonalak s a tárgy tömege látszik, a jellemző vonások nem vehetők ki. Így folynak össze az őskor homályában az emberek s istenek alakjai. Achillesnek ugyanazon haragja, szenvedélye van, s ugyanoly hős, mint Apolló; Siegfried nem kisebb Thor istennél; — a különbség leginkább a halhatatlanságban található föl. Még nehezebb volna tehát a népmesékben elkülöníteni az ember-hősök tetteit a vallási hagyományoktól, itt még jobban egybebonyolítvák azok. Ezért e kettőt csak egybefoglalva lehet vizsgálni, mint ős mythosi adalékokat. Azonban van egy pár mesénk, melyben mondai vonást vagy talán újabbkori pótléket igen, de vallási nyomokat nem lelek.

Ilyenek a Népd. I. köt. 2. és III. k. 8. szám alatt közölt, alapjokban azonos mesék: Egy szegény ember kis fia megálmodja saját jövőjét, de álmát atyja előtt

eltitkolván, az elkergeti. A magyarok királya magához veszi őt, azonban álmát ez előtt is makacsul eltitkolja, miért aztán kő közzé falazzák. A királyleány szerelmes lesz a fiúba, s egy nyiláson titkon táplálja őt. Más már rég el is felejtette a fiút, mikor egyszer a tatár király hét, teljesen egyforma fehér lovat küld a magyar királyhoz, azzal az izenettel, hogy, ha ki nem találja, melyik öregebb a másiknál, mily rendbe következnek egymásután, egész országát felnyársalja. Tanácsot senki sem tud adni, s nagy a szomorúság az országban. A befalazott fiú azonban megtudván a királyleánytól a szomorúság okát, tanácsolja, hogy hét évi termésű zabot öntsenek le sorba egymás mellé, a lovakat ereszsziek reájok, s a mint régibb vagy frissebb zabra fognak menni, úgy következnek korra egymásután. A tanácsot a leány, mintha álmodta volna, elmondja atyjának, s a talány meg van fejtve. A tatár király újra egy pálczát küld, talányul tűzvén, hogy melyik vége való annak töről. A fiú ezt is megféjti, egy czérnát köt-tetvén annak közepére, s így a nehezebb végét jelölvén ki töről valónak. Ekkor a tatár király nyilat sújtja a várhoz, s kívánja, hogy az hasonló erővel visszasújtassék. Ezt már csak maga a fiú teheti meg; kiszabadítják tehát a falból, s oly erővel sújtja vissza a nyilat, hogy a tatárkirály palotája megrendül bele.

A tatárkirály ekkor látni kívánja a vitézt; ez tizenkettő magával, kik hozzá az utolsó hajszálig mindenben hasonlók, el is megy a tatár királyhoz, ki aztán semmi módon meg nem tudja fejteni, hogy tizenkettőjük közül melyik a valódi hős. Így végre a fiú párbajban megöli a tatárt, hazamegy s elveszi a királyleányt; így teljesedvén be álma, mely épen ezeket foglalta magában.

É mese csaknem azonosan meg van Schott oláh meséi közt is 9. szám alatt. Schott ezt is saját elmélete szerint igyekszik kimagyarázni, s részint a fiúban, részint a leányban keresi hol a napistent, hol a virág-

istent. Azonban azt a nevezetességet már ő is fölemlíti, hogy a testi erő helyett itt az értelmi felsőség győz; s figyelmezteti olvasóit, hogy alapeszméjében van némi rokonság az ó-testamentomi József történetéhez, ki szintén álmodik, szintén börtönbe kerül, s csodás tanácsai által menekül ki onnan. Mondai alapjának kell tehát e mesének lenni; eredete homályba vész el, s mint nyári égbolton csak a kitömörült felhőt látjuk, de a párákat, melyekből alakult, nem veszszük észre, itt is csak a kész mese áll előttünk szintoly teljesen magyar és oláh alakjában, mint az őskori zsidó variációban.

Hasonlóan mondai elemű mesének látszik *A gróf-hisasszony* (Népd. II. 2.) Három rabló jár egy grófi családhoz, grófoknak adván ki magokat, s mindig kéri a grófleányt, hogy látogassa meg őket erdei lakásukban. Ez végre elindul egyedül, fölleti a kastélyt, bemegy s száz lépcsőn felhaladván, itt egy kalitban ülő madár figyelmezteti, hogy vigyázzon magára. A leány azonban bemegy, összejárja a magányos szobákat s talál igen sok rablott tárgyat és végre egy beretvaszüzet. Ekkor jönnek a rablók s a leány ágy alá búva látja, hogy egy másik leányt hoznak, kifosztják, s a beretvaszűz karjaiba dobják, mely aztán összedarabolja. Erre a rablók lefeküsznek, a grófleány pedig szerencsésen haza jut, s másnap elfogatja őket. Ki nem látja ebben egy rablólovagkori kaland nagyított vonásait? S mégis annyira el van terjedve, hogy a németeknél több, sőt a dánoknál és hollandoknál is forognak változatai, a mi legalább is nagy régiségről tesz tanuságot.

Van még magyar gyűjteményeinkben részint ősi, részint újabbnak látszó mondai vonás, s aztán sületlen «historia», krónikai is egy pár, de az elmondott két példa legyen elég a mondai kérdéshez, melyre csak röviden akartam a figyelmet felhívni.

Felosztásomhoz képest következne, hogy a jelvi mesék ős vallási részleteiről szójak, s a mi itt legfon-

tosabb kérdés, kiemeljem, hogyan bonyolódnak a különböző rokonságok, mit és mennyit vehettünk át az indogermán mesék anyagából, s van-e nyoma meséinkben a finn, vogul s altaji népek hagyományaisal rokon oly részleteknek, melyek az európai népfajoknál nincsenek meg?

E kérdés azonban annyi anyag fölölélését, a szomszédos, de nem rokon, s távoli, de nyelvre atyafias népek meséinek, sőt mondai, hős-éneki, krónikai hagyományainak oly részletes egybevetését igényli, hogy mindezt kívül kell hagynom mostani vizsgálatom keretén, mert hiszen ez már nem is annyira a mesék, mint inkább a mythologiai kutatás körébe vág.

S ezzel áttérek a második osztályhoz.

A tanmeséknek fentebb, általános osztályozásomnál két fajtát jelöltem meg.

Egyiket azon mesék alkotják, melyek valamely erkölcsi vagy élettapasztalati oktatás magvát foglalják magokban; másikat azok, melyek valamely lényt (állatot, növényt, stb.) jellemeznek. Ez utóbbi fajnál a közvetlen didaktikai irány nem mutatható ugyan egyenesen ki, de már maga a jellemzés valamely tárgy ismeretetését, ez pedig tanítást tartalmazván, ezt a fajt is legalkalmasabb a tanmesék közé sorozni.

Mindkét fajú mesében legtöbbször állatok viszik a főszerepet, még pedig oly túlnyomóan, hogy a didaktikai meséket általában állatmeséknek szokás legtöbbszörire nevezni. Ez elnevezést azonban nem tartom szabatosnak. Mert egyfelől az állatok a más osztályú mesékben is igen-igen gyakran szerepelnek; például a jelképes mesékben a farkas, róka, oroszlán, medve, tigris, egér- király, sas- király, hangya- király, galamb- király, halak királya, kígyók királyának leánya stb., — mindannyi mind segédállat, vagy a béka, disznó, kígyó, hattyú, galamb, mint átbüvöltségi alakok; sőt van a mesék között egy egész genre — miket én a furcsaságok közé sorozok — a német nyelven úgynevezett Thiermärchen, melyekben sem didaxis, sem állatok jellem-

zése nem fordul vagy csak igen mellékesen fordul elő; s az egyedüli czél csupán a hallgatók mulattatása. Másfelől pedig a didaktikai mesék között is akárhány van, melyekben az állatoknak éppen semmi szerepök. De különben még az Aesop-féle erkölcsi mesékben is gyakran igen kevés jelentősége van annak, hogy mily állat mond valamit: a lényeg leginkább azon fekszik, a mit mond, s ezért még ezeket is ép oly teljes joggal megilleshetné a tan-mese név, mint illeti a szokott állat-mese nevezet.

A viszony e szerint így áll: a tanmesék között van állatmese és nem állatmese, viszont az állatmesék között van tan- és nem tan-mese. De a körvonalok, természetesen, gyakran összefolynak.

Mindenesetre legtisztább a didaktikai irány az Aesop-Phaedrus-féle mesékben, mert ezeknél végül pár sorban a tanulság is egybe van foglalva. Azonban az ily modorú fabuláknak a népköltés nem igen barátja. Nemcsak maga a nép nem alkot hasonlókat, hanem a különben annyira ismert s elterjedt Phaedrus, meg a franczia Lafontaine, vagy a magyar Fáy-féle mesék sem tudtak soha és egy népnél sem közforgalomba jutni: a minek oka bizonyára abban fekszik, hogy e mesékben a tanulság igen tisztán elvont, mondhatni philosophikus, s a cselekvény egészen háttérbe van szorítva, s a szereplő állatok jellemzésére is csak csekély súly van fektetve. Például az oroszlán hatalma, a róka ravaszsága, a farkas kegyetlensége, a bárány ártatlansága, a medve brutalitása következetesen meg van ugyan tartva mindenütt, de az állatok csak mellékesen, mint amaz elvont tulajdonságok személyesítői tűnnek fel. Tiszta aesopi fabulát tehát sem a magyar, sem más népek meséi közt nem találtam.

Van azonban az állati tanmeséknek egy másik, népies árnyalata, melyhez az átmenetet a *Pancsatantra* tünteti legjobban ki. E roppant terjedelmű mesekör telve van keleties bölcs mondásokkal, példabeszédekkel, s tömredek, egymásba illesztgetett kisebb-nagyobb didaktikai

mesével. A legszélső keret az, hogy egy királynak három balga fiát kell egy tudósnak az életbölcsestre megtanítania. Hogy ezt tehesse, öt mesét költ; tulajdonképen mindenik csak igen rövid volna, azonban a szereplő állatok minduntalan új és új mesét mondanak el beszédközben egymásnak, beszédök úgy lévén szerkesztve, hogy az új mese mintegy példaként bele illjék; így aztán az öt mese mindenike csaknem kötetnyi hosszúra nyúlik el, a nélkül, hogy érdekéből valamit veszítene. Az öt mese közül a legelső, melynek czíme: *A barátok elidegenítése* — körvonalaiban ennyi: Egy bika, elmaradva gazdájától, eltéved egy rengetegben, hol az oroszán királyi udvarával együtt lakik, s nem talál utat semerre. Félelmében ordítózni, bömbölni kezd. Meghallja ezt az oroszán, s anyira megijed az iszonyatos hangtól, hogy nem mer arra sem menni. Van azonban udvarában két sakál, kik a miniszteri rangra vágnak, s ezek egyike elmegy és fölkeresi a bikát. Ott ezt elijeszti, hogy mily félelmes állat az oroszán; visszatérve pedig az oroszánt ijeszti a bikától. Így a két állatot addig ijesztgeti egymástól, míg végre csupa félelemből barátságot kötnek. Egy ideig jól folyik a viszony, s a két állat a legbensőbb barátságot köti egymással: hanem ez újra féltékenynyé teszi a két sakált, s hogy a két barátot ismét összeveszítsék, egyik a bikának kezdi sugdosni, hogy életére tör az oroszán, másik az oroszánnak, hogy a bika összeesküvést szervez ellene. Így addig szítják köztük a tüzet, míg végre nyílt harciba keverednek, melyben a bika életét veszti s eledelül szolgál a sakáloknak.

Egy fejedelmi udvari ármány leírása tehát az egész, s bizonyára tanulságos mese egy trónörökösre nézve. A sakál, mely — mint az európai népek meséiben a róka, a finneknél, lappoknál a hölgymenyét, s a bornui négereknél is a menyét — egész keleten a legcselszövőbb állatnak tartatik, rendkívüli ügyességgel kezeli a cselszövéseket, s a közbe font sok apró mese leginkább

az ő szájába van adva. Igen jellemző a bika bambasága s a királyi oroszlán méltóságos félelme is, melyet udvara előtt titkolni igyekszik.

Ez egész mesecycclus tehát — melyet itt ismertetni nem lehet szándékom — mint mondám átmenet az æsopi s a népi állat-mesék között. Átmenet annyiban, hogy a tanulság minden egyes mesénél itt is, mint az æsopiaknál, egy-egy bölcs mondatba van foglalva, de a compositio, mint a népmeséknél, már kerekdedebb, s magára a cselekvényfejtésre is nagyobb gond van fordítva. Sőt az egész *Pancsatantra*, eredete tekintetében is, ily fél-népi, fél-irodalmi mű: nem lehet meghatározni, vajjon egy szerző munkája-e, vagy csak népi mesékből állítá elő valamely ismeretlen író; keletkezésének korát a Kr. utáni második s hatodik század közé teszik, midőn az ind irodalom fejlettségének már igen magas fokát érte el.

Az európai mesék közt a *Pancsatantrához*, vagy a hasonló tartalmú ind, szanszkrit stb. mesékhez, minők a *Mahabháratá* című nagy eposzban is gyakran fordulnak elő, talán legközelebb jár a német *Reineke Fuchs* — mely azonban, kivált Goethe kidolgozása után, sokkal ismertebb, sem hogy róla bővebben szólnom szükséges volna. Legfeljebb annyit jegyzek meg, hogy már ebben a tanulságok mellett a komikumnak is feltűnőbb szerepe jut.

Magyar meséink közt általában tanmese is kevés, állati tanmese pedig csupán három található s ezek is annyira ismertek más népeknél is, hogy eredetiségöket kétségbe kell vonnunk.

Az egyiket Gaál közli német kiadásában 11. sz. alatt a *Világ hálája* címmel. Egy ember egy nagy kő alá szorúlt kígyót talál, s ez rimánkodik neki, hogy szabadítsa ki, meg fogja neki hálálni azzal, a mivel a világban jótettekért fizetni szoktak. Az ember kiszabadítja, s ekkor a kígyó meg akarja őt enni, mert úgymond, ez a világ hálája. Hogy e kérdést eldöntsék, bírót választanak: előbb egy vén lovat, kit gazdája hosszú szol-

gálat után a peczérnek adott, majd egy elkergetett vén hű ebet, — s ez mindkettő a kígyó részére dönti el a kérdést. Harmadszor egy rókát kérnek bírónak s ennek az ember hat tyukot ígér, ha őt megmenti. A róka tehát, birói bölcs arcot öltvén, azt mondja a kígyónak, hogy a tényállás alapos fölvehetése végett bújjék vissza a kő alá. A kígyó bebúvik, beszorúl és az ember megszabadul. Ekkor a róka elmegy az emberhez a tyukokért, ott azonban az ember felesége agyon veri. E mese kétségtelenül ind eredetű: nemcsak a világ hálája felőli sötét fölfogás, nemcsak az ind intézményű biróválasztás győzhet meg erről, hanem ime az eredeti ind mese is (*Pancsatantra* I. 113.) «Egy utazó brahmánt megkér egy krokodil, hogy vigye őt el a Ganges vizébe. A brahmán utitáskájába teszi, elviszi, mikor azonban a Gangeshez jutnak, a krokodil meg akarja enni őt. A brahmán szemére veti a hálátlanságot; a krokodil azonban hivatkozik a korszelleme, mely épen a hálátlanságba helyezi az erényt. A brahmán ezt nem hiszi, s három bírót választanak: előbb egy mangó fát, melynek az emberek árnyékát élvezték, gyümölcsét leszedték, hála fejében gyökereit is kihuzogatták; azután egy vén, bitangba csapott tehenet; természetesen mindkettő a krokodilnak ad igazat. Harmadik bíró itt is a róka, s ez — mint Gaál meséjében, — visszabujtatja a krokodilt az utitáskába, melyben aztán a brahmán agyon veri.» Csak a bevégezés nincs tehát meg, különben a cselekvény teljesen hasonló a magyarhoz. A mese egyes vonásaira nézve a különböző rokon helyeket fejtegetnem itt nem volna helyén: lásd ezekre nézve Aesop 130. Phædrus IV. 19. — Lafontaine, magyar kiadás 70. sz. Benfey *Pancsat.* I. 114—124. Grimm III. 181. 346. Bechstein 73. sz. stb.

A másik ily fajú mese Merényi VI-ik kötetében 10. sz. a. *Az asszonyi kíváncsiság* című. «Egy juhászt a kígyók királyának leánya, melyet valami égő tűzből kiszabadított, megtanít az állatok nyelvére, úgy hogy minden állatot megért. Így egyszer számára beszédén

elmosolyodik. A felesége fakgatni kezdi, hogy mondja meg, mit nevet, de a juhász nem mondhatja, mert ha titkát elárulná, rögtön szörnyet kellene halnia. Az asszony azonban nem hágy békét s annyira kinozza kérdéseivel férjét, hogy ez végre elhatározza inkább meghalni, mint a fakgatást tünni. Csináltat tehát egy koporsót, belefekszik, s így akarja kimondani titkát, a halálra készen. Hű kutyája szomorúan őrzi, a házi kakas pedig vígan ugrál ottan körül. A kutya szemére veti a kakasnak, hogy hogyan tud ily víg lenni, mikor ura oly közel a halálhoz; de a kakas aztán megfélemlíti: hát miért oly bolond és gyáva a gazdám; nekem ötven feleségem is van, mégis mind azt teszi, a mit én akarok, — ő pedig egy feleséget sem tud megverni? Meghallja ezt a juhász, fölugrik, fog egy vízeskötelet, jól elveri az asszonyt, s aztán békén s boldogul élnek, míg meg nem halnak.» Tanulság e meséből, hogy: az asszony verve jó; a mi mindenestre élettapasztalatból merített tanács lehet. Különbözik e mesének számos változata ismeretes. Az olasz *Straparola Éjei* című gyűjteménynek 12. számú meséjében hasonló tanácsot ad egy kakas. Az 1001. éjben csaknem szóról-szóra azonos mese fordul elő. Igen hasonló egy szerb mese is (Vük-Kharadsics német fordításban 3. szám). Sőt Grimm hoz föl egy bornúi néger mesét is (III. 364.), melyben a férj hasonlóan megérti két patkány beszédét, elmosolyodik, s neje fakgatására végre kimondja titkát, — mire elveszti tudományát, s ő sem érti többé az állati nyelvet.

Harmadik és utolsó állati tanmesénk *A medve és farkas* (Merényi I. 9. sz.). A medve dicsekszik, hogy semmi állattól sem fél; a farkas pedig vitatja, hogy az ember a legerősebb állat. Kísérletet tesznek tehát, — kimennek az erdőre várni az embert. Előbb egy iskolás fiú jön, de a farkas azt mondja, hogy ez csak ember lesz; azután jön egy vén koldus, ez csak ember volt; végre jó egy vadász, s ennek a medve neki ront. Kalandját aztán így beszéli el: «Csak furcsa állat az az

ember; előbb úgy rám köpött a botján keresztül, hogy a bőröm is borsózott bele, azután pedig hátulról kihúzta fényes nyelvét, s úgy megnyalogatott vele, hogy el kellett szaladnom!» E mesének szintén számos változatát közli Grimm, 72. számú meséje mellett, mely a fentebbivel azonos, csak azon különbséggel, hogy nem a farkas szedi rá a medvét, hanem a róka a farkast. Legrégibb alakja az egésznek egy XIII. századbeli ó-német költemény. (Grimm III. 123.) Az újabb gyűjteményekben aztán majd mindenütt előfordul.

E három tanmese volna tehát magyar állatmeséinkben, — de ezek is, úgy látszik, csak vendégek nálunk. Azért idéztem mindenik mellett a különböző rokonságokat — a mit más meséinknél a rövidség okáért mellőznöm kell — hogy e részben minden kételynek elejét vegyem, s magyar szerzeménynek ne láttassam tulajdonítani azt, a mi hihetőleg nem magyar.

Ép ily szegények magyar gyűjteményeink a nem állati tanmesék tekintetében is. E nemből sem találtam négynél többet, s ezek sem mondhatók tisztán magyaroknak.

Ilyen Gaálnál a 46. számú: *A kérdés jutalma*. Egy apa három fiától, kik közül egyik borbély, másik kovács, a harmadik katona, mikor vándor utaikból hazatérnek, kérdezi, hogy mit tudnak. «Én, felel a borbély, úgy tudom a mesterségemet, hogy a nyulat futtában megborotválom.» «Én meg, mond a kovács, a lóra nyargaltába patkót tudok verni.» «Én pedig, szól a katona, úgy tudok vagdalkozni, hogy egyszer egy nagy záporban órahosszat künn álltam, de oly gyorsan forgattam a kardot, hogy egy csepp eső sem esett reám.» «No, fiaim válaszol az apa, ti már a mesterségetekből urasan megélték, én hát mindenemet a szegényeknek hagyom.» És csakugyan azoknak hagyta. Rokon e mesével az, melyben a szegény ember, kinek csak egy darab kenyere van, kérdezi fiaitól reggel, mit álmodtak. A két öregebb elmondja, hogy dús asztalnál lakmároztak álmukban: a legifjabb pedig álmában is szegény

volt, s éhezett. «No fiam, mond az apa a legkisebbnek, gyere, együk meg a kenyerecskét, bátyáidnak úgy sem kell, ők jóllaktak álmukban.» Irányára nézve, a menynyiben a gőgöt bünteti, hasonló Merényinél (V. k. 8. sz.) *A rátartó kisasszony* meséje, ki tetűbőrből varrat czipőt, s ahhoz ígérkezik nőül, a ki kitalálja, hogy miből van az ő czipője. Sokan hiába kísérlik meg, de végre egy herczeg, koldusnak öltözve kilesi a titkot, s így megnyervén a királyleányt, nyomorult koldusviskóba viszi, ott pár napig nyomorogtatja, s csak akkor fedezi föl magát, mikor a leány már teljesen megbánta kevélységét.

A *Népdalok* III-ik kötetében a 11. számú mese a hiábavaló kívánságokat teszi nevetségessé. Egy szegény ember egy piczi kis tündért, kinek négy kis kutya által vont kocsija megfeneklik a sárban, kiségit a kátyúból s ezért azt nyeri jutalmul, hogy feleségének három kívánsága teljesüljön. Az asszony örömeiben legelőször is egy szál kolbászt kíván, s ez rögtön ott is terem. Míg aztán ez süll, tanakodni kezdenek a másik két kívánság fölött. Tanácskozás közben az ember pipára akar gyujtani, s a mint a parázsért nyúl, feldönti a kolbászos tálat. «Ugyan miért nem vigyáz kend — kiált mérgesen az asszony — bár az orrára ragadna kendnek a kolbász.» A kolbász aztán oda ragad, s a harmadik kívánság nem lehet más, mint az, hogy ismét válják le onnan. Hasonlóan a kívánságot gunyolja ki Ádám és Éva meséje, melyet egy falusi gyermektől hallottam. Egy szegény ember és felesége egymással beszélgetve ócsárolják Ádámot és Évát, hogy megkóstolták a tiltott almát, s kíváncsiságuk által kiűzték minden ivadékait a paradicsomból. Meghallja ezt a király, s magához hivatja az embereket: «No szegény emberek, adok én nektek egy szép kerti házat, ott lakhattok, nem lesz semmi dolgotok, öt tál ételt kaptok naponként, de egy hatodik leborított tálát is visznek be, s azt soha meg nem szabad néznetek; abban különös jó étel lesz, de ha fölemelnétek, tovább nem kaptok semmit.» Meg-

örülnek az emberek, s néhány napig élnek a nagy boldogságban. De az asszonyt mindig fúrja a kíváncsiság, hogy mi lehet a hatodik tálban; végre nem állhatja s rábeszéli férjét, hogy nézzék meg. «Úgy se látja senki, nem tudja meg a király.» Fölemelik a borító fődöt, s a tálból kirepül egy darázs, a mit aztán nem tudnak többé megfogni, s így kiesnek az uraságból.

Ime, ez öt darabbal ki van merítve tanmeséink sora. Egyébiránt természetes, hogy épen itt legkevésbbé lehet az egyes osztályok közt határvonalat vonni, mert hiszen a költői elbeszélések morálja épen a népmesékben emelkedik ki legegyszerűbb tisztaságában, az ily morál pedig többé-kevésbbé mindig erkölcsi tanítást is foglal magában.

Van azonban a fennebbi meséken kívül Kriza gyűjteményében még három allegoria, melyek szintén a tanmesék osztályába illeszthetők be legalkalmasabban.

Első az *Igazság és Hamisság* meséje, melyet Gyulai is kidolgozott, s pár változata a *Koszorúban* is megjelent. Az Igazság utaztában találkozik a Hamissággal, s együtt folytatják útjokat. Abban egyeznek meg, hogy előbb az Igazság útravalóját eszik meg együtt, azután a Hamisságét. De mikor az Igazságé elfogy, a Hamisság csak szeme kiszúrásáért s kezei levágatásáért ad neki egy kis kenyeret. A szegény megcsönkített Igazság aztán kihallgatja három ördög (más változatban három varjú) beszédét, s ebből megismeri azon füvet, melytől a bénák megegyeszségesednek. Így maga is kiépül, s másokat is gyógyítva (itt még egyéb is jó közbe) nagy úr lesz. Utóbb aztán ő is kiszurja a Hamisság szemeit, s irgalomból elvezeti ugyanazon helyre, hol ő az ördögök beszédét kihallgatta. Az ördögök azonban e közben megtudták, hogy őket valaki kihallgatta; most hát mielőtt beszélgetni kezdnének, felkutatják a helyet, meglelik a Hamisságot és porrá tépik. «De a pora is olyan ártalmas volt, — teszi hozzá a mese — hogy az egész világon mindenüvé jutott belőle, s ez az oka, hogy a hol ember van, ott hamisságnak is lenni kell.» E mese

is világos tanuságot szolgáltat arra, hogy mennyire elkopnak a mesék régibb alakjai. Csaknem biztosként állíthatni ugyanis, hogy e mesének a fentebbi allegorikus alakja a legrégebb, legeredetibb, s ime már csupán székelyföldön ismerik azon formájában; maga a mese Magyarországon is igen ismert. Gaál is közli (47. sz. a.), de csak emberek szerepelnek benne, s az Igazság és Hamisság személyesítése már régen feledésbe ment.

A másik allegorikus mese *A Szerencse és Áldás* (Krizánál 12. sz. a.). Egy szegény ember seprút árul a piacon, s a Szerencse és Áldás versenyezni akarnak, hogy gazdaggá tegyék. Az Áldás megveszi hát seprőit hatszoros áron, de biz' a szegény nem sokára megint csak seprút árul; ismét megveszi az Áldás tizszeres áron, de azért az ember csak szegény marad. Harmadszor aztán a Szerencse vesz tőle seprűket csak egyszeres áron, s mégis nem sokára hatókrös gazda lesz belőle.

A harmadik ily mese az *Trigy testvérek* című (Krizsa 5.), melyet hosszúsága miatt nem vonhatok itt ki. Csak annyit jegyzek meg róla, hogy ez is, mint az *Igazság és Hamisság* Magyarországon s a németeknél és szerbeknél is szinte ismert mese, de nem ily allegorikus alakban. (Vesd össze: Népdalok, III. 2. Grimm 31., Wuk, 33. stb., melyek mind rokonok).

Az épen említett allegorikus mesék mindenesetre a legabstractabb tárgyú mesék közé tartoznak, a meny nyiben eszméket személyesítenek meg. Szemközt ezekkel állnak, egészen a természethez tapadva s azt játszóan magyarázva, a jellemmesék, melyek természeti jelenséget az által akarnak mintegy ismertetni, hogy mesét kapcsolnak hozzá. A tanmódszer nem rossz, — s én talán maig sem tudnám, vagy rég elfeledtem volna, hogy a szarka igen mesterségesen font galyfészket, a vadgalamb pedig szintén galyból, de csak félig-meddig összehányva, szokott készíteni, ha gyermekkoromban a következő mese, melynek eredeti magyar voltát a

hangutánzás legkétségtelenebbül igazolja, meg nem tanított volna rá. A vadgalamb, nem értvén a fészek csináláshoz, megkérte a szarkát, hogy tanítsa meg őt arra. A szarka elkezdte tehát oktatását, de mint csacska állat folyvást mondogatta: «Csak-így csak-úgy; csak így csak-úgy», a galamb pedig belé-belé turbékolt: «tudom-tudom-tudom». Ezért aztán a szarka megharagudott: «ha tudod, csináld», ott hagyta, s a galamb maig sem tudja fészket egészen megcsinálni.

Hasonló ehhez az illető madarak hangjának utánzása tekintetében kéziratgyűjteményem következő meséje, melynek tiszta magyar eredetiségéhez szintén nem férhet kétség: «Bujdosott Krisztus az üldözők elől, kik mindenütt nyomon követték, s egy cserjésben el akart rejtőzni. Az üldözők ott is fürkészni kezdték, s a kis pacsirta, hogy Krisztust megmentse, fölszállt a levegőbe és folyvást ezt fecsegte: «Nincs, nincs, nincs, nincs — nincs sehol itten». Már az üldözők távozni akartak, mikor a fürj csupa gonoszságból, elkezdte: «Itt szalad, itt szalad»; ekkor Krisztus egy bokorba bujt, de erre meg a bibicz kezdte el kiabálni: «Bu-vik, bu-vik, bu-vik» s a galamb is bele turbékolt: «A bokorban, a bokorban, a bokorban». Így a poroszlók meglelték a bokorban Krisztust, ki aztán a pacsirtát megáldotta, hogy a levegőben minden madarak közt csupán ő tudjon énekelni, a fürjet, bibiczet és galambot pedig megátkozta, hogy soha fára ne szálljanak, hanem fű közt és falombadékban legyen örökös tanyájok.» És tény, hogy e három madár sohasem, vagy legalább igen-igen ritkán száll fára.

Krisztusról még két hasonló mese van kézirati jegyzeteim közt. Az egyik a nádleveleken látszó sajátságos képződést, mely három fog nyomához a csalódásig hasonlít, azzal magyarázza, hogy egyszer Krisztus szamara egy nádlevélbe harapott, de Krisztusnak sietős útja lévén, nem állhatott meg, hogy egészen leharapja, s azóta a fog-hely minden nádlevélen meglátszik. A másik a szamarak hátgerinczéről két oldalt lefutó

verhenyeges csikot annak tulajdonítja, hogy Krisztus vére folyt vala rajta végig.

Ilynemű mese csupán egyetlenegy van a gyűjteményekben, a mi annyival sajnálatosabb, mert az ily kis mesék sokkal több találékony észre mutatnak, mint a tündérmesékből ezer alakban összetoldozása ugyanazon anyagnak. Ez az egy mese (Arany L. 23. szám) azt önti tréfás keretbe, hogy miért haragszik a disznó a kutyára, a kutya a macskára, a macska az egérre — mert ez az ellenszenv amaz állatoknál valóban feltűnő. Volt, mond a mese, a disznónak egy szabadságlevele. Egyszer utra kellett mennie, s drága okmányát barátjára, a kutyára bizta. Később a kutyának is dolga akadt, s ő meg a macskaszomszéd őrizetébe adta azt. A macska aztán megunta őrizni, s kapta felvitte a padlásra, beszúrta egy gerenda mellé, s maga átment beszélgetni a szomszédba. Az okmányt azalatt szétrágta az egér, s így nem tudván egymásnak beszámolni vele, azóta a disznó a kutyát, a kutya a macskát, s a macska az egeret engesztelhetetlenül gyűlöli.

A fentebbiekben elősoroltam tehát valamennyi magyar népmesénket (gyűjtemények- és saját jegyzeteimből), melyekben a közvetlen vagy távolabbi didaktikai iránynak feltűnőbb nyomai vehetők észre. Számuk kevés; de e kevés is elég meggyőzni arról, hogy léteznek s keringnek a nép ajkain ily osztálybeli mesék is. És hogy az eddigi gyűjteményekben csak ily csekély számmal fordulnak elő, ezt hajlandó vagyok egy részben a gyűjtőknek is róni föl, kik talán e rövid meséket kevesebb figyelemre méltaták. Pedig mindenesetre megérdemelnék a följegyzést. Isten mentsen, hogy e meséknek valamely mélységes értelmet tulajdonítsak, vagy fontosságukat mythikus jelentőséggel indokoljam: de a nép eszmevilágának ismeretéhez mindenesetre szolgáltatnak egy adatot, s ez ma, midőn el van ismerve, hogy a nemzeti költészet virágzó fája csak a népköltés földjéből sarjadhat ki szilárdan, elég arra, hogy a feledségtől megóvni igyekezzünk őket.

III.

Lehet-e egy tréfás embernek vagy jókedvű társaságnak össze-vissza hadart dévaj bohóskodását rendszerbe illesztgetni? lehet-e keretbe rakni, osztályokba sorozni a pattogó élczet, a zamatos adomákat?

S ha ezeket nem lehet, lehet-e a néphumornak a mesékben található nyilatkozványait?

És a ki mégis megkísérli, nem pedans, hiábavaló zabheggyezésre vesztegeti-e munkáját?

Ilyféle tépelődések fogtak el, mikor a népmesei furcsaságok, tehát fő felosztásom harmadik osztályának alfajairól, s ezek különbözőségéről gondolkozi kezdék. De, mert értekezésemnek feladata a magyar meséket minden oldalról megvilágítani a tisztelt társaság előtt, kénytelen vagyok furcsa meséinket is, irányuk különbözősége szerint szakaszokba csoportosítani.

A nép humora rendkívül termékeny és kifogyhatatlan, s különösen a magyar népet, hála legyen érte vérmérsékletünk alkotójának, soha, a legnehezebb körülmények közt sem hagyta el. Mennyi élczet csináltak az ötvénes évek népcsigázó hivatalnokainak eljárására! Vagy, hogy még súlyosabb időket említsek, hogy fakadt egy-egy kétségbeesett tréfára a nép az 1863-diki inség alkalmával: mikor a gazda, lovait tartani nem bírva, éjjel áteresztette azokat a szomszéd udvarára, mit a szomszéd aztán úgy torolt meg, hogy a másik éjjel saját lovaival együtt visszalopta őket az előbbinek istállójába; vagy mikor a másik ráakasztotta lova fülére a passust, s úgy eresztette bitangba, hadd fogja el a kinek tetszik. Lehet-e a keserű, byroni humornak enél szilajabb kifakadása?

Azonban boldogabb napokban, mikor mesélgetni összeül a nép, ily keserves hangokra nem fakad kedélye soha. Akkor a vidám, mulató tréfa járja köztük, s nem a sirást igyekeznek kaczajba ölni, hanem a nevetésajtól szemeikbe könnyet.

Tehát a meséken is csupa ily vidám hangulat ömlik el. Még érzelmösebb, vagy pathetikus helyekre is gyakran oda-oda szűr az elbeszélő valami bohóságot. Például mikor a mese hőse szomorodott kedélylyel útnak indul s irtóztató veszélyek közt bolyong, egyszerre oda veti a mese: «ment aztán bánatában operenciás tengeren is túl, még azon is túl, a hol a kis kurtafarkú disznó túr»; vagy másutt, azon magasztos jelenetben, hol a kővé varázsoltt vitézek a mesehős által megszabadíttatnak, egyszerre úgy fordítja a hangulatot nevetésre: «föltámadtak a kővé vált vitézek, kik a hosszú pihenésben rettentően megerősödtek» — stb. A bohózatokban aztán még gyorsabb a játssi elme ezen czikázása, s különösen itt tűnik ki, mily nagyítá-sokra kész a nép a mulattató cselekvény vagy érdekes bonyodalom kedvéért, s mily erősen szereti színezni az egyes vonásokat. Úgy látszik, az egyszerű hallgatók kevésbé kifejlett érzékeinek erősebb árnyékolás kell, hogy az eléjük adott képből gyönyörködjenek.

Ezért van a tréfás mesékben mindenütt annyi túlzás. Ha együgyűségről szól a mese, oly balga embert állít elő, mint a fennebb bemutatott Bolond Jankó; vagy mint az a leány, ki, mikor kérők vannak nála, azon kezd búsulni, hogy ha ő férjhez megy, s kis fia lesz, s a kis fiának kis ködmöne lesz, ha a kis fia le talál menni a pinczébe, s ha ott egy kő le talál szakadni, s ha a kis fiút agyon találja ütni: kire marad a kis ködmön? — vagy mint a cigány, ki maga alatt fűrészeli a fát, s aztán leesik, azt hiszi meghalt, de egy pap jól végig vervén rajta, ettől föltámad s azt véli, hogy a botban van az elevenítő erő, és ő is gyógyítani akar másokat, hanem mindenütt csak bolondot tesz stb.

Ha ravasz embe.t, minő Csalóka Péter, szerepeltet a mese, ezzel egész falvakat bolondíttat el; ha jó zsi-ványt, ügyes tolvajt, ezt oly helyzetekbe hozza, hogy a király alól kell ellopnia a lepedőt, melyen hál; ha bátor legényt, ezzel rémletes, kisértetes várakban tölteti az ájt, hol a kisértet úgy jó be, hogy előbb egy kéz,

azután egy láb, másik kéz, derék, kar, fej hull le egymásután a padlásról, s mikor mind lenn van, egy egészszé pattan össze, de a bátor legény jó estét kíván neki, s föl sem kel a vacsorától.

Másutt az együgyű vagy a gyáva emberekkel a legbölcsebb vagy hősiesebb tetteket viteti végbe. A nápicz szabó óriásokat, medvéket, oroszánokat győz le; az ostoba csizmadia csupa véletlenségből a legtalálóbbról jövő dolgokra bukkan s magas rangra jut.

Örömet segíti diadalra a népmese a szegényt, kicsinyt, gyengét, s buktatja az óriást, a gazdagot. Ide vonhatók az óriások meséi, kiket többnyire valami vándorló legény, kőbori szabó stb. tesz csúffá, vagy Babszem Jankó, Kőkény Matyi alakjai, kik akkorák, mint egy szem bab, s mégis csodálatos hős dolgokat visznek végbe: mert, a miként meséinkben szerepelnek, sem ezek, sem azok nem mythologiai alakok. Ide a gazdag és szegény szomszédok meséi, minő például az, melyben a szegény ember egy darab gyémántot talál, azt elviszi a királyhoz, kap érte egy zsák pénzt, otthon pedig fukar szomszédjának azt mondja, hogy macskákat vitt a királynak, mert a király igen szereti a macskát: mire a szomszéd eladja házát, földjét, ezek árán mind csupa kandúrt vesz, a királyhoz viszi, honnan azután ebrúdon vetik ki. Ide sorozható az annyira elterjedt *Teríts abroszt asztalkám*, — *Tischchen, deck dich* című mese, s ennek százféle változata, melyekben a szegény, de jó szívű ember hol egyenesen az istentől, hol Szt. Pétertől vagy Jézustól különböző csodálatos eszközöket kap, s ezekkel gazdagságra, s nagy hatalomra jut. Ilyenmű eszközök: az asztal, melyhez csak jelszót kell szólni s terítve, a bot, a bunkó, vagy kalapács, mely magától megver egész sereg embert, a hegedű vagy síp, melynek szavára mindenkinek tánczolnia kell, a puska, mely czélzás nélkül is mindent lelő — mindannyi, mint már fentebb említém, puszta, tréfás túlzásai az illető eszközök természetes tulajdonainak: az asztalénak, hogy terítve álljon, a boténak, hogy

üssön, a puskáéna, hogy löjjon, a hegedűéne, hogy megtánczoltasson. Nemcsak eszközöknél van aztán meg ez a túlzás, hanem tréfás emberi alakok is vannak ily túlzott tehetségekkel fölruházva; minők a messzelátó, ki száz mérföldről nézi, hogyan reggelizik egy veréb szunyogczombot, a kengyelfutó, ki egy óra alatt a pokolig szalad és vissza, a nagy ehető, ki háromszáz sült ökröt, a nagy iható, ki háromszáz akó bort fogyaszt el, a jó fuvó, ki fél orrlyukán át szuszogva hét szél-malmot hajt, s mindkét orrlyukát nem eresztethi ki, mert akkor fuvása elsöpörné a malmokat, a nagy fázó, a ki a legjobban befűtött kemenczében is majd megfagy (Merényi III. 1. sz.) s ez mindannyi nem önálló alak, hanem csak segédei a mesehősnek valamely nagy föladat vagy csín kivitelében.

Ezekben tehát már a tréfás elem vegyítve van a csudással. E tekintetben hasonló mese a fennebbiekhez az *Aranyszőrű bárány* című (Kriza 18. Grimm 44. sz. Arany L. 266 lap — mindenütt igen azonos), melyben egy báránynak az a tulajdona van, hogy a ki hozzá ér, menten oda ragad: így aztán a bárányt megsimítja egy leány, a leányra pálczával ráüt egy pap, a papon lapáttal végig legyint egy sütő asszony, az asszony karját megfogja egy lovat vezető katona, a lovat megsimítja a kezében tartott vászondarabbal egy takács, a takácsot oldalba üti egy csizmadia — s valamennyi mind egymáshoz ragad, s valamennyit úgy terelgeti előbb-előbb az aranyszőrű bárány juhásza, folyvást mondogatván: hőj elő, hőj elő, édes aranyszőrű báránycám; szöröd szálán a leány, leány hátán pálcza, pálcza végén a pap, pap farán lapát, lapát végén asszony, asszony karján katona, katona kezében kantárszár, kantárszáron paripa, paripa farán vászon, vászon végén takács, takács hátán kapta, kapta végén varga — a miből aztán az lesz, hogy e látvány egy királykisasszonyt, ki soha életében nem nevetett, s annak van ígérve, a ki képes őt megnevetetni, jóízű hahotára fakaszt, s így a juhász elnyeri kezét és vele a fele királyságot.

Az a kiapadhatatlan, vidám néphumor aztán tréfás kalandokba elegyít istent és ördögöt, Jézust és halált, Szent Pétert és boszorkányokat egyaránt.

Érintém fentebb, hogy a komoly mesék fölő tisztelettel hallgatnak a keresztyén cultus istenéről, s alig találni nyomát személyesítésnek. Hanem bizony a dévajságokban neki is gyakran föl kell lépnie: alakja mindig tisztos, komolyságos férfiú, s a tréfákban csak szenvedőlegesen vesz részt, rendre utasítva vagy kedélyesen büntetve valami bohó legényt. Így Gaál egyik meséjében (I. k. 5. sz.) egy obsitos katona beférkőzván a pokolba, onnan kilenczvenkilencz lelket kiszabadít, s ezek bárányokká változván, hajtja őket a menyország kapuja felé. A menyország kapujánál Szent Péter őrt áll, s a lelkeket be akarja bocsájtani, a katonát pedig nem. De a bárányok közt szépen beszökkik és sehogy sem tudják kikergetni. Végre az uristen porrá változtatja testét, s nagy szelet bocsátván reá, kisépérteti onnan, lelkét pedig silbakra állítja a menyország kapujához, meghagyván neki, hogy Péter hire nélkül senkit be ne eressen. De biz ő minden érkező lélektől azt kérdezi: «voltál-e katona?» s ha volt, bebocsátja szó nélkül, és csak a többieket jelenti be Péternek. Így hát innen is elcsapták s azóta állomás nélkül sétálgat a menyországban, mert semmire sem lehet vele menni. Egy másik mesében (kézirat-gyűjteményemből) egy cigány megy föl az égbe, elveszett ökrét keresni. A kapunál Péter nem akarja bebocsátani, mert nincs otthon az isten, s annak tudta nélkül nem eresztheti be. Ekkor a cigány lekapja a kalapját, bedobja a kapun, mintha a szél futta volna be. Kéri Pétert, hogy adja ki, de Péter nem adhatja, mert odabenn messze gurúlt a kalap, s míg érte menne, a kapu előtt várakozó sok lélek mind bebújkálna a kutyabejáráson. A cigány pedig sürgeti a kalapját s fenyegeti Pétert, hogy bepanaszolja az istennek, ha ki nem adja az igaz jószágát. Mit volt mit tennie? Péter beeresztette a cigányt a kalapjáért. De ez a mint belül volt, eszeágába sem

jutott újra kimenni, hanem elindult a menyországban sétálni. A mint bolyong, egyszer egy dombhoz ér, melynek a tetején egy nagy karos szék, körülte pedig sok apró gyalog-szék: ez volt az istennek és az angyaloknak ülőhelye. A cigány egyenesen beleül az isten székébe; hát látja, hogy onnan az egész világot, eget, földet, tengereket be lehet látni. Nagy gyönyörködéssel nézeget aztán szét; egyszer meglátja az apja putrját, s észre veszi, hogy a szomszéd cigány épen akkor akarja ellopni az apja egyetlenegy malacját. Megharagszik, fölkap egy széket, oda vágja, de nem talál: felkap másikat, harmadikat, s így neki kezd a hajigálásnak. Ép akkor jő haza az isten: «Hát te mit csinálsz itt, semmire kellő?» «Jaj, felséges uram, a szomszédunk épen most lopja az apám malacját, azt akartam oldalba ütni.» «Hohó, fiam, felel az isten, ha én minden emberhez egy széket vágnék, a ki egy malaczt ellop, nem győzne engem a világ minden fúró-faragó embere székkal.» Így aztán kikergetik a cigányt, s ő elindul ökreit keresni a pokolba.

Szálljunk vele alá mi is Plutó országába, s lássuk hogy komázik a népmese az ördögökkel, a borzalom ez alakjaival, kik azonban immár többnyire egészen jó czimborákká (good fellow) lettek, nemcsak valamennyi nép meséiben, hanem már középkori zárdái adomákban is, melyek sok ily ördögi tréfát tudnak: hogyan kergették ki az algarbi királyleányból a sátánt — mint magyarban Jóka ördögét — zsémbes asszonynyal ijesztve reá; hogyan felelt a magdeburgi, Te Deumot éneklő papnak, mikor ezt mondá: «Hanc ego diem gloriosam feci!» ily szavakkal az ördög: «Hanc ego diem cruentum feci!» hogyan állt egy-egy tudós férfinak, minő a magyarban is a nagyhírű Hatvani, szolgálatában egész sereg ördög és pedig nem fausti kétoldalú szerződés alapján, hanem valódi szolgáltságban, stb.

Folytatva tehát a fennebbi mesét: a cigány a pokolba ér, s követeli ökreit az ördögöktől, de ezek nem

adják. Ő erre a pokol kapuja előtt nagy léptekkel lépetgetni kezd, mintha valamit péczézne. «Mit csinálsz», kérdik az ördögök. «Biz én egy anyaszentegyházat rakok ide a kaputok elébe, hogy attól soha ki ne jöhessetek, s örökre benn szorúljatok.» Ettől megrémülnek az ördögök, s rögtön kiadják neki az ökröt, s azután hiába mennek utána, hogy visszavegyék, mert ő mindannyiszor elbolondítja őket egy-egy ügyes ravasz-sággal. Egy más mesénkben felesen művelnek egy darab földet az ördög s egy szegény ember. Első évben krumplit vetnek bele, s mikor a szüretelésre kerül a dolog, kérdi a szegény ember az ördögtől: no koma, melyik kell neked, a mi a föld felett van, vagy a mi a föld alatt? Az ördög azt gondolja, hogy minek neki a gyökér, tehát a föld fölötti részt választja, s kap száraz levelet. A másik esztendőben aztán, mikor káposzta van vetve, a föld alatti részt választja.

Félelmes alakban, például külsőleg rettentő arczczal s termettel, vagy szereplésre nézve mint fenyítő hatalom, népmeséinkben az ördög soha sem, vagy csak igen ritkán jó elő: s ilyenkor is mindannyiszor ő húzza a rövidebbet. Altalában a babona azon borzalmas lényein, kikről egy-egy «igaz történetet» oly félve beszél egymásnak a nép, a mesék hőse mindig kifog. Így a boszorkány, ki babonákban oly megrontó hatalommal bír, a mesékben is gyakran szerepel ugyan, mint a jónak ellensége, az emberek elkárhoztatója, de kivétel nélkül mindannyiszor legyőzetik nagy erő által, vagy ha tréfás mesében lép fel, csellel. Például egy ismert mesében a kis lány, kit a boszorkány kemenczébe akar vetni, hogy megsüssön, mikor a bevető lapátra kellene ülnie, azt mondja: jaj, nénémasszony, sohasem ültem én még sütő lapáton, mutassa meg, hogyan kell rajta ülni; s a mikor a banya ráül a lapátra, fölkapja, kemenczébe veti, reá teszi az előtét, s a banya bennég.

Hát a halállal mennyi bohóságot visz végbe a szegény ember, mindig megcsalva azt, mikor el akarja vinni.

Tulajdonképeni tréfás tündér pedig, a minőkben a germán népek mythológiája annyira gazdag, (Shakspeare: Robingood-fellow, Puck, Pillicock stb) népmeséinkben csupán egyetlen van: neve Panczimanczi, (Arany 277), vagy a székelyeknél Táncki Vargaluska (Kriza 4. sz.). Alakja kicsiny, «fél singes a hossza, két sing a bajusza, három a szakállá.» Szereplése mind a magyar, mind a Kriza gyűjteményében azonos mesében fordul elő. Egy rossz fonó leányt lustaságáért anyja meg akar verni; arra jár egy királyfi, s kérdi, hogy miért bántja a leányt? «Hogyne bántanám, felel az asszony, mikor annyit fon, hogy nem győzöm kenderrel, már a kerítésemet is mind felfonja.» «Ha csak az a baj, mondja a királyfi, adja kend nekem a leányát, majd adok én neki elég kendert.» És nőül veszi a leányt.

A mézes napok után bevezeti egy kenderrel teli kamarába, s örülve mondja: «Na, lelkem, itt találsz elég fonni valót?» Bezzeg búsúl a királyné, s bújába nem tud hová lenni, mert hiszen a kendernek felét sem tudná megfonni életében sem. A mint így estenden szomorkodik, egyszer szobájában terem egy kis félsinges ember, s igéri neki, hogy kenderét három nap alatt megfonja, díjúl pedig azt köti ki, hogy a királyné, ha az ő nevét ezen idő alatt ki nem tudja találni, menjen hozzá feleségül. A megszorúlt királyné beleegyezik, de aztán hiába töri eszét a kis ember nevének kitalálásában. Mikor már a harmadik este is közeleg, a királynak egy vadásza beszéli el a királynénak, hogy az erdőben látott egy furcsa kis embert, ki egy kis tüzet folyvást keresztül-kasúl úgrált, mindig ezt dalolva: «én vagyok Panczimanczi, az én nevem senki sem tudja, sütök, főzök, holnapután szép menyasszonyt hozok» — vagy a székely változat szerint:

«az én nevem Táncki Vargaluska,
feleségem lesz jó fonó Zsuska.»

Igy a királyné megfejti a nevet, megszabadúl — s a

mese más (magyar és székelyben szintén azonos) változatba csap át.

Ez a kis kobold egyéb mesénkben sehol sem jó elő, s úgy gyanítom, bár az eredetét nem tudom felmutatni, hogy a német Wichtelmänner valamelyikéhez tartozik, kik hasonlóan, csak hogy vizionszolgalat kikötése nélkül, tesznek jót a szegény emberekkel, és hasonló picziny alakú, nagy szakállú emberkéek (Grimm 39. szám).

Még egy faja van a népi tréfának, mely az ind és mongol mesékben, az arab *Ezeregy Éjszakában*, s a XVI. századbeli olasz, francia, német gyűjteményekben igen nagy szerepet játszik, s tetőpontját Boccaccio novelláiban érte el: ez a faj, mely egy-egy sikamlós szerelmi kalandot, féltékeny férj kijátszását, kaczer s kényes hölgyek megejtését foglalja magában. Ez azonban igen kevésbé tudott útat törni magyar népünkhöz. A gyűjteményekben mindössze négy van (Népd. III. 14. Gaál 25. Merényi V. 9. — VI. 8. sz.) s ezek közül is egyen (Mer. V. 9.) világosan meglátszik, hogy a collegiumból, s nem a néptől került. És e gyűjteményeken kívül sem emlékezem hasonló tárgyú népmesékre, ha csak ide nem sorozzuk az adomákat is, a milyen például ez: «Egy csizmadia megtudván, hogy feleségéhez egy huszár jár, szörnyen fenyegetőzött, hogy azt a huszárt ő megöli; de mikor a pitvarban a kardcsörgést meghallotta, ágy alá bújt. Felesége aztán intett a huszárnak, hogy hol a férj, mire a huszár nagy dérral-durral szitkozódni kezdett, «erre-arra, ha most haza jönne az urad, mindjárt összeaprítanám.» Hallja, ezt a férj az ágy alatt s rettegésében nagyot sóhajt. «Mi volt az? ki sóhajtott itt? kérde még dühösebben a huszár, tán a férjed bújt valahová?» «Dehogy — felel az asszony, — a kis borjú van ott az ágy alatt, behoztuk az istállóból, hogy meg ne vegye a hideg!» A férj aztán ez állítás igazolására elkezd az ágy alatt borjú módjára bőgni. A huszár kimulatta magát az asszonynyal s végre elment. Ekkor a férj kibújt az ágy alól, s ujjával diadalmasan homlokára bökve, mondá az asszonynak:

«van itt ész, feleség! mikor te mondtad, hogy borjú van az ágy alatt, én meg bőgtem.»

Íme csak felületesen érintve is, hány különböző alkotását mutatám ki a termékeny nép-humornak. De mind e tréfákban, tárgyuk bár egymástól igen különböző, a felfogás és irány tekintetében bizonyos egység fedezhető föl, mely valamennyinek közös jelleget ad s őket a többi fajú tréfás meséktől elkülöníti. Ez egyformaságot abban látom legkimutathatóbban feltűnni, hogy valamennyi ilyen mese vagy emberi gyarlóságokat s morális gyengeségeket akar nevetségessé tenni, vagy másfelől a dévaj ügyességet juttatja diadalra az emberek felett: szóval mindig az emberi viszonyok között mozog, s ez iránytól nem is tér el soha, habár egyes mesékben a tárgy s a költői kivitel körül messze jár is egymástól a csapongó képzelet.

E tréfákat tehát egy keretbe foglalva, a furcsaságok osztályában első helyre soroztam.

A második helyre a gyermek-mesek jönnek.

Csupa naiv és élénk kedélyesség az, a mi ezeket alkotja; nincs bennök semmi mythologia, semmi didaxis, semmi vonatkozás az emberi viszonyokra, és semmi csapongó élcz. Egyszerű történeteket beszélnek el, de oly elevenséggel, oly érdekesen, a gyermek figyelmét annyira megkapó modorban, hogy mindig akaratlanúl eszembe jutnak, mikor egy-egy, gyermekek számára írni erőlködő munka sületlenségeit látom. Szerepel e mesékben minden tücsök-bogár: hólyag, szalmaszál, tüzes üszök, kis madár, farkas, malacz, kórószál, varró tű, gömböcz, félig nyúzott bakkecske stb. s többnyire mindenik a nélkül, hogy szereplésének valami egyéni jelentősége volna.

E bohó ártatlanságok tekintetében különösen gazdag a Grimmek német gyűjteménye. Magyar gyűjtőink, úgy látszik, kevés gondot fordítottak reájok. Merényinél van egy (III. köt. 12. sz.), Erdélyinél három (18. 19. 20. sz.), az én népmesém között tíz; pedig hogy e gazdag naivitás æsthetikai szempontból nem érdek-

telen, elméleti bizonyítgatás helyett igazolja im e két mese:

Volt egyszer egy tojás, s ez a tojás elindult világra. Az úton egyenként találkozott egy ruczával, kakassal, varró tível, rákkal, lóval és ökörrrel s mindnyájan hozzá csatlakoztak. A mint mendegéltek aztán, egyszer rájok esteledett. Találtak egy kis házat, abba betértek: a tojás a hamuba feküdt, a rucza és kakas felültek a kandallóra, a rák egy dézsa vízbe mászott, a tív a törülközőbe szűrődött, a ló lefeküdt a ház közepére, az ökör meg a pitvarba. Az a ház pedig tizenkét farkasé volt s éjjel egyszer csak jön ám haza a tizenkét farkas. De nem tudták, hogy ki lehet a házban, s csak nagy sokára mert egyik bemenni, szétnézni. Legelőször is a kandallóhoz ment, hogy majd mécesst gyújt, de a rucza s kakas lármázni kezdtek; akkor a hamuba nyúlt parázsért, ott a tojás elpukkant s tele fricskázta a szemét, megy a vízhez mosdani, megcsipte a rák; törülközni akar, megszurta a tív; ijedten a ház közepére ugrik, kirúgja a ló, a pitvarból pedig szarvával kilökte az ökört. Rémulve futott a többi farkashoz: «Jaj fussunk, fussunk! valamennyi ördög, mind odabenn van. Nyúlok a hamúba meglőnek puskával; szaladok dézsához, megvágna ollóval; kapkodok kendőhöz, banya szúr tűjével; futok ajtó mellé, kilöknek lapáttal; szaladok pitvarba, vesznek vasvillára; egy kiált, hepp-hep-hep, más ordít, add feljebb, — akkor nagyot estem, bezzeg jaj volt nekem!» Ekkor a farkasok mind neki indultak, még most is szaladnak, ha meg nem állottak.

Még több rendű-rangú szereplőt léptet föl eme második mese: «Volt egyszer egy kis madár, s ez rászállott egy kis kórára, hogy ringassa őt. De a kórá nem ringatta. Elment hát a madár a kecskéhez, hogy rágja el a kórót, de ez sem hallgatott rá; majd a farkashoz, hogy egye meg a kecskét; a faluhoz, hogy kergesse el a farkast; a tűzhöz, hogy égesse fel a falut; a vízhez, hogy oltsa el a tüzet; a bikához, hogy igya meg

a vizet; a furkóhoz, hogy üsse agyon a bikát; a féreghez, hogy fúrja ki a furkót; — de hiába: féreg nem ment fúrni, furkó nem ment bikát ütni, bika nem ment vizet inni, víz nem ment tüzet oltani, tűz nem ment falut égetni, falu nem ment farkast kergetni, farkas nem ment kecskét enni, kecske nem ment kórót rágni, s a kóró még se ringatta a kis madarat. Ekkor elment a kis madár a kakashoz: kakas kapd fel a férget. Szalad a kakas, kapja a férget, szalad a féreg, fúrja a furkót, szalad a furkó, üti a bikát, szalad a bika, issza a vizet, szalad a víz, oltja a tüzet, szalad a tűz, égeti a falut, szalad a falu, kergeti a farkast, szalad a farkas, eszi a kecskét, szalad a kecske, rágja a kórót, — a kóró bezeg ringatta a kis madarat.»

Tartalmán e naiv meséknek nincs mit fejtegetni; de figyelmet érdemel az elbeszélés alakja. Mindkét mese az én gyűjteményemben jelent meg, s mindkettőt szóról-szóra úgy vettem fel, a mint még tízéves koromban papirra tettem: soha e meséket más szavakkal nem mondtuk volna s az alak összeforrott a tárgygyal. Valódi tiszta rythmikus lejtésben folyik az elbeszélés: még zökkenés is alig található benne. A sormetszet ez:

nyúlok a | hamuba || meglőnek | puskával,
szaladok | dézsához || megvágna | ollóval,
kapkodok | kendőhöz || banya szúr | tűjével,
futok aj | -tó mellé || kilőnek | lapáttal stb.

A kis kóró meséjében meg épen kétféle a metszet; előbb ilyen:

féreg nem ment || furkot fúrni,
furkó nem ment || bikát ütni,
bika nem ment || vizet inni stb.

azután pedig, mikor e szomorkás hangulat az elért kedvező eredmény által megvidámúl, s a cselekvény is mintegy meggyorsabbodik, a rythmus is élénkebb alakba csap át:

szalad a | kakas || kapja a | férget,
szalad a | féreg || fúrja a | furkót,
szalad a | furkó || üti a | bikát, stb.

Gyűjteményem gyermekmeséi közt több ily rhythmosos próza is van; például amaz igen ismert farkasverem mesében (292. lap) a farkas és róka szóváltása:

égszakadás | földindulás,
 honnan tudod? | őz komától,
 hát őz koma? | nyúl komától,
 hát nyúl koma? | kakas komától,
 hát kakas koma? | tyúk komától,
 hát tyúk koma? | fején történt,

és alább ugyanezen mesében:

farkas-barkas | jaj be szép,
 róka-bóka | az is szép,
 őzöm-bőzöm | az is szép,
 tyúkom-búkom | jaj be rút, stb.

melyhez rokon már Erdélyinél is van (193. lap), csak-hogy a versmérték tekintetében hiányosabban:

farkas-barkas, szép név,
 róka-bóka, szép név,
 őz-bőz, szép név,
 tövises dísznó, nem szép név.

Lám! nemzeti versidomunkhoz még a prózai elbeszélésekben is találhatni anyagot. Hogyne volna tehát erős ez az alap!

Ha ez elmondott mesécskék nagy mértékben gyönyörködtetik a gyermekeket, van egy más mesefaj, mely bosszantásukra találtatott föl; a csali mesék. Nagy szavakkal kezd a mesélő valamit, s a várt hosszú mese helyett hirtelen elcsapja a végét. Például (Merényi III. 10. és Arany 326.): «Volt egyszer, hol nem volt, az óperenciás tengeren is túl, volt egy ember, annak volt egy nagy juhnyája, ezt a nagy juhnyáját át kellett hajtani egy keskeny hidon. Hajtotta, hajtotta, de a juh nagyon sok volt, a híd meg keskeny volt, biz azt még mostanáig sem hajtotta keresztül. Várjuk meg, még át-hajtja, akkor majd én is tovább mondom.» — Vagy egy másik: «Hol volt, hol nem volt, kidült-bedült kemenczének egy csepp oldala sem volt, a hol jó volt,

ott rossz nem volt, a hol rossz volt, ott jó nem volt, volt egyszer a világon egy üveghegy, annak a tetején egy aranykastély, annak az arany kastélynak egy nagy pinczéje, a nagy pinczében egy nagy láda, a nagy ládában egy kis láda, a kis ládában egy iczi-piczi nyúl-farka, a mi csak ilyen rövid volt ni . . . Ha a nyúl farka olyan rövid nem lett volna, az én mesém is tovább tartott volna.» De van aztán gonoszabb csali-mese is, mely a hallgató elrémítését, képzeletének fölcsigázását, s aztán gyors fordulattal megrettentését veszi célba; ilyen például (Merényi II. 209. l.): Egyszer egy szolgáló szállást kért egy vén asszonytól, a ki boszorkány volt. Este mondja a boszorkány, hogy mossa meg a lábát. A leány mosogatni kezdi a vén asszony lábát, egyszer azt mondja: «jaj nénémasszony, be sárga ez a kend lába,» — «sárga bizony édes leányom, mert sok halottat meggázoltam véle.» Megint mondja a leány: «jaj nénémasszony, be sárga ez a kend keze» — «sárga bizony édes lányom, mert sok halottat megfogdostam véle.» Harmadszor is megszólal a leány: «jaj nénémasszony, be sárga a kend foga» — sárga bizony édes lányom, mert sok halottat megettem már véle . . . Hamm téged is bekaplak! (s itt az elbeszélő fogával valamelyik hallgatóhoz kap.)» — A másik mese meg nevetségessé teszi a társaság valamelyik tagját. Ilyen Jókainál (7. sz.) ez: «Egy vén leány végrendeletében három darab izét hagyott; egyet a vén legényeknek, kik megházasodhattak volna, másikat a vén leányoknak, kik férjhez mehettek volna, s még sem tették . . . Itt az elbeszélő elhallgat s ha valaki kérdezi hogy hát a harmadik kinek? — rá mondja: annak a ki kérdi.»

Szemközt ezen kedélyeskedő dévajsággal van még végül egy faj — felosztásom szerint a legutolsó — melyben a legszilajabb élcz csapong határt nem ismerőleg. Merő képtelenségeket, paradoxonokat halmoznak ezek rakásra, hogy megnevetessék a fonókai társaságot. Ez az irány magyar népünknek is kedvencz

mulatsága: a legkomolyabb mesét is többnyire ilyen mondatokkal kezdi és végzi, s a vőfényi versek, lakodalmi dictiók mind ily badarságokból vannak készítve. Példaként álljon itt egy mese kézírati gyűjteményemből: «Volt nekem egy édesapám, mikor az még kis gyermek volt, én már jó nagy leány voltam. Kimentem az erdőre, láttam tüzet-vizet; fáztam, melegedtem; felnyergeltem a nyeret; fejem alá tettem a fakót, lefeküdtem; reggel, délben, vagy uzsonna-tájban fölkeltem, — nem volt a fakó, megették a farkasok. Megállj, farkas, majd megfakózlak én! Elmentem a farkasok után. Jöttömben-mentemben felmásztam egy ugorkafára, megráztam, ugyancsak hullott róla a krumpli. Oda jön egy vén asszony, azt mondja: ne bántsd Jancsi azt a retket, répát, mogyorót, nem neked ültettem a káposztát. Megijedtem, leugrottam az ugorkafáról, felkaptam egy diót, ketté haraptam, egyik a csolnak, másik az evező. Áteveztem a Tiszán. A Tiszát azalatt felszántották; vetettek belé répát, dudát, trombitát; édes apámnak is volt benne két véka korpavetése. Lekaszáltam, lett belőle három véka árpa, mire kiszeeletem, lett belőle négy véka tiszta búza. A búzát elvittem a malomba, de a malom nem volt otthon, oda volt a sinai hegyen epret szedni. Én is ledugtam az ostor nyelem az ökör elébe, hogy el ne induljon — mentem a malom után. Mikor visszahoztam, nagy fa lett belőle; a közepe odvas volt, tele volt seregély fészekkel. Próbáltam az odún bedugni a kis ujjam, de nem fért; próbáltam a fejemet, hát könnyen becsusszant, de bele is szorult. No most mit csináljak, hogy vegyem ki a fejemet? akkor jutott eszembe, hogy van otthon az apámnak egy baltája meg egy szekerczéje, haza szaladtam hát érte. Mire haza jöttem a balta hatot fiadzott, a szekercze meg kilenczet. Felkaptam egyet, azt se néztem melyik az öregebb, kivágtam a fejemet . . . a ki nem hiszi nézze meg, most is itt van a nyakamon.» Ide sorolható az a mese is: melyben a cigány fiú elmegy diák-szót tanulni, s utjában meglátván egy disz-

nót turkálni, egy lebegő inget, egy földön mászó rákot s egy nádasba csörtető bikát, így kezd beszélgetni: «Kan is, dúr is, ing is, lóg is, rák is, mász is, bika töri nád is» — s ezzel hazamegy, hogy ő már tud deákul. De még sokkal jobb a rák és mász szavak hangzása általi szójáték Kriza 19 meséjében: «Egy papné elküldi szolgálóját a patakra edényt mosni. A leány ott meglát egy rákot, s nem tudja mi lehet az. Arra megy egy huszár, s kérdezi tőle. A bizony rák, felel a huszár. Közelebb megy a leány, nézni kezdi, s azt mondja, a bizony mász. A bizony rák, mondja a huszár. A bizony mász, pattant fel a leány. A bizony rák, szól dühösen a huszár. A leány megharagszik, minden edényét földhöz veri, s mondja nagy mérgesen: az isten engem úgy pusztítson el, ha nem mász. A huszár is leugrik lováról, kirántja a kardját, levágja a lova nyakát: így vágja le a hóhér nyakamat, ha nem rák, — azzal nagy dühösen elmegy gyalog. A leány is hazamegy. Kérdi a papné, hol az edény? s a szolgáló elbeszéli, hogy mi történt. Hát te az én szép edényeimet ezért verted földhöz? mondja fölfortyanva, s kapja mérgeiben az új bundáját, beleveti a kemenczébe; engemet a tűz lángja úgy égessen meg, ha mind a ketten bolondok nem voltatok. Haza jön a pap is, hallja mi történt, ő is neki mérgesül, kapja a palástját, összedarabolja fejszével, s mondja: a hóhér így vágjon engem össze, ha mind a hárman bolondok nem voltatok. Jön aztán a mester, a kurátor, az egyházi, mindenik hasonló méregre forran, végre odamegy az egész falu, s felgyújtják a pap házát; a tűz minket így égessen meg, ha mind a heten bolondok nem voltatok.»

De elég is lesz ennyi a mesélgetésből.

Mielőtt fejtegetésemet befejezném, helyén lesz néhány szót mondanom a magyar gyűjtők elbeszélési módjáról.

Fennebb, a jelvi mesékről szólva, kiemeltem, mennyire alakítják a meséket, egész lényegökig, a különböző népfajok fölfogása, elbeszélési képessége vagy az

égalji s ethnographiai viszonyok. Annyival fontosabb tehát, hogy a mese lehetőleg eredeti alakjában kerüljön az irodalom elé, körülbelül úgy, mint azt egy ügyes mesemondó, minden felesleges szószaporítás nélkül, de mégis a nép által kedvelt, s többnyire beszőni szokott szószaporítás felvételében, fonókában vagy kukoricza-fosztásnál elmondaná. Azonban idő kellett reá, míg ez az irány elismerésre jutott. Mikor a mesék gyűjtése Németországban 1812 körül nagyobb lendületet vett, igen felkapott, a Grimmek minden ellenzése daczára is, az eszményítő modor: szépíteni, a classicismus színvonalára emelni igyekeztek a meséket, s gyakran nem átallák magát az anyagot is megmásítani, hogy «költőiebbé» tegyék az elbeszélést. Ehhez az irányhoz tartoznak Gaál György és Majláth német nyelven megjelent gyűjteményei; s különösen Majláth egészen classikai irodalmi becsét akarván meséinek adni, azok ez által elvesztették naivságukat, s lett belőlök: ibolyából csinált virág. Ez a hiány, természetesen, teljesen meg van Kazinczy Ferencz fordításában is.

Az Erdélyi által szerkesztett *Népdalok és Mondák* meséin meglátszik, hogy minden darabot más-más gyűjtő tett papírra, s az így, változatlanul jelent meg; egyik népi, másik irodalmi, harmadik dagályos vagy áradozó nyelven van írva, s ehhez képest van köztük az elbeszélés tekintetében jó is, rossz is. — Erdélyi magánkiadásán hasonlóan több kéz nyoma látszik. — Gaál magyar meséi egyenesen katonák dictálása után vannak szóról-szóra írva, s ez teszi előadásukat igen hosszadalmassá s majdnem élvezhetetlenné. A katona külső tartományokba jutva, különben is többnek hiszi magát az otthoni parasztnál, szereti beszédébe az idegenes kifejezéseket vagy szavakat belevegyíteni, hogy ez által másoktól megkülönböztesse magát. Szavai mesterkéltek, beszéde természetlen lesznek. E hiba aztán még inkább fokozódik, ha szavait egyenesen papírra teszik: még cifrábban beszél, s még inkább elrontja

a nyelvet. Gaál gyűjteményén mind e hiba nagyon túlságosan érezhető: hosszadalmas, izléstelen előadás, katonai otrombaságok, laktanyai élczek, s e mellett gyakran egészen elmosódott cselekvény, vagy ki nem magyarázott részletek. Merényi gazdag készletével rendelkezik a népies kifejezéseknek; de neki nagy hibája, hogy az elbeszélést eszményíti, túlságosan részletez, mindent apró minutiákig leír s gyakran maga phantasiájából csinál egész epizódot, vagy alakít magán a mesék anyagán is, a mi által aztán gyűjteménye elveszti hitelességét. Ha mythologiai adalékokról van szó, én nem mernék hivatkozni az általa használt részletekre: s például mindeddig nem tudom, hogy a nála több mesében szolga-szellem minőségben szereplő tizenkét Igaz, kiket se magam nem hallottam a nép közt emlegetni, se más gyűjtőnél vagy Ipolyinál nem talállok, valóban népi tündérek-e, vagy csak az ő phantasiájának szüleményei? Pedig az ily gyűjteményeknél épen az plagium, ha a gyűjtő saját eszméjét a népé gyanánt adja ki.

Legegyszerűbbek s legnépiebbek Kriza székely és Pap Gyula palócz meséi: amazok mind tájéjtés szerint, ezek, egynek kivételével, egyszerű irodalmi nyelven közölve. Mindkettő azért is különösen érdeklél, mert nemzetünknek ama sok tekintetben isolált népfajától kerültek ki. — Pap meséiben a palóczok alakító működésének igen kevés eltérő nyoma található; ugyanoly cselekvényfejlés, ugyanoly viszonyok festése van benne, mint az alföldről került mesékben. — Ellenben Kriza meséin igen élénk a székely elem idomításának kinyomata. A cselekvény csak oly bonyolódott ugyan ezeknél is, mint a magyar mesékben, de az elbeszélés folyama mégis gyorsabb, nincs annyi szószaporítás, annyi stereotyp toldalék: az alföldi népnél annyira kedves kezdő és bevégző czifraság itt elmarad, s a mese végére legfeljebb csak ennyit tesz oda az elbeszélő: «holnap legyenek (a mese szereplői) a kendtek vendégei.» — Ime, a hegyi vidék lakóinak fentebb

érintett kevesebb beszédősége itt is igazolni látszik magát. Ezenkívül gyakori czélzás van Kriza meséiben a hegyi vidékre: a vándorló hős nem az óperenciákra, hanem «a hetedik havasokon is túl» jár, aztán irtóztató meredek üveg-hegyeken, melyekhez azonban a nép következetes észjárása sem felejt el gyémántpatkót is alkotni, kell le és fölereszkednie: a boszorkányok tanyája a fekete havason van stb. Szóval Kriza gyűjteménye, a mesék tekintetében is, igen tisztán előtűnteti a harisnyás székely gondolkodás-módját, bár hasonlótt mondhatnánk valamennyi gyűjteményünkről.

*

A fentebbiekben elősoroltam, tekintetes Társaság, mindazon elemeket, melyeket a nép ezen egyszerű elbeszéléseiben találni véltem.

Az említett faj kétségtelenül létezik valamennyi. Az osztályokat lehetne más sorban alkalmazni; el lenne választható egymástól a tan- és jellem-mesék faja stb. de ez már az egyéni felfogás dolga, s én az «omne trinum perfectum» elvnek megőrzéseért is helyesebbnek tartom a követett úton haladni.

A mi elnevezéseimet illeti, ezekhez nincs miért ragaszkodnom tulságosan. A jelvi mese kifejezést magam sem tartom kielégítőnek, mert azon első osztályban sok mese található, melyekben a jelképies alapnak benrejlését nem hiszem: de mégis kielégítőbb akár a tündér-mese, akár a csudás-mese kifejezéseknél, mert hiszen a tündérek minden osztályban szerepelnek, csudás vonás nélkül pedig alig van csak egyetlen mese is. Szint ily hiányos a jellem-mese nevezet, mert az ezekhez sorozott mesék nem annyira bensőleg jellemeznek, mint inkább külsőleg írnak le valamit; azonban jobb kifejezés nem létében megtartanám Henszlmann amaz elnevezését, melynek legalább már multja is van.

Buzdító szavakat intéznem az elmodottak folytán a nép-mesék gyűjtése iránt a tekintetes Társasághoz, fő-

lösleges és elkopott phraseologia volna: jelenleg is el van a gyűjtés rendelve s ha megjelenése késik, nem a társaság jó akaratán múlik az.

Bevégzem fejtegetésemet, mely már is hosszabbra nyúlt, mint tervezém, s mindenesetre hosszabbra, sem-hogy egy, sőt két felolvasás körébe is teljesen beleférne. Azonban még úgy is folyvást fenyegetőleg érzem fölöttem lebegni a horáczki mondatot: «brevis esse laboro . . . .»

(1867.)

A MAGYAR POLITIKAI KÖLTÉSZETRŐL.

(Székfoglaló a M. T. Akadémiában.)

Engedje meg a t. Akadémia, hogy a legrövidebb szavakba foglaljam köszönetemet a nem érdemelt buzditásért, melylyel kitüntetni kegyes volt, mikor tagjai sorába emelt. Kimért rövid időm, mely alatt figyelmöket ez órában igénybe szabad vennem, siettet tárgyamra térni.

Szándékom vázlatosan föltüntetni: mily pontokon érintkezett hazai költészetünk a nemzet politikai történelmével, miben hatottak eszméik egymásra s miként fejlődtek e hatás alatt költőink. De e föladdal egyszerre előttem áll a magyar költészetnek csaknem egész története, mert ebben a hazafiság eszméje s a nemzet érzelmeinek kifejezése többnyire uralkodó hang volt. Mint a zsidó nép költészetében a vallási elragadtatás és a hit buzgó fohászai, mint Provence dalnokainál a szerelem, a *meistersängereknél* az elégült polgári kedély tréfája, az új arab költészetben az egyéni vitézség, jó ló és szép leány dicsérete: a mi költészetünkben oly általánosan vezérlő hangulat a hazafiság. Ez uralkodó irány épen oly természetes nálunk, mint amazoknál. Itt is, ott is saját kora és környezete eszméit tükrözi a költő. A mit kortársai általában éreznek, a mi mások lelkét is nemes érzelemmel tölti be, azt érzi a költő is, és mivel mélyebben érzi s jobban és szebben ki tudja fejezni mint mások, azért tesz hatást kortársaira. Századok óta veszélyben forgó nemzeti létünknek mély nyomokat kellett hagynia a magyar költészetben; sem író, sem közönség nem feledhette a haza kétséges sorsát, s ha amaz kiönté érzelmeit, ez fogékony kebelvel fogadta. Nagy költők és névtelen

énekesek, irodalom és népköltészet egyaránt zengik a hazafiság érzelmeit.

Eszméik többnyire csak a szorosan nemzeti életre szorítkoznak. A magyar hazafiság ugyanazon szűkebb körben tartja őket, mint politikánkat, melynek legelőször az ország megmentésére kellett gondolnia s ritkán érezhette magát oly erősnek, hogy az egész emberi ségre kiható általános európai mozgalmak árára bocsátkozzék. A művelt világot beharsogó koreszméknek a mi költészetünkben ritkán és kevés visszhangja van; elzárt helyzetünk nem engedte, hogy az újabb kor első hirnökei mellé sorakozzunk s költészetünk nem a nagy világ népeihez, csak egy kisebb sereghez intézhette hangjait.

Többnyire a fájdalom és panasz hangjai ezek. Borongó méla bánattal nézik a magyar pusztulását, viszálykodását, szenvedéseit; elmerengnek a múlt dicsőségén s ezzel akarják lelkesíteni vagy vigasztalni kortársaikat. A multon merengés, a méla fájdalom e panaszos hangja átrezgi háromszáz éves egész költészetünket. Valóban a népdal egyszerű szavai: «Szomorú a magyar nóta, háromszáz esztendő óta», csaknem egész költészetünk történetét jellemzik.

A régebbi idők költészetére, egész a XVII-ik század végéig, majdnem szó szerint és teljesen alkalmazható e jellemzés. Zrinyi szerelmi panaszait, Balassa Bálint néhány dalát s még egy-két apróságot kivéve, egész akkori lyránkban a hazafias bánat ömledezése a leguralkodóbb érzelem.

A vallási költészet, mely a XVI-ik századtól kezdve elég bő emlékekben maradt reánk, nem tekinthető e részben kivételnek, mert magok e vallási költemények is többnyire a magyar hazafiság eszméit tolmácsolják. A hívő léleknek az a tiszta fohásza, mely földi eseményekre nem gondolva borul le az ur színe előtt, az a közvetlen áhítat, melyben a szellem önmagán s a mennyeken kívül semmire sem gondol, az az odaadó hitbuzgalom, mely a zsidó költészetet vagy a keresz-

tyénség első hirdetőit lelkesítette, a mi vallásos költészetünkben nem sok követőre talál. Ritkán szól e költeményekben csupán a hit rajongása; inkább a józan elmélkedés és természetes okoskodás útján igyekeznek mintegy meggyőzni önmagukat, hogy Isten a magyar népet el nem hagyja.

Természetes az akkori viszonyok között, hogy a hazafias érzelem többnyire a vallásossal vegyült. A pogány török volt az ország elnyomója s ily ellenség ellen a keresztyén hit szolgált az elnyomottak legutolsó fegyveréül. Vallása terjesztését tűzte ki jelszónak hódításában a török, bár ebben az időben e jelszó már inkább csak ürügy volt s nem oly őszinte cél, mint hajdan Mohammed korában. Vallása szent tanításaiban keresett buzdítást vagy vigaszt a magyar, bár valószínűleg őt is gyakran inkább a hazaszeretet, családja s javai védelme ösztönözte harczra. A hit és a haza szerelme egymással a lélekben összeolvadt s ez az érzelem nyilatkozik az akkori vallásos költemények nagyobb részében.

Legrégibb ismert nevű versírónk, Farkas András (1538), azért írja hosszú krónikáját, melyben párhuzamosan elmondja, hogyan hozta ki Isten a zsidókat Babylonból és a régi magyarokat Scythiából, mert «igen kesereg a nyomorult országon és igen szánja, hogy a hitetlenek Istennek híveit szerteszét üldözik.» Erdősi János (1540) a legelső magyar hexameterben a próféta hű követésére inti a magyar népet, mert különben elveszíti az Isten s *neve* nem lehet nyomos e földön. Horváth András (1542) ama dallamos versében, mely egyik legtisztább példánya a régi magyar choriambikus verselésnek, rettenetes átokkal fenyegeti a népet, ha Isten parancsára nem hallgat: «Országodban idegen nép ül nyakadra; neki szolgálsz éhen, szomjan, mezítelenségben; vas igát vet a nyakadra, megtör erkölcsödben; ő lesz a fő, te lesz a fark». Liszti László (1650) a mohácsi vészről szóló eposzában egy fél éneket (a XI-diket) szentel annak kifejtésére, hogy e nagy csapás

csak gonoszságáért és feslett erkölcsiéért sújtá a nemzetet. Zrinyi nagy eposzának alapeszméje vallási és nemzeti egyaránt: Isten megharagudván bűnös nemzetünkre, elhatározza rettenetesen megbüntetni, sőt, ha meg nem javul, el is pusztítani; de a szigeti hősök önfeláldozása, mint egy nagyszerű vallási megváltás, kiengezteli haragját s elfordítja népünkről a pokolnak ellene zúdított ördögeit.

Az ismert nevű írókon kívül számos névtelen ének és jeremiáda siratja a nemzet pusztulását. Alapeszméjük többnyire ugyanaz: Isten a magyarokat feslettségükért és bűneikért sújtja. De Isten ítéletében ők nem nyugosznak meg oly panasz nélküli önmegadással, mint Jób. Sőt igyekeznek arról győzni meg a mennybeli hatalmat, hogy már elég volt a büntetés, már ideje volna a törököt is verni. Szegedi István (1560) egy szép érezelemmel írott énekében, miután elismeri, hogy méltán szenvedte népünk az eddigi csapásokat s bánja és siratja hitetlenségét, úgy véli, hogy most már elég is volna a büntetés: «Ideje leszen már neked is, Úristen, mirajtunk könyörölni. Sárok vagyunk uram, veled nem pörölhetünk. De ne engedd, hogy a kegyetlen török elpusztítson bennünket. Fordítsd haragodat már a pogány nemzetre, kik nem hisznek tebenned; hadd ismerjék meg, örök veszedelmökre, a Jézus Krisztust». Hasonló okokkal igyekezik meggyőzni a mindenhatót egy másik névtelen író, ki a száznegyvennegyedik zsoltárt ily értelemben fordítja át magyarra: «Ha minket tartasz, uram, örökségednek s a Jézus Krisztusban választott népednek, ne adj martalékra az idegeneknek. Bár megérdemeljük ostorozásodat, mindazáltal, ha nem kimélsz, sőt fogytig a földhöz versz bennünket, mit fognak mondani rólad a pogányok? Hallgathatod aztán a sok nagy káromlást; nem tudtad oltalmazni népedet. Nem azt mondják-e majd a hitetlenek: vajon hova lett most a mi Istenünk? Reménységünkért kicsúfolnak, hitünkért megköpdösnek minket». Ilyes elmékedéseik többnyire azon megnyugtatással végződ-

nek, hogy bizzunk az Istenben, szabadulásunkat még földi életünkben megérjük. A martyrok rajongása azonban, mely a földi szenvedésekért túlvilági üdvösséggel vigasztalja lelkét, e korbeli vallásos énekeinkben nem sok hirdetőt talál. Mély hittel, valódi bizodalom érzelmével könyörögnek Istenök előtt, de hitők szilárdságát és állhatatosságukat részben annak kell tulajdonítunk, hogy lelkökben a keresztyénség s a hazafiság egy érzelmmé olvadt.

A katolikusok és protestánsok vitázó énekeikben is igen gyakran ugyanez érzelem leng a háttérben. A reformatio oly körülmények közt terjedt el nálunk, hogy a legnagyobb politikai kérdéssel kellett összeszővődnie. Az ország létele forgott koczán; két nagy hatalom küzdött birtoka fölött s köztök két pártra szakadtak a haza fiai is. Az osztrák ház nem tűrte az új hitet s a mennyire hatalma ért és a mikor az ildom engedte, igyekezett elnyomni. A töröknek mindegy volt bármelyik keresztyén secta, sőt vannak példák, hogy a protestánsokat inkább megtűrte; alatta tehát terjedhetett a reformatio s a félig hódolt erdélyi részekben annyival gyorsabban terjedt, mert politikai jelszavul szolgált a másik párt: a katolikus, a német párt ellen. Harczosaikat a vallási és a nemzeti szabadság szózata egyaránt lelkesíti. Békekötéseikben vallási és politikai kérdések sorakoznak egymás mellett. Felekezeti vita külön-külön az ország két felében is volt ugyan elég, és sem a protestantismus az erdélyi részekben, sem a katolikusok az osztrák háznak hódoló megyékben nem jutottak kizárólagos uralomra, de ha a két párt egymás ellen hadat viselt, mindig a vallási különbség volt az egyik jelszó. Azonban míg a két párt *töröknek* és *németnek* nevezgette egymást, lelkök mélyén magyar maradt mindenik. Fájt nekik a haza szétszakadása s az idegeneket, törököt és németet egyaránt gyűlölték. A higgadtan gondolkozó politikus belátta, hogy e szomorú helyzeten segíteni nem bírnak, de a költői érzelem nem nyugodott meg benne. Szakadatlan siralom

ömlik énekeikben, s vallásos érzelmök Isten büntetésének tartván a haza veszedelmét, a két felekezet költői egymásra tolják isten haragjának földidézését.* A katolikusok szerint azért bűnhődik népünk, mert elhagyta a régi igaz hitet. Maga Zrinyi is azzal kezdi eposzát, hogy a haragvó Isten azért küldte ránk Szulimánt, mert népünk a szép keresztyén hitet lába alá nyomta s különféle vallásokban gyönyörködik. Viszont a protestánsok a régi bálványimádás fentartásának, a miséknek, a papok bűneinek tulajdonítják az ország romlását. Az akadémia könyvtárában levő Csoma-codex egész sorát megőrzé az ily szellemű énekeknek.** «Rettenetes az Isten haragja — mond a névtelen protestáns költő — mert nem imádjuk őt igaz szívvel, hanem idegen segítségéhez kapkodunk. De hiába keresünk békét, míg Istent meg nem ismerjük. Hiába szolgáltunk misét, hiába járunk processiót, hiában tartjuk a sok utálatos zsolozsmát és kiáltozunk sok szóval az egyházban. Nem ekkép kell az Istent megengesztelni, hanem hittel és a gonosz elhagyásával. Kövessük azt, a mit a szentírásban kíván tőlünk, térjünk Istenhez s kérjük az üdvözítőt, hogy oltalmazza meg nyomorult országunkat s adja vissza a régi szabadságot». Egy másik ének még keményebben kel ki a régi bálványimádók ellen. Összegyűltek a hatalmas urak, fejedelmek, papok, szerzetesek — úgymond szent Dávid után — és föltámadtak az Isten és Krisztus ellen. Meg akarják rontani törvényét s lerázni magokról hatalmát. De meg fogják látni Isten haragját, rettenetes lesz kínvallatásuk, nagy vaspörölylyel töretnek össze. Mert hitetlenségben élnek mindazok, kik Rómától és a pápától függenek; hol a pápa hatalma uralkodik, az ördög asztaga meggazdagul. Ez

* Róma hanyatlásának korában hasonló szemrehányásokat tesznek egymásnak a régi pogányok és az új keresztyének. L. Montesquieu: *A rómaiak nagysága és hanyatlása*, XIX. fejezet.

** Közölte Thaly Kálmán *Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok* című gyűjteményében. Pest, 1864.

az oka a mi nagy romlásunknak s a pogányság betörésének is. Ébredj tehát te magyar nemzet, épülj meg az úr Jézusban, mert bizony elvész Nagyvárad, megnyargalja a török császár szent László lovát s a sok kövér pap hasztalan kerengi akkor szent László koporsóját). Egy elkeseredett protestáns költő meg épen a magyarok Istenéhez folyamodik a papok uralma ellen. «Szegény magyar nemzet — így sóhajt föl bánatában — hova lett régi okos hadviselő eszed, hogy tűröd a papok igáját, kik kincseiddel töltöznek, zsirodon híznak, míg te koplalsz, nyögsz és csak könnyes szemmel nézed. Mikor váraidat víjja az ellenség, nincs akkor papoktól semmi hadi költség; németet, olaszt hoznak az országba, de ezek nem barátai a magyarnak. Magyarok Istene, a ki elvezéreltél Scythiából, ments meg e ragadozó pásztoroktól, hogy ne legyünk papok és németek jobbágya».

Így szövődik a hazafias szózat e kornak egész vallási költészetébe. S ugyanez érzelem válik ki legmelegebben a historiás énekekből is, melyeknél különben költői hangulatról ritkán lehet szólni. XVI- és XVII-ik századbeli elbeszélő költészetünkben, fájdalom, igen kevés nyoma van az igazi költői hivatásnak, sőt, Zrinyit kivéve, hiányzik bennök azon elbeszélő tehetség is, mely egy esemény érdekes előadásához szükséges. A legelevenebb tárgy is meghal krónikásaink kezében. Ha átveszik a néptől egy érdekes monda szövevényét, nem legombolyítják ennek szálait, hanem összekuszálják. Ilosvai a hagyománynak valószínűleg egészen kész meséiből alig érthető zavaros életrajzot csinál, mely legföljebb olyan olvasót érdekelhetett, a ki hallomásból már jobban ismervén a Toldi-mondákat, Ilosvai verseit csak emlékeztetőnek (*schlagwortnak*) használta. Tinódi, Csáti, Temesvári István, Valkai András, Liszti és többiek csak a történeti adatokat szedik versbe s legföljebb némi reflexiókkal teszik hosszadalmasabbá az előadást. Maga Gyöngyösi, nagy népszerűsége, irodalmunk kifejlődésére gyakorolt mély hatása s valódi érdemei

ellenére sem mondható jó elbeszélőnek. Sőt tehetsége épen abban leggyöngébb és szellemét épen abban vezet legkevésbé biztos érzék, a mi a jó elbeszélőnél a legszükségesebb tulajdon. Expositiója gyöngé; sem fő eseményeit, sem fő alakjait nem bírja eléggé kiemelni. Temérdek reflexiója és leírása nem árnyéklatul szolgál, hogy általok nagyobb világítást adjon rajza előterének, hanem elhomályosítja az egész képet. Elbeszélő feladatában valóságos csapás rajta az áradozó hajlam, melylyel fő tárgyától száz felé tereli s fásasztja olvasóinak figyelmét. Igaz, hogy ő ez elmélkedő hajlamában csak korának ízlését követte s tagadhatatlan, hogy leírásaiban több szépséget, elmélkedéseiben élénkebb és magasabb röptű lyrai elmélkedést találunk, mint elődeinél s kortársainál. Rimay, Beniczky Péter, Koháry István öf zes poézise még elmélkedőbb és sem alakban, sem tar alomban nem versenyezhet Gyöngyösiével.

Azonban e krónikák és elmélkedések tömegéből kiemelkedik olykor egy érzelem, melyben az író sem a bibliát, sem a latin írókat nem követi, mely közvetlenebbül fakad lelkéből: a hazaszeretet érzelme. Nem gazdag az eszmében, de igaz a hangban. Szívből jön, szívhez szól s az egykorú hallgatókat, kik együtt érezték a bajt, annyival jobban megillette, mert a költői eszmék hiányát pótolta a dalnok éneke és zenéje. Kétségkívül megható lehetett, midőn Tinódi bús hangon elkezdte panaszolni kortársai előtt, hogy sírva vesz el szegény Magyarország, eltávozott régi vigalma, elpusztult gazdagsága, fogságba estek fő emberei. Temesvári János (1570), midőn a tatárjárást leírja, búsán inti kortársait, hogy tanuljanak a régi példából s hagyjanak fel a visszavonással, mely miatt annyiszor romlás érte a nemzetet s mely miatt ismét ránk támadnak az idegen népek és elvesz az ország. Lisztinek nemcsak a *Mobácsi vészről* írott művében fakad ki gyakran ez érzelme, hanem egyéb verseiben is, s például a *Szerencse forgandóságáról* elmélkedő egészen prédikációs versét is ez-

zel végezi: «Változó a szerencse, mint a tenger habja, melynek állandó helye nincs, hol csendes, hol zajos; ime hazánknak ötszáz évig kedvezett, de Mohács óta letörlé a magyar világ csillagát, meghomályosítá sugarát napunknak, atyáink teste halomban vérzett el, határaink török kézre jutottak». Beniczky, Rimay elmékedéseit hasonló érzelmek hatják át. Gyöngyösi a pártoskodást feddő szavakkal kezdi meg *Murányi Vénusát* s meghatóan sóhajt fel: «Veszni tért kis hazánk, mily sok koczkán forogsz; régi épséged csonkán áll, egyik ellenség kezéből a másikéba dob a sors. Mikép sirassam romlásodat, mivel könnyebbítsek fáradságon, mivel építhetem romjaidat, mivel vigasztaljam bánatod? Szegény országomnak ha látom leomolt bástyáját, megtompult szablyáját, sóhajtással mondom keserves nótáját».

A sokféle reflexió közt, melyekkel Gyöngyösi a szerencséről, emberi gyarlóságról, szerelemről, Ámor gonoszságáról, a pénz hatalmáról s más ilyesekről elmékedni szokott, e hazafias felsóhajtásai a legeredetiebbek és legjobban lelkéből folynak. Egyik önálló költeményét pedig, a *Palinódiát*, egészen ez érzelmeknek szentelte: A haza, mint nymphea megszemélyesítve, mondja el benne panaszát s az istenek Eszterházy nádort küldik megmentésére. Ez allegorikus szerkezet többet árt, mint használ a mű költői becsének, de a hazafias siralomban igazi fájdalom van híven kifejezve. Többi műveiben is oly gyakran kitarja hazafiai gondolatait Gyöngyösi, hogy ezekből egész politikai jelleme kifejlik. Csaknem előttünk áll a higgadt gondolkozású, bölcselkedő szellemű gömöri táblabíró, a ki hűséggel viseltetik a királyhoz míg lehet, óhajtja a békét, kerüli a forradalmat, kárhoztatja a pártoskodást, de az alkotmányból s nemesi jogokból sem enged. Loyalitása a változó időkkel együtt alakuláson megy át s ez kiérzik műveiből is. Mikor *Murányi Vénusát* írja (1662—1664) föltétlenül király-párti, mint ura Wesselényi nádor. Magasztalja Wesselényi hűségét az igaz királyhoz s

kárhóztatja az erdélyiekhez szító magyarokat, kik miatt a békesség teherbe esik s a haza rongyokra szakad. Ezeknek tulajdonítja kis hazánk romlását. De pár év múlva oly fordulatot vesznek a politikai események, hogy lehetetlen e hűséget tovább megtartania. A bécsi kormány erőszakoskodásai magát Wesselényit is összeesküvésre készítetik (1667). Ha az összeesküvés létrejöhet s Wesselényi meg nem hal, költőnk aligha részese nem lett volna annak. Loyalitása mindenesetre megrendült s későbbi költeményeiben már más hangon énekel. A *Palinodiában* (1681) nem az erdélyiek pártoskodását emlegeti, hanem a sas körmeitől félti hazáját; panaszkodik, hogy az ország nem bírja terheit, nem győzi a sok sereget s hogy adózó pórságra jut a szabad nemesség (ezzel valószínűleg azon rendeletre célozván, melylyel Leopold 1671-ben fogyasztási adót vetett nemesre és nem nemesre egyaránt). A *Phoenix*-ben pedig (1690 körül) már dicséri az erdélyi magyarok vitézségét, örvend a törökön vett győzelmeiknek, kicsúfolja Montecuculi nyavalyás és mégis hetvenkedő katonáit s általában közelebb vonul az erdélyi párt-hoz. E fordulat igen természetes volt oly időben, midőn Thököly fölkelése meglehetősen rokonszenvre talált a fölvidéken, Caraffa kegyetlensége pedig vérig keserített minden hazafit. Azonban az öregedő költő most mindjobban óvakodott politikába elegyíteni költészetét, a forradalmi mozgalmaknak nincs visszhangja verseiben s utolsó művei, a *Csalárd Cupido* és *Chariklia*, már távol állanak minden hazai tárgytól.

Thököly forradalmának emlékét nem a híresebb költők művei, hanem néhány kézirati gyűjtemény névtelen énekei tartották fenn költészetünkben. Ezek elég bő számban maradtak reánk* s mutatják, mily mélyen érdekelve volt e mozgalomban a nemzet. Még eposzírója is volt e forradalomnak, egy ismeretlen nevű költő, a

* Thaly Kálmán: *Adalékok a Thököly- és Rákóczy-kor irodalom történetéhez*. Pest, 1872. 2. kötet.

ki az egész fölkelés történetét *Az ki régen fegyvert fogott hazájáért* kezdetű hosszú versében megírta, bár kevés eredeti költői tehetséggel, de nagy buzgalommal a fölkelés ügye iránt. Compositiója zavaros s az allegorikus fátyol, melybe azáltal burkolja, hogy a törököt *bold*, a németet *sas*, a francziát *kakas* vagy *lilium* névvel emlegeti, még zavarosabbá teszi. Verselése jó, de a leírások elevenségében nem versenyezhet Gyöngyösi-vel. Még kevesebb költői értéke van a *Thököly hadi tanácsa* című éneknek, mely alig egyéb versbe szedett gyűlésnaplónál. De becsesebbek a pártos harczai dalok, gúnyversek és siralmas énekek. A két párt szenvedéllyel vagy gúnynyal támad egymásra. A hevesebb reményű kuruczok tettvágya, mely előbb a török ellen buzdítá nemzetét s feddőleg hányta szemére: «mily szégyen a világ előtt hazánk pusztulása, minden csata nélkül magyarnak romlása, szállj ki hát álmodból nemzetem, fogj kardot markodba, rázd le tunyaságodat, szerezz fegyvert és bátor szívet», ez a tettvág्य most a labanczok ellen fordul. «Ne bízzál a német fogadásában, pajtás — mond az egyik tábori dal — mert pusztítani jött az, nem segítségre; a nagy uraknak mézes szókat hány s hozzá hódolnak mint bódult zsákmány; ne hígy hát ezeknek sem, csak azt nézd, hol a labancz s vágd a magyart is a német társaságában». Viszont a labanczok az oktalan reményekért, elbizakodásért, ártatlan vérontásértátkozzák vagy gúnyolják Thökölyt és pártját. «Hallottad-e hírét az új királynak — kérdi 1683-ban, Bécs ostromának meghiusulta után, egy labancz gúnyvers — a ki török erővel fenyeget, keresztyének ártatlan vérét ontja, templomot, oltárt éget s Bécset a nagyvezérnek igéri. De nem soká tartott árnyékhatalma, elszaladt a török, vége a pütkösi királyságnak; körmetlen macskának nehéz fát hágni, sánta ebnek Bécset megjárni; körmetlenül lettél úr Thököly, párttűző, prédáló, lator, kóborló, országrontó, papherélő lettél, de végre is czimborád, a török öli meg fejedet».

E gúnyos káröröm azonban csak addig tart, míg a győzelem első dühe lelohad. Azontúl ismét a bujdosók szomorú éneke foglalja el a költészetet s a nemzet rokonszenvét. A legyőzött forradalom harczosa nekiindul a nagy világnak. Rongyos a dolmánya, ki van az oldala, háta lapoczkáját veri a kalpaga, ködmöne a zsírtól megavult, csizmája a sárban eltrohad, lova hitvány, tarsolyában morzsalék sem hever, palaczkját a pókháló belepte, pénze nincs, a neve: *bujdosó hatona*. De magyar fatalismussal törődik bele e helyzetbe is s festői elevenséggel lép képzeletünk elé egész alakja, a mint félrevágva rongyos kalpagát, így végzi a dalt: «Ejh, eb az anyja, a mint élhetek, élek; kivetem hasamat a szép verőfénynek s ha éhezem, rágyújtok; majd eltengődöm én is mint más.»

Ime, a kóborló szegény legények s a futó betyárok költészetének első csirája a hazafiságból ered.

De nem mindegyik bujdosó veszi ily könnyű szívvvel a bujdosást. Meghatóan festik nyomorúságukat az idegen földön s vágygyal sóhajtanak haza felé. Pedig az itthoniak is csak a panasz hangjait ismerik. Egy pár ének a közvetlen leírás erejével s a gyötört áldozat éles gyűlöletével sorolja elé a megszálló német hadak garázdálkodását, «a kik mindent megesznek, elpusztítanak, házadból kiszorítanak; ágyadban ő fekszik, asztaladon ő kártyázik, abrakodat az ő lova eszi s ha ellene szólsz, a neved rebellis. Így fizeti igaz hűségedet!» teszi hozzá az ének szerzője, a ki egykor talán labancz volt, de nagyon megbánhatta. Az elégületlen nép 1697-ben a hegyalján lázadásban tört ki s ennek emlékét egy erőteljes gyászenek (*Cantio Tokai*) tartotta fenn. «Jaj, végső romlásra jutott Magyarország, elpusztulánk mint Jérusálem, kiált Tokajvára, jajgat Patakvára, most hallatik rettenetes jajja, vérrel tajtékozék a Tiszának habja, rakva volt holttesttel a város utczája.» E hatalmas följjajdulás méltó Jeremiás siralmához, melyet nyilván követ.

Nem csoda, hogy e zaklatott nép megváltóként fo-

gadta Rákóczyt s ismét megszólaltak a hozsannák, ismét föllobogott a lelkesedés, ismét keresztül ment a nemzet hangulata ugyanazon érzelmeken, mint az előbbi forradalom alatt. E második mozgalom költészete egészen egy jellemű az elsőével, de általánosabb, kifejelettebb, erősebb. Újra ismétlődik minden. A száraz gyűlésnaplók, az élénk parodiák, a lelkesítő hadi dalok, a két párt egymás elleni gúnyai, a győztes párt kárörvendő csúfolódása s végül a hosszú, szünni nem tudó panasz és siralom. De minden határozottabb, tisztább alakot, rövidebb, szabatosabb kifejezést nyer. A német hadak elleni gyűlölet egy nyolcz soros versben tömörül össze, mely másfél századon át változatlanul megmarad a nép ajkán, mert másfél századon át többször is van alkalom ismétlésére :

«Ne hígy magyar a németnek,
Akármivel hitegetnek.
Mert ha ád is nagy levelet,
Mint a kerek köpönyeged,
S pecsétet üt olyat rája,
Mint a holdnak karimája :
Nincsen abban semmi virtus,
Verje meg a Jézus Krisztus.»

Bizony e kis dalban kevés a költészet s mégis feledhetetlenné lön, mert híven fejezi ki a sokszor csalódott magyarnak egy pillanatnyi érzelmét, midőn nyakig jutott a bajba, talán önhibájából, de érzelegni nem akar, búsulni nincs kedve, lelkiismerete háborog s jól esik egész bölcsészetét egy káromkodásban összeponstítani.

Hányszor ismételték e kis dalt azóta. Hányszor volt a bús magyar pártnak ultima ratiója, még a legújabb időben is. Némelyek hiedelme szerint e kis verset maga Rákóczy Ferencz írta. Nekem úgy tetszik, hogy kissé paprikásabb a magyarsága, mint a milyet tőle várhatnánk. De alkata, gondolatmenete azt mutatja, hogy valószínűleg egy szerzőnek és egy percznek ötlete az egész, úgy termett, a mint van, s nem csi-

szolta ki a szájról-szájra adó hagyomány, mint a többi egykorú éneket.

Mert ez egész korszak politikai költeményei többnyire ismeretlen szerzőktől erednek és csak évek múltával foglaltattak írásba, mikor a nép alakító keze már végig simította rajtok vésőjét. Némelyiket csak az utolsó húsz-harmincz év óta lestük el egy-egy öreg ember ajkáról, mióta az irodalom megkezdte a népköltészet gyűjtését.

Ismeretlen eredetű maga a nevezetes Rákóczy-nóta is. Számos variánsa maradt fenn, de csak később kori följegyzésekben. Mindegyik leíró úgy jegyezte föl, a mint ő hallotta, s e szerint nemcsak a szerző neve marad ismeretlen, hanem arról sem lehet beszélni, hogy a sok változat közt melyik az eredeti. Egyik régibb lehet, a másik újabb, egyik teljesebb, a másik hézagosabb, egyik tisztább rhythmusú, a másik darabos. De egyaránt jogosult mind, mert a nép alakította mindet, énekelte, busult vagy lelkesedett rajta, s ha duzzadozó érzelme talán új részleteket toldott is egyik-másik variánsba, ezek eredetiek épen úgy, mint a legrégebb följegyzés. Különben e százados rhapsodiának szövegében ne keressünk költői gondolatokat. Egy panaszos fölajdulás az egész; nincsenek benne sem nagy eszmék, sem költői képek; együtt termett és együtt terjedt el dallamával s inkább ennek tulajdonítható a mély és állandó hatás, melyet a nemzet kedélyére gyakorolt, mint magának a panaszos versnek. A dallam maga is elég volt fölébreszteni a fájó hangulatot s mellette a szöveg szavai jóformán elvesztették jelentőségöket. Hányszor látjuk a sírva vigadó magyart eldudolni egy-egy szomorú nóta hagyományos szövegét, melynek szavai annyit sem érdeklík őt, mint Hamlet színészét Hekuba sorsa. Hány magyar ember vallja, hogy az ő nótája a *Cserebogár*, pedig e dal szavainak jelentésére talán soha életében nem gondolt. A szöveg értelme lassankint mintegy elenyészik s csak a zenében kifejezett érzelem marad meg. A Rákóczy-nótánál ez a

fejlődés teljesen végbement: a vers feledségbe enyészett, a dallam azonban lassankint átalakulva, egy hatalmas nemzeti indulóvá fejlett ki s a kétségbeesés és panasz mellett a büszke lelkesedés hangjait is fölvette magába.

A +öbbi kuruczdal is hasonló alakuláson ment át, míg azon formába jutott, a mely véletlen följegyzés nyomán reánk maradt. Szerzőiket elfeledték. Az egész korszakból alig ismerjük négy-öt költő nevét, melyek vagy véletlenül, vagy a versfejekben rejtve, megmenekültek az elfeledtetéstől. A táborig dalok, a kuruczok és labanczok gúnyos versei, a panaszos siralmok, a bujdosók énekei, mind a népköltészet köztulajdonává lettek.

Különösen a bujdosás tett sok embert versiróvá. Sajátságos jellemvonás népünknel, hogy a bajban és bánatban költeménybe önti panaszait az is, a ki különben talán soha sem írt volna verset. A tömlöczben sinlők verssel vigasztalják magokat, a halálra ítélték verssel bucsúznak el a világtól. Koháry István a börtönben kezdett verseket írni, Bezerédj Imre éneket szerzett a siralomházban. A kóborló betyár, a kit megsirat a madár is s a kitől elhajlik az ág is, a befogott rab, a ki térdig vasban ül s kezén-lában vas békót zörget, az elítélt rabló, kire már a bitófa hollói várakoznak, a besorozott katona, kinek bucsúzni kell szülőitől, babájától, hazájától: versben és dalban keres vigasztalást. A börtöni és siralomházi énekekből egész gyűjteményt lehetne összeállítani. A szerelmi népdalok jó nagy részét is a megcsalt, elhagyott vagy szegénysége miatt hasztalanul epedő szerelmesek bánata teremté.

Így keletkeztek a kurucz bujdosók dalai is. A menekvők visszasóhajtoznak a hazába, a honmaradottak elpanaszolják bajjaikat s Rákóczy után sóvárognak.

A szathmári béke után föltünően két ágra szakad a magyar költészet. A nemzeti vágyak, eszmék, érzelmek csak a bujdosók s a névtelen írók énekeiben maradnak

fönn. Az irodalmi költészet pedig egy pár évtizedig elhallgat s azután idegen tárgyakról, latin, francia, német mintákra kezdi írni műveit. E két irány határozottan különválva marad némi kivételekkel csaknem az egész tizenhét századon át. A tanult osztályok beleélik magokat az idegen költészetek világába s a római mythologia légkörébe. A nemzeti érzelmek költészete pedig lassankint mind távolabb menekül a nép kunyhóihoz s eszmékben szegényebbé, érzelmeiben egészen népiessé, tárgyában, fogalmaiban szűkebb körűvé válik. Eleinte, közvetlenül a szathmári béke után, a magasztos közérzelmek, a hazaszeretet, a nemzet függetlenségének elvesztése miatti fájdalom, a magyarság pusztulása, a nemzetet eltíporó ellenség gyűlölete töltik el énekeiket. A század közepén túl azonban már inkább csak azt az igát érzik, mely az alnépet nyomja.

Nem a nemzet fájdalma, hanem a szegény jobbágy panasza hangzik belőlök. A robot, katonáskodás és katonatartás ellen panaszkodnak. A közbánat helyét az egyéni szenvedés érzete foglalja el. A nyugati művelődés terjedése, Mária Terézia udvarának nemesi osztályainkra gyakorolt befolyása, az idegen szokások, idegen eszmekörben mozgó irodalom mind nagyobb válaszfalat vonnak a műveltebb osztály s az alnép érzelmei közt. Azelőtt közelebb álltak egymáshoz. Társadalmi szokásaikban kisebb volt a különbség, érzelmeikben több a rokonság. A hegedősök énekeit megértette a nép is. Most az új irodalmat tanultság nélkül többé nem érthette, idegen lett neki annak tartalma, alakja, rhythmusa és szavainak is nagy része. Nem tanulhatott s nem vehetett át tőle semmit; magára maradt, saját kis világára, a házi és családi viszonyokra szorult, s így elszegényült.

De a művelt irodalomban nem azért hallgatott el a nemzeti érzelem, mintha az írók nem lelkesültek volna a haza ügyéért. Hiszen az egész irodalmi működésre főleg a magyarság fentartása s a nemzet megmentése

iránti lelkesedés buzdította őket. De lelkesedésök nem költeményeik tartalmában nyilatkozott. Céljok volt hazafias, verseik tárgya ritkábban. A szathmári béke után következő politikai helyzet, a *pragmatica sanctio* elfogadásának évei s Mária Terézia kora oly idők voltak, midőn a szélesebb látkörű író hallgatni kényszerült minden nemzeti érzelemmel. Belátta, hogy a politikai helyzetet kényszerűség szülte, rajta változtatni nem lehet s talán még is nyugodott benne, de költői lelkesülésre nem hevülhetett általa. A nemzeti nagy vágyak, függetlenségi kísérletek kora lejárt; a hazafias ábrándok meghíúsultak; polgári foglalkozásokban, békés művelődésben kereste a haza jövőjét minden gondolkodó politikus. Az ily politikai megfontolás azonban nem teremt hazafias költészetet. Negyedfél száz év óta tart küzdőmunk az önállósági törekvés s az uralkodó ház igényei, a nemzeti szabadság s a fő hatalom túlterjeszkedése, a függetlenségre vágyók s a kiegyező pártok között, de a kiegyező pártnak alig van költészete. Az önállósági vágy, legalább mint egy szép ábránd, mindig élt a nemzet szíve mélyén s a költőnek ez ábrándok világába kellett szállnia, ha a nemzeti érzelmekhez akart szólani. A fölkelések voltak a lelkesülés, hév, remény, fölbuzduló érzelmek és a költői ihlet ideje. A kiegyezési korszak mindig bizonyos kijózanodással jár s ily hangulatban nincs kedvünk dalolni. Minden kiegyezés által a vérmesebb hitűeknek egy sereg ábrándjok oszlik el, nagy reményeik híúsulnak meg; a határozatlan s ezért határtalan képzelődés helyét rideg opportunitás, a lelkesedést alku, a költészetet tény váltja föl. A *pragmatica sanctio*, az 1790-diki megállapodások, az 1867-ik évi kiegyezés nem a szívből fakadt s nem ragadhatja lelkesedésre az érzelmek emberét. A költőnek, ha ellenök izgatni jobb belátása tiltja, hallgatnia kell, mert dicsőítésökre egy húr sem pendül meg szívében.

De a költői léleknek azon küzködő hangulatában, midőn benne a képzelet vágya és a józan ész ítélete

egymással összeütközésbe jő, a meghasonlott kedély kiválóan fogékony a humorra s a szárnyaszegett lelkesedés megteremti a politikai költészetnek egy másik nemét, a szatirát. Nem a sivár szív és közönyös lélek szülötte ez sem. Épen ellentéte ugyan a lelkesülésnek, de a lelkesülés ellentéte nem a közöny, hanem a levertség, s a levertség költészete a szatira. A ki lelkesült a hazáért, de reményeiben vagy kortársaiban csalódott, a ki lelkesült a jóért, szépért, igazságért, erkölcsökért, de eszményét az emberek közt föl nem találja, a ki buzog az irodalomért, de hivatatlanokat lát annak templomában; az írhat szatirát a haza, morál, irodalom érdekében, de a merőben hideg és közönyös kedély soha. Nem a közöny s nem is a gyűlölet nyilatkozik a szatirában, hanem a szeretet, bár visszajáról.

És ha e lezsibbadt hangulat nem csupán a költő kedélyét szállta meg, hanem egész korszakát is, ha a közönség, sőt talán egy egész nemzedék is, belefáradt a hiú reménylésbe, ásítva fordulna el egy időtlen Tyrtæustól: a hazafias költészetben akkor nyílik a szatirának legtágasabb tér. Ilyenkor egy sikerült humoros dal nagyobb hatást tehet, mint a hazafias óda s a gúny melegebb érzelmet kelthet a haza iránt, mint a hangzatos buzdító szózat.

E szatirai hajlam mindenütt észrevehető másfél száz éves történetünk nagyobb fordulatainál, midőn a nemzet reményekre volt buzdulva, dicsőségre, függetlenségre látott alkalmat s ábrándokat alkotott magának, de egy válság után a reménynek ismét csüggedésre kellett fordulnia. Együtt jár e hajlam a kétségheesés hangulatával; az érzelgőbb szív panaszokban fejezi ki bánatát, a keserűbb lélek humorra fakad. Az 1790-diki alkotmányos remélgetés, a nemesi fölkelés idején várt dicsőség, az 1848-diki forradalom nagyszerű vágyainak megghiúsulta, az 1859—61-diki ábrándos lelkesedés lelohadása után következő korszakok költészetében egyaránt megjelenik e humoros hajlam, több vagy kevesebb

kétségbeeséssel párosulva, a mint később lesz alkalmam néhány példával is megmutatni.

A Rákóczy-kor után e hangulat a labanczok gúnyos és agyarkodó verseiben kezd először nyilatkozni, melyekkel a reménye-fogyott kuruczok ellen mérgöket kiöntik. Csúfolódva kiáltanak a szegény bujdosókra: «Hol vagy te most, nyalka kurucz, a ki voltál mint a szép strucz; hol van pántos kardod, kócsagtollas csákód, párducz-bőröd, czafrangod. Nyelveddel mindent tudtál csinálni; káromoltad az istent, verted a szegényt, nem becsülted a nemest. Most megbüntetett az Isten, elvette szabadságodat, idegen földre vetett. Megszalaszt a lompos német is.»

De e kárörvendő hangulat nem tart sokáig. A csúfolódó labanczok magok sem nagyon szeretik a lompos németet; ők sincsenek oly helyzetben, hogy jó kedvök lehessen. S a humor önmaga ellen fordul. Félig elkecserezés, félig bánatos megnyugvás hangzik néhány dalból, melylyel mintegy gúnyolják saját lelkesedésöket. Nevetnek, hogy sírniok ne keljjen, de nevetésök jobban fáj, mint a könnyek. «Bécsi német így varr hímet a magyar nótára», mondja egy kis dal, melynek eredetét kiadója 1718—20-ra teszi, «járjad te is, kurucz, a lassú minétet, járj fennyen, s tégy lábhegyen lassú tekervényeket». «Jaj már nekünk, rebelliseknek, nagy pipájú, kevés dohányú magyar nemzetnek» sohajt föl egy másik. «Nincs becse a hazafinak, csak a hajlongó úrfinak; világ a német gavarnak, jó éjtszakát a magyarnak!» dudolja egy fatalista.

Számos ily példát lehetne idézni a mult század névtelen költészetéből. De az irodalom, mint említém, nem szította a nemzeti keserv tüzét. Okát nem nehéz megtalálnunk, ha végig nézünk mult századi írónk során. Egy-két kivétellel mindnyájan a nemesi és papi osztályhoz tartoznak. Elkezdve Rádai Pálon, a ki, mint a szathmári béke megkötésének egyik előmozdítója, azontúl állandó híve lett az uralkodó háznak, báró Amadé, báró Orczy Lőrincz, a fejedelmi utód Barcsay

Ábrahám, gróf Teleki József, gróf Ráday Gedeon, gróf Gvadányi József, mind az aristocratia s az udvar köréhez tartoznak; oda tartoznak a testőr Bessenyeiek is; Ányos, Faludi, Baróti Szabó, Rajnis, Révay, Dayka, Virág, mind a papi osztály tagjai. Egészen természetesnek kell találnunk, ha ily írók a költészetben is az előkelőbb nemesség elveinek lettek képviselőivé. Ez pedig, ha néha egy kis fájdalommal gondolt is vissza Mátyás korának dicsőségére, meg volt elégedve sorával, magasztalta a nagy királynőt, igyekezett az udvari s külföldi szokások befolyása alatt némileg művelődni, a politikában épen semmi koczkáztató lépésre nem látott alkalmat, nem mutatott kedvet. Íróink is követték ezt az utat, és irodalmunk kiművelésére mintáikat a külföldön keresvén, idylleket, böcselkedő epistolákat, alkalmi retorikákat, æsopi meséket s más ily nyugalmas műformákat művelnek. Ezek mellett csak magyar nemesi büszke érzelmök buzdul fel olykor egy-egy alkalmi versben, vagy a magyarosság külső jelei: a ruha, szokások, családias erkölcsök körül forognak eszméik (Anyos: *A régi magyar viseletről*; Baróti: *Egy-némely úrfiról és kisasszonyról, Abauj megye ünnepére* stb.). A «Vitam et sanguinem» jelenetnek már élénkebb visszhangja ébred költészetökben s örvendenek, hogy a magyar nemességnek most alkalma nyílt hűségét kimutatni és régi vitézségét újra tündököltetni. E nemesi loyaltást legtöbb erővel fejezi ki Baróti Szabó:

« . . . . . Örvendhetsz Ausztria! Biztos
A koronád fejedén, mikor a magyar őrzi. Kimentett
Csaknem egész Európának vesztedre felesküdt
S összecsatolt pallossi közül. Vért ontani most is
Kész érted. Kedveld hívséges népedet, hozzád
Tett szívességét ne felejtse. A régi szabadság
E nemes érzésű nemzet fő kincse: re kívánd,
Hogy valamely csorbát szenvedjen benne . . . »

Ime a mult századi magyar nemesi hűség poesise, mely azonban a többi költőknél ritkán emelkedik felül az alkalmi verselés színvonalán. Irogatnak ódákat Má-

ria Teréziához, a főherczegekhez, a hét éves háború vezéreihez, de kevés bensőséggel. Barcsay nagyon szárazan buzdítja a *Magyarországi tudományok fő gyűlékezését*, hogy legyenek hívek a királyhoz, a fő hatalomhoz, a nagy Teréziához. Gróf Teleki egészen prózailag fejt ki a loyaltás föltételeit (*Az atyafiúi barátság oszlopában*). Péczeli hasztalan biztatja múzsáját II. Leopold koronáztatásakor ennek dicsőítésére, mert repülése nagyon alant marad. Szentjóbi Szabó csatadalaiiban is inkább a hangzatos verselés s az ügyes rímjáték tűnik ki, mint az érzelem. Faludi sem Mária Teréziához, sem a *Győzedelmeskedő Nádasdyhoz* zengő ódájába nem bír lelket önteni, de bezzeg megélnékül, mikor eldobván loyaltását, az *Újdon új policiát* kezdi gúnyolni s a titkos rendőri feladásokat parodiázza.

Élénkebb nyomai maradtak a hét éves háborúnak a fölzaklatott nép költészetében, melyre azonban nem ragadt át a pozsonyi karok és rendek nagy lelkesedése. Épen nem rajong a dynastialis háborúkért. Egy 1740-ből maradt ének nagyon leplezetlenül kifejezi érzelmeit: «Megbolondult a világ, fegyverben az ország, összevesztek a királyok, nagy hatalmas országok. Szegény magyar nemzet is bánatát újítja, mert a királyné táborba hivatja; készül minden vármegye, mert kénytelen vele. Búslakodik a gazda magában, kelleetlenül nyúl a ládájába; a gazdasszony is szomorkodik, mert oda a köntöse ára, kell a katonára. Tyúkja, lúdja, kendere, férje paripája, régi fegyverei mind oda vannak.» Az új módi katonáskodás sem tetszik a besorozottaknak. Verbuválnak kötéllel, elviszik a szegény legényt erővel; a gazdagnak öt-hat fiát nem bántják, a szegénynek, ha egy van is, elfogják. Kedvetlenül indulnak idegen földre; nehezen tűrik az állandó katonáskodás fegyelmét és terheit; gyűlölik a szokatlan egyenruhát, mente helyett a hátul hasított kabátot, csizma helyett az elül hasított czipőt. Még a leányok sem szeretik őket, mert ezek szívét is a régi csinosabb hajdúk emléke foglalja el: «Hajdú volnál, szeretnélek, katona

vagy, nem szeretlek.» A szegény jobbágy pedig otthon elkeseredve panaszolja sorsát: «Egész nap fáradoz, de másért dolgozik; a sok dézsmát szedik, meg sem köszönik; alig van szegénynek egy pipa dohánya, czifrasággal teljes rongyos szúrdolmánya; száraz gégejét csak a víz öblögeti, éhes gyomrát árpakenyér tölti; zaklatják untalan, mentsége hasztalan, míg lelnék benne vért.» Olykor vigabb humorral adja elő e bajokat s fél-tréfásan panaszolja terheit:

«Vagyon hazánkban két gonosz ember,
A Portio Pál és Forspond Péter,
Ez a Portio mindent földhöz vér,
Forspont pediglen ökröt, lovat kér.»

«A Forspont nagy úr, lovon jár, házamba beszáll, agyamban hever, magamat kiver; a Portióért meg eladtam mindenemet, rongyos bocskorban alig maradtam, öt-hat síró gyermekemnek zabkalácsot sem adhatok. Gyerz koma — így végzi a dalt — fogjuk meg ezt a Portiót, vessük a sánczra az executiót, ne mondjon hazánkban ezután *berdót*.»

E jó indítvány foganatosítására azonban nem volt alkalom. Portió Pál állandó vendége maradt a szegény jobbágyoknak. A népi és irodalmi költészet iránya mind inkább eltért egymástól, a mint a vagyoni és műveltségi különbség, a viszonyok, érzelmek, igények, társadalmilag mélyebb szakadékokat ástak az alnép és a nemesség között. Emez megelégedve a maga sorsával, alig bírja képzelni, hogy a parasztnak valami fájdalma lehet. Még oly igazán humanus gondolkozású író is, mint Orczy Lőrincz, a kit félig népies költőnek szoktunk tekinteni, a *Szegény paraszt néphez* intézett beszédjében egészen boldognak festi a pór sorsát. Azt hiszi, hogy sokkal többet ér ez a gazdagok czifra nyomorúságánál s igyekezik meggyőzni a jobbágyot, hogy ne vágyják nagyobbra.

«Szurkos fiacskádnak hamis mosolygása,
Szeretete társadnak czuppant csókolása,

Szép idő, fris szellő, madarak szólása
Végzik örömdőt s egy tál zsírós kása.»

Egészen idylli fölfogás a francia forradalom democrát eszméi erjedésének napjaiban. A kevéssel beérő szegénység magasztalása egy gazdag főúr ajkairól, horatiusi bölcsészet, Voltaire és Rousseau világrázó bölcsészetének idején.

A francia bölcsészeti eszméknek voltak buzgó olvasói nálunk is, de politikai következményeiknek elfogadói kevesen voltak. A nemesség váltig hangoztatta a szabadság jelszavát, de nem azt értette alatta, a mit a democraták, hanem a rendi szabadalmat. E fölfogás körül vitatkozik az 1790—92-dik alkotmányos mozgalmak korában keletkezett számos röpirat is, melyek közt néhány verses szatira és pasquil elég nagy zajjal, de maradandóbb költői hatás nélkül hangzott el.

A mit akkor a rendek reformnak neveztek, az inkább a régi irott jogok föllevenítésére és conservatióra irányult. Költőink közt pedig a horácius bölcsészet uralkodott általánosan; ennek elveit hirdették már, mielőtt Horatius költeményeit formában is utánózni kezdték volna. E bölcsészet pedig körülbelül olyan a poesisban, mint a conservativismus a politikában. Legalább elvök egy: megérni azzal, a mi van, nem bolygatni a világ rendjét; megnyugodni a létezőben s nem törekedni újakra.

A francia forradalom borzalmas eseményei ijesztőleg rázták föl e nyugalmat s a visszahatás erős megdöbbenéssel tör ki költőinkből. Virág Benedek harsogó ódát ír «a vad szabadság versenyes angyala» ellen, mely Páris népét fegyverre és a «bűnös dicsőség helyére» szólítja; s óvja a magyar hazát e tehetetlen szörnyeteg átkozott örvényétől. Csokonai, általában iszonyodván a háborútól, gyűlölettel fakad ki a királygyilkos francziákra s nem csak maga ír serkentő szöveget ellenök (*A nemes magyarság felülésére, A becsület és szerelem, Az igazság diadalma* stb.), hanem Weber után is magyarosít egy vitézi játékot, mely telve van

francia-gyűlölettel. Berzsenyi nagyhírű ódáiban: *A felkelt nemességhez* és *Eszterházy Miklóshoz* már nem e gyűlölet beszél, hanem a magyar nemesi dicsőség szózata. De Berzsenyi is teljesen meg van győződve, hogy «szabad a magyar és víg», hogy «Terézia karjain dicső szabadság temploma lett hazánk» (*Balaton és A tizennyolcadik század* című költeményeiben) s a kor eszméjével, mely e dicső templomba az alsó népet is bebocsátani sürgeti, ő sem foglalkozik.

Költőinket áthatotta a nemesség conservatív lelkesedése, mely kardot ragad, hogy megvédje az országot nem csak a francia fegyverektől, hanem a francia eszméktől is. Eszélyes politika volt ez akkor s talán az egyetlen út, kockára nem dobni a magyar nemzet s a magyar faj fenmaradását a népek azon nagy tusájában, mely már I. Napoleon alatt itt hangoztatni kezdte a nemzetiségek később kifejtett jelszavát. Nem csoda, ha a nagy veszélyt, mint vihart a madár, félve érezték költőink is és féltékenyen ragaszkodtak a nemesség jogaihoz. S azon hangulatba, melylyel a magyar költők határozatlan vágyódásai a mult dicsőségén csüngöttek, nagyon bele is illett a nemesi fölkelés. Egy darab a középkorból; végső lobbanása a többé föl nem éleszthető magyar nemesi hadi dicsőségnek. Mátyás fényes seregeit vélték látni a ragyogó dandárokban. Képzeletök föleleveníté a mult századok egész dicsőségét s a csapatok külső fénye egészen feledtette velök a szervezet hiányait s korszerűtlenségét. Berzsenyi büszkén remélte, hogy ez önkényt sorakozó független harczosok előtt a zsoldosok serege meg nem állhat. Dukai Takács Judit a római hölgyek önmegtágadó lelkesedésével buzdítja egyik barátját a harczra. Horváth Endre, Kisfaludy Sándor szózatokat intéznek a fölkelőkhöz.

E buzdításokban mutatkozik Kazinczy korszaka alatt a költészet hazafias iránya. Az emberiség általános nagy eszméi, a democratia elvei csak egy költőknél találnak visszhangra: Bacsányi Jánosnál. Költőink közt ő az egyetlen igazi forradalmári szellem nemcsak saját

korában, hanem egészen Petőfi idejéig. Bacsányi teljes rokonszenvvel tekintett a francia eseményekre s nem a királygyilkoló francziák, hanem a népeket elnyomó fejedelmek ellen emeli szavát. Az *Európai hadakozásokra* (1792) írt verséből egészen a francia forradalmár hangja rivall:

«Ébred-e a világ halálos álmából,
S kifejti-e magát szolgálj jármából,
Avagy századunknak örökös csúfjára
Ledől a szabadság most emelt oltára?
Csalatkozott népek fellázadt vezéri,
Ti miattatok foly annyi ember véri,
De oh! lesz oly idő, mely azt visszakeri . . .
Tekintsetek körül, vakok, s reszkesetek.
Nem állhat már soká megrendült széketek!

Rokoszenve kiterjed minden nép sorsára. Mennykő-csapásként veszi Lengyelország felosztásának hírért, «mely két erőszakosnak leve áldozatja» s riadva kiált a népekre: «Óh népek, mi lesz belőletek, hát így játszhatnak-e veletek és legfőbb kincsetekkel? S ti egek, ezt türve nézitek-e?» Meg volt győződve, hogy a forradalom nálunk is elkerülhetetlen. Forradalmi verscit nem nyomathatván ki, írásban küldte meg barátainak, s kíséző levelében, melylyel 1793 februárban Aranka Györgyhöz elküldte, így ír: «Én mindazokból, a miket látok, nem hozhatok ki egyebet, mint hogy elmúlhatlan a mi hazánkban is a revolutio, még pedig mivel az észnek józan világossága előre nem ment, *revolutio à la Hora et Kloška* fog lenni.» De úgy látszik, hogy a korszellem érdekében ő erre is kész volt. A nemességért épen nem lelkesült. József császár önkényes rendeletei ellen ő is hangoztatta ugyan a nemesek jelszavát: «Inkább koporsóba szállunk dicsőséggel, mintsem *adózó pór-ság* módjára, éltünkért fizessünk világ csudájára.» (*Abauj vármegye örömnépén*, 1790). De ez csak addig tart nála, míg szükséges a dacz. Mihelyt II. József germanizáló önkényének veszélye elmúlik, azontúl mindig és mindenütt dorgálja az «elfajult, gyáva, büszke, rest, más

érdemével kérkedő, dözsölő, barom gyanánt henyélő sok nemtelen nemest»; szégyennek tartja, hogy hiú panaszokra fakadunk, a vak sorsot átkozzuk, kárunkon epedünk, míg majd az isten sem tud rajtunk segíteni többé. Sőt oda mutatja nekik a Bastille-téri nyaktilókat is (*A francziaországi változásokra 1789*):

«Ti is, kiknek vérét a természet kéri,
Hiv jobbágyitoknak felszentelt hóhéri,
Jertek, hogy sorsotok előre nézzétek,
Vigyázó szemetek Párisra vessétek.»

Ily fenyegető hangot nem hallott költészetünk többet, míg Petőfi a pozsonyi rendekre még véresebb szavakkal nem riadt:

«Dicsőséges nagy urak, hát hogy vagytok?
Nem vizket-e egy kicsit a nyakatok?»

Bacsányi volt az egyetlen igazi forradalmár azon költők közt, a kik a Martinovits-összeesküvés miatt börtönbe jutottak. A többieket: Szentjóbbit, Kazinczyt, Verseghyt, mint lobbanékony 20—22 éves fiatal társaikat is többnyire, nagyon ártatlan részvét: merő költői felbuzdulás vagy bölcselmi rajongás sodorta bajba s ábrándos vágyaik politikai megvalósulásától talán ők rémültek volna meg legjobban. Szív és képzelem, nem a politikai elvek kritikai vizsgálata vitte őket a nem ismert útra.

Maga Kazinczy éppen nem volt forradalmár s még kevésbbé hivatva arra, hogy bármely körülmények közt, mint forradalmi költő a népek nyugvó tengerét fölzaklassa. Forradalmi költőben erős subjectivitás, érzelmekre fogékony kedély és szenvedélyes lélek szükséges, melyekkel egész korának érzelmeit átérezze, saját lelkébe olvaszsza s kifejezze úgy, a mint saját szenvedélye sugallja és a nép szenvedélye megérti, keresetlenül, válogatás nélkül. Kazinczy költészetében kevés a subjectivitás, költeményét inkább tanulmányai, mint a természet sugallják; az érzelmekből a gyöngédek és szelideket szereti; még szerelmes verseiben

is, melyeket eszniényített alakokhoz ír, inkább a művelt képzelem, mint a természetes érzés szól; a szenvedélyeket lágyan, finoman ecseteli s ez által olykor teljesen el is halaványítja; kidolgozása gondos, tartalmas, kifejezései válogatottak, de éppen ezért csak sokszoros átdolgozás után képes gondolatának a megfelelő alakot meglelni. Nem ily lélek teremti a forradalmi dalokat.

De Kazinczy került is, óvatosan és elvből került a költészetében nemcsak a politikát, hanem a nemzetiség emlegetését is. Lelkesült a nemzet haladásáért s a magyar nyelvért, mint senki más; kitartóan dolgozott értök s azoknak áldozta egész életét. De lelkesülése tetteiben nyilvánult s nem költészetében. Látta, hogy nemzete a művelt Európától el van maradva; anyagi jóléte mellett sem képes finomodni, mert szellemi szükségét nem érez; a művészeteket nem ismeri, a finomodást csaknem daczosan visszalöki magától; tudomány és költészet, ész és ízlés, nyelv és művészet, mind legfeljebb tengődik. Ezért egész erejével törekedett a nyelvet művelni, az ízlést nemesíteni, a finomodást terjeszteni, de példa által, nem harsogó s ismét elhangzó szózatokkal. Nem egy nagy kiáltással akarja fölrázni szunnyadó nemzetét, hanem fölkel ő maga, munkához lát s munkára szólítja a serényebbeket. Érezte, hogy e munkát a nyelvénél kell kezdeni, mert, mint Kölcsey mondja, szó által nyer a nemzet eszmét, eszme által tettet, tett által jóltevő egyetemi változásokat. Költészete távol marad minden nemzeti tárgytól s eszményi messzeségben keres anyagot és alakot. Ir ódákat, mint Horatius, szonettekét, mint Petrarca, idyllt mint Gessner, epigrammokat mint Lessing; fordít Homérből, Virgilből, Shakspeareből, Rochefoucauld-ból, Goetheből s mindezt a nyelv és a nemzeti ízlés finomításáért. De nemzeties érzelme, egypár alkalmi merengést (*Vajda Hunyad, Branyicskán*) kivéve, csak egyszer tör ki: *A szabad Erdély* című ódájában, s itt s a multakról beszél.

Nem törekedett a nemzet tömegére hatni, sőt került a népszerűséget. Felülről lefelé kívánta terjeszteni a finomodást. Ő csak az írókat buzdította s ezek által, közvetve, hitte elérni célját. A mi népszerű volt, gyanussá lett előtte, hogy nem lehet finom. Egyik levelében (1802) így ír akkori műveiről: «E munkáim mindegyike úgy készült, hogy a nagy seregnek ne tessenék. Eddig elértem célomat: nekik nem tetszik; az van hátra, hogy Kissnek és Virágnak tessenék.» Jelígnéknak vette Goethe e mondatát: *Werke des Geistes und der Kunst sind für den Pöbel nicht da.* A classicismus tiszta eszményiségére törekedett, mely megkívánja, hogy a költő mindig a magasban maradjon, ne szóljon úgy, mint a közember, s melynek feszességével sem a népies ízlést, sem századunk társadalmi eszméit nem lehetne összeegyeztetni. A *tiszta szép* fogalmát kereste bölcselmi és æsthetikai meghatározásokban s gyakorlatilag is a költészetben. Gyermeksége óta szerette a latin és görög remekírókat, híve lett az új német classicismusnak s ízlését nemcsak ezek finomították ki, hanem a képzőművészetek is, melyekben több ismeretet szerzett, mint egykorú írotársai. Kora ifjúságában áttanulmányozta a bécsi Belvedere képtárát; később is minden alkalmat buzgón felhasznált, hogy művészeti ismereteit gyarapítsa. Ízlésében egészen megszilárdult az elv, hogy a politikai dolgoknak a művészetben semmi helyök, hogy a művészetnek önmagán kívül célja nincs, a művészet célja maga a művészet. Ez abstract fölfogásra a művészetek egyik ága sem vezet a buvárlót oly gyorsan, mint az antik szobrok s a XV-ik századi olasz festmények vizsgálata. A tiszta ideált, a művészet abszolút szépségét sehol sem fogjuk föl oly hamar, mint ezekben. Mind az, a mi alkalmi, a mi esetleges, a mi a technika mesterkedése, sehol sem ismerhető föl oly könnyen és sehol sem hat reánk oly zavarólag, mint ezeknél. Az abszolút művészet felsőbbbsége szemmel láthatólag áll előttünk s a szemnek némi gyakorlása, az ízlésnek némi művelése után itt jutunk leg-

hamarább azon felfogásig, hogy a művészet célja maga a művészet.

A classicismus ez elvet kitüzi a költészetben is. Nem akarom tagadni, hogy általános elvnek megállhat, de sokkal szűkebb korlátok közé szorúl, mint a képzőművészeteknél. A költő szorosabban van korához és nemzetéhez kötve, mint a művész. Ez főleg ízlésben követi vagy vezeti új irányba s erkölcsében tükrözi vissza korát, a költő eszmékben és érzelmekben is. Elválthatatlanul népéhez csatolják őt nemcsak a nyelv, hanem az uralkodó eszmék is. Még oly fenszárnyaló szellemek sem válhatnak el hazájuktól, mint Dante és Milton; onnan merítik az inspiratiót, fölötte lengenek a szülőföldnek s tekintetök gyakran visszafordúl reá. A hazafias költészet annyi népnél oly kitünő helyet foglal el, hogy jogosultságáról vitatkozni sem lehet s tagadhatatlan, hogy a költőnek joga van a hazáról zengen, sőt ez a költészetnek egyik legnemesebb tárgya. De viszont az is bizonyos, hogy nem barangolhat szabadon a politika terén s egy versbe szedett vezércikknek nem volna helye a Parnassuson.

Meddig mehet tehát? Talán nem lesz érdektelen, ha megkísértem kijelölni határvonalait.

Az kétségtelen, hogy tények vizsgálata, okok mérlegelése, rendfentartás, törvényhozatal nem a költészet dolga.

A régi germánok versbe szedett törvénykönyvei épen úgy nem nevezhetők költeményeknek, mint akár a *Code Napoleon*. A törvény parancsol; a politika okokkal igyekezik győzni; a költészet érzelemből jön és érzelemhez szól. Az érzelmek körén tehát akkor sem hághat túl, mikor a politika földjére lép. Lehet ez az érzelem magáé a költőé, lehet egy párté, lehet az egész nemzeté, vagy lehet valamely egyetemes társadalmi irányé is, de mindenkor subjectiv érzelem, akár önkényt szólal meg a költő szívében, akár a nemzeti érzelmeket hangoztatja vissza. Ezért a politikai költészetnek főleg a lyrában van helye s leggyakoribb és

legtisztább formája a dal, az óda és a himnusz. Ezekben tiszta költészetté olvad a politikai érzelem.

De vannak elegyesebb műfajok is. Elbeszélő és drámai költemények is gyakran átvágnak a politikába, még pedig többféle úton. Vagy lyrai kitérések által nyithat a költő útát saját hazafias érzelmeinek, mint Vörösmarty az eposzokban; vagy politikai kitérő célzásokat szöhet mellékesen művébe valamely alkalomszerű *à-proposra*, mint színi költészetünk szokta Csató korában és 1861 körül; vagy lehet az egész mű irányzata is politikai. A hol subjectiv kitérésekről van szó, ott ezeket egyszerűen lyrai költészetnek kell tekintenünk, melyre ugyanazon megjegyzés illik, mint az önálló lyrára. A hol mellékes politikai célzások fordulnak elő, ott tulajdonképen nem politikai költészettel, hanem csak egymás mellé dobott költői és politikai elemekkel van dolgunk, mert a politikai célzások nem tartoznak a költői mű lényegéhez, hanem csak bele vannak szórva és elvegyületlenül uszálnak a fölszinen, mint vízben az olajcsepp. S a hol az egész műnek politikai irányzata van, véleményem szerint, ott is szintén oly heterogen vegyülék ered, melyben költői és nem költői alkatrészek vannak összeöntve, a miket el lehetne választani egymástól. Nem akarok e kérdésre nézve beleereszkedni azon vitába, mely évtizedek óta folyt, kivált a német æsthetikusok közt, a fölött: jogosult műfaj-e vagy nem az ú. n. irányregény és iránydráma. Tény az, hogy ezeket az elméleti eliteltetés nem irhatta ki, sőt napról napra jobban divatba jönnek. Nemcsak a politikai tendentia, hanem tudományos irányú művek is felöltik a költői palástot s a földrajz, csillagtan, természetrajz, bölcsészet, pædagogia és a tudománynak sok más ága regényes kalandokba fonva közkézen forog és kedvelt olvasmányul szolgál. Az elbeszélő forma mint tanítási módszer igen jó szolgálatot tesz, érdeket adhat a nehéz tárgyaknak. De az elbeszélő forma még magában nem költészet. Az ily vegyes tartalmú művekben ama tendentia mindíg a költészettől

idegen elem marad, mely annál többet levon a mű æsthetikai becséből, minél kevésbbé olvad bele és enyészik el annak költői egészében. Ha a politikai tendentia a cselekvénybe, a szereplők jellemrajzába, szenvedélyeibe s érzelmeibe úgy bele van rejtve, mint például az æsopi mesébe (magát a mesei részt értve) az erkölcsi tanulság, akkor e tendentia épen oly kevésbé teszi az elbeszélő költeményt politikai művé, mint nem teszi erkölcstanná az a morális cél, a mely a költői igazságszolgáltatásban rejlik. A dráma- vagy regényíró szerepeltethet művében politikai martyrokat, pártembereket, forradalmárokat; szájokba adhatja saját nézeteit komolyan, vagy az ellenpártét parodizálva; művének becsé nem ezektől, hanem mindig attól fog függni, mennyire tudja e politikai szereplőkben az emberi jellemet érdekesen festeni s valamennyi szereplőjének érzelmeit, tetteit, szavait, szenvedélyét a mű költői szervezetében összeolvasztani. A hol hősei politikai fejtegetésekbe s egyes kérdések taglalásába bocsátkoznak vagy épen *kifelé* beszélnek a műből: ott kaphat ugyan vulgaris tapsokat, de vége a költői compositionnak s a művészi érdeknek. Az elbeszélő és színi költészet tehát még kevésbbé szólhat egyenesen és objective a politikába, mint a lyra. Tulajdonképen csak elrejtett tendentiákban nyilatkozhatik s a tendentia is csak annyira terjedhet, hogy az olvasó politikai felfogására bizonyos emótiók által befolyást gyakoroljon, oly formán, a mint erkölcsi érzelmeiben emótiót kelt a költői igazságtétel.

S ezt a határt a politikai szatira sem lépheti át. Akár lyrai alakot, akár elbeszélő vagy drámai mű alakját öltse föl, a szatira költői becsé ugyanazon föltételektől függ, a melyeket a lyrai és elbeszélő művekre nézve imént említettem. A verses pasquilltól és párbeszédbbe szedett politikai paródiáktól kezdve föl Juvenalis és Aristophanes magasságáig számos műfaja lehet; a szelid ironiától a maró sarcasmusig sokféle hangon szólhat; de költői hatást csak az által szerez, ha emótiókat ébreszt olvasóiban. Nem rábeszél, hanem meg-

hat; nem okokkal győz, hanem az érzelmeket illeti meg.

Altalában azt hiszem tehát, hogy az érzelmek szabják meg a költészet határát, melyen túl a politikába nem mehet. Csakhogy e határon belül nem egyedül áll. A szónoklat szintén jogosítva van az érzelmekre hatni s valóban a szónoklat a politikai költészetrel oly közeli rokon, hogy elméletileg tisztán és szabatosan alig választhatók el. Ez is érzelmeket fejezhet ki s érzelmekhez szólhat. Ennek is, mint a költészetnek, alapja az igazság. De mégis vannak megkülönböztető jellemvonásaik. Az érzelmekre másképen hat az, mint emez. A költő, önlélkébe mélyedve, csak saját érzelmét igyekezik kifejezni, úgy a mint érzi; a szónoknak számolnia kell hallgatói érzelmeivel is, kikhez közvetlenül szól. A költő ha gondol is arra, minő hatásúak lesznek szavai, lelkét inkább saját érzelmei foglalják el, mint azon szándék, hogy valamely előre kijelölt célt elérjen. A szónoknak egész művét ily szándék sugallja, mert közvetlen főadata az, hogy hallgatóit valamely eszmének megnyerje. A költőnél maga az érzés, a szónoknál az itélet a fő alap, melyre művét építi. A költemény érzelemben gyökerezik, s e törzsből fakadnak benne az ész és képzelet teremtményei: az eszmék, képek, reflexiók. A szónoklatnak főalapja a gondolat s benne az érzelmek inkább csak segédeszközei az észnek és itéletnek.

Mind a költészetnek, mind a szónoklatnak igazságnak kell lenni. De más a szónoki s más a költői igazság; amaz tárgyi, ez alanyi. A szónoktól magából a tárgyból kifejtett igazságot várunk; a költőtől csak saját érzelme igaz képét. A szónoknak azt kell velünk éreztetnie, hogy teljesen igaz, a mit mond; a költőtől csak annyit kívánunk, hogy igaz legyen az érzelem, mit mutat. Ezért a költőnek több túlzást is megbocsátunk s például mikor Petőfi azt mondja: «Tiszteljétek a köz-katonákat, nagyobbak ők mint a hadvezérek», nála azt még a pedánság is alig merné gáncsolni, holott ily

állítás egy szónok ajkán legtöbb esetben már közel járna a képtelenséghez.

Különben meglehet, kivált a szónoklatnál, hogy szinlelt érzelem és látszólagos igazság is hatást nyer; de ez nem változtat a dolgon, mert csalódásunk szemüvegén át igazságot vélünk látni a szinlelésben is. Ily csalódásba a szónok sokkal könnyebben ragadhatja közönségét, mint a költő, mert a közvetlenebb érintkezés által hatása gyorsabb és a csalódásból kibontakozni kevesebb időt enged. Költészetben a szinlelés ritkán éri célját.

Egy jellemző példát látok erre nézve az utolsó német-francia háború hadi költészetében. Elismert dolog, hogy e küzdelemben mind a két nemzetnél a kölcsönös régi gyűlölet volt azon érzés, mely egymás ellen őket legjobban lelkesíté. Ma már ezt nem tagadja senki. De a háború kezdetén a német irodalom egy nagy része nem akarta elismerni s költészetök is másféle ürügyeket keresett a lelkesítésre. Beszélt a jámbor megtámadottak önvédelmi jogáról, a honi tűzhelyek oltalmazásáról; szólt az isteni félelem, jó erkölcsök, szüziés szemérem nevében, melyek őket az «új Babylon» ellen indítják; sajnálták, hogy ily galádul támadja meg most őket az a Franciaország, melyet ők szeretnek és tisztelnek, mert máskor az örök igazságért harczolt s az emberiség prófétája volt. «Oh — kiált Ritterhaus — a mi boszunk és gyűlöletünk nem azon Franciaország ellen kel harczra, a mely velünk hordá a szabadság lobogóját s melynek vére a deczemberi éjszakán ömlött.» A fajgyűlöletről nem akartak beszélni. Talán restelték, hogy a művelt culturnemzetet ily nem bölcsészi indulatok vezessék. De nemes érzelmeket negélyező verseikre nem is hallgatott senki. Egyszerre azonban, nem tudni honnan, nem tudni hogyan, kipattan a Kutschke verse, nem válogatva a szavakban, legyalázza a francziát és nyiltan kimondja szive gyűlöletét. E jelentéktelen vers csakhamar hadi indulóvá lesz, dicsőségesen végig járja az irodalmat, végig hang-

zik az ötven millió ajkon s a nagy tudósok is, mint kedvencz gyermekekkel, tréfálkoznak vele, lefordítván a világ minden élő és kihalt nyelvére.

A valódi érzelem őszinte kifejezése által lett ily hatalommá. Ebben volt ereje. És e szavakkal egyszerűsmind a politikai költészet hivatását is legjobban megközelíthetjük. A hazaszeretet, az ellenség gyűlölése, a közdolgok miatti öröm vagy bánat, a harczzi lelkesedés, a vezérek iránti tisztelet, mind oly érzelem, melynek a költő szívében nem kevésbbé jogos helye lehet, mint a szerelemnek, családi és egyéb ily érzéseknek. A költőnek azokat lehet is, szabad is művelnie, mert míg érzelmeket fejez ki, addig nem lépett túl saját korlátain, addig költészetének célja nem más, mint maga a költészet, bár műve ezenkívül talán más célokat érjen is el, például a nép lelkesítését, harczra buzdítást stb. Ily magyarázattal gondolom alkalmazhatni a költészetre az imént említett elvet: hogy a művészet célja maga a művészet. De a költő érzelmi világa gazdagabb, eszméinek köre nagyobb, eszközei korlátlanabbak, mint a képző-művészté. Több módja van a nemzetit általánossá tenni, az alkalmit eszmeivé emelni föl.

Kazinczy classikai felfogású ízlése is elragadtatva gyönyörködött Berzsenyi alkalmi tárgyú hazafias ódáiban. A római légkör, a mythológiából vett hasonlatok, a kifejezések válogatottsága, a horáczzi tömötség és eszmebőség teljesen meghódították ízlését. Örömmel látta a nemzeti tárgyat classikai alakban. De azonkívül kerülni óhajtá költészetünkben a hazafiaskodást. Unta a szünetlen siralmat és a régi dicsőség folytonos emlegetését, s ezt leveleiben nem is titkolta: «Nem szerettem azt a neki dühödött nemzetiséget; — írta 1825-ben Zádornak — szeretném, ha a *rein menschlich* is szólana e mellett; addig éneklik az Árpádiászokat, míg végre belecsömörlünk.» Mikor Vörösmarty *Zalán futásának* dicsőítésével viszhangzott az egész ország, ő többre becsülte ennél a *Kis gyermek halálára* írt köl-

teményét. Legközelebbi köre, Dayka, Virág, Kis János, lehetőleg tartózkodtak a politikai témáktól. Alkalmi idáikban, melyeket az országgyűléshez, megyékhez vagy jeles férfiakhoz intéznek, igyekeznek általános érzelmek és gondolatok körül maradni s kerülnek azt, a mi szorosán kor- és helyszerű. Mikor a hazai dolgokról szólanak is, a római hazafiság eszménye látszik előttök lebegni. Annyira benne élnek a classikai eszmekörben, hogy inkább Catóra, Cincinnatusra és a Gracchusokra, mint a magyar politikára viszik figyelmünket. Berzsenyi az köztük, a ki római palást alatt is legjobban megtartja nemzeti jellemét. Nemcsak erősebb költői tehetség társainál, hanem magyarabb is. Valódi múlt századi nemes, a ki büszke arra, hogy a Zrinyi, Nádasdy, Gyulafi vérből vette eredetét, s a ki e nagy ősi vér háborgását és ama héri lelkek ostromát nemcsak érzi lelkében, hanem költői erővel ki is bírja fejezni.

Azonban a nemesi büszkeség dicsőítésére a század második tizede óta nem volt többé alkalmas az idő. A fölkelő sereg, melyről lelkesült bizalommal reméltek, hogy szét fogja szórni a zsoldosok seregeit, laza szerkezetében szétfoslott az ellenség előtt. Minden józan hazafi belátta, hogy e régi honvédelmi intézmény tovább fenn nem tartható, mert elavult. De a bécsi kormány elavultnak tartá az ország alkotmányát is s könnyű szerével túl akart rajta lépni. Az 1811-diki országgyűlésnek már nem lehetett ez iránt kétsége, de a kormány törvénytelenége ellen nem volt egyéb fegyvere a passiv ellenállásnál. Elcsüggesztő korszak következett a nemzetre. A napoleoni háborúk s az országos csőd vagyonilag kimeríté, a szent szövetség által beigtatott új politikai rendszer elvette minden jobb kilátását, a közügyek kezelésében az absolut kormány mind hátrább kezdte szorítani, a műveltebb osztályokba bekapott a német társalgás s az egész nemzet mintegy elszibbadni látszott. Vége volt az 1790-diki alkotmányos reményeknek, vége a loyaltásban büszkélkedő

hadi dicsvágynak. Lejárt az emelkedett hangú hazafias ódák ideje, s helyét a csüggedés hangulata foglalta el és ama gúny, mely saját érzelmét is, a nemzetét is kicsúfolja. Az öreg Horváth Ádám elkeseredett ironiával fakad ki a németes művelődés ellen: «Hát Isten neki, kapjunk rá, szokjunk rá a német tánczra; Bécs után ugyis minket ver a német a szolgálanczra. Stájer táncz végzi a manifesztummal kezdett minétet. Futva harczolunk egy francz kommandó szóra; az orosz lány is így futa valaha a kakas szóra. Óh gyávaság, be méltó lett a nemzet ilyen ostorra. — Rabbá lettél szegény magyar — sóhajt egy másik versében — négy folyód be van rekesztve, kettős keresztet békó köríti, a szűz anya nyög és gyászba öltözött, te pedig virtus nélkül várod, hogy az egek segítségére jöjjenek. Csak vezertesd magadat vakon, szembekötve. Add olyan kézbe a szabadságod fékét, mely egyszer a balsors mértékét úgy betöltse, hogy megérezd, a mit még sokan nem éreznek: a szabadság s a rabság miben különböznek... Vagy ha megvakultunk, felejtjük el létünket, temessük emlékezetünket a porba, hogy ne is maradjon semmi maradékunk... Elaludtunk az égi remény arany idejét; ha jobb időre várunk, már csak álmodunk, mert arra vagyunk teremtve, hogy csak raboskodjunk...»

E szabadszellemeű dalok kinyomatására akkor természetesen gondolni sem lehetett, de kéziratban mindenfelé kerengtek s egy adoma szerint eljutottak a császár fülébe is, a ki *ad audiendum verbum* idéztette veszedelmes szellemeű szerzőjüket. Az öreg költő megjelent és nyugodtan hallgatta végig a dorgálást. «Óh, felséges uram — felelt, mikor a császár elvégezte a szót — ártatlan nóták ezek, német tánczhoz valók; méltóztassék megnézni». S ezzel dalolni kezdte a *drei-schritt* zenéjű dalt: «Hát isten neki, kapjunk rá, szokjunk rá a német tánczra» és panyókásan, mentésen, stájer tánczczal körüljárta a termet.

Különben a nemzeti tétlenség ez éveiben hazafias lyránk ritkán szólal meg. Berzsenyi egészen elhalgat,

Virág történelmi munkákkal s műfordításokkal foglalkozik, Kisfaludy Sándor saját régi beszélyeinek visszhangját pengeti tovább, Kazinczynál pedig a nemzetieskedés ellen csaknem ellenszev fejlik ki. Valóban föltűnő az, hogy a kik költészetünkben akkor leginkább a nemzeti tárgyakat hangoztatják, azokra ízlés, nyelv, műformák tekintetében is mily kevés befolyással volt Kazinczy. A tőle távolabb, sőt vele talán épen irodalmi ellenzékben álló írók fejtik ki a nemzeti irányt nemcsak a lyrában, de az eposzban és drámában is. Ötven éves írói pályáján végig kíséri őt a magyar nemzeti eposz vajudása, melyet ő inkább növekedő ellenszenvvel néz, a mint eszményi classicitása körébe agg kora által is mindjobban beleéli magát.

Még ő gyermek volt s alig próbálgatta írói tollát, midőn Kónyi Jánost «a magyar hadi dicsőség emlékezetének fölélesztése» az első eposzi kísérletre, az új *Zrinyiász* megírására gerjesztette (1779). Gyarló kísérlet volt s gyarlók maradtak követői is: Horváth Ádám *Huniásza* (1787), Kulcsár *Nándorfehérvári győzelme* (1790), Gáti István *Máramarosi éhsége* (1792), Etédi *Magyar gyásza* (1792), Vályi Nagy Ferencz *Hunyadi Lászlója* (1793), Perecsényi Nagy László *Szakadárja* (1801). Ez utóbbi eltérve a történelmi tárgyaktól, szabad csapongással nekivág a honfoglalás előtti idők monda nélküli korának s megnyitja a honfoglalási eposzok sorát. Most lassanként minden figyelem amaz ősi időkre fordul. Itt is, ott is kipattan egy-egy eposzi kísérlet. Csokonai *Árpádiászt* tervez, de belehal. Horváth Endre eposzának hite tizenöt évig kísért az irodalomban. Aranyos-rákosi Székely Sándor (1823) a székelyek ősi mondájával, Czuczor Gergely (1824) az *Augsburgi ütközettel* lépnek elő ismeretlenségökből. Debreczeni Márton Erdély egyik félreeső zugában titkon a *Kiövi csatát* irogatja. Írók és közönség folyvást buzdítják egymást a honfoglalási eposzra, mely fülébe dörögje a nemzetnek, hogy a dicsőséggel szerzett hazát most is dicsőséggel kell megvédeni.

Nem csuda, hogy Kazinczy e nagy várakozásba fél századon át beleunt. Annyi gyöngye kísérletet látott már, hogy bizalmatlanul nézett minden újabbra. Örült, hogy Csokonai, a kinek különben bár ízlését nem, de költői tehetségét nagyra becsülte, el nem készült *Árpádiászával*, mely szerinte csak szégyent hozhatott volna rá; «szerencséjére — úgymond — egy neki magánál inkább kedvező halál kikapá gyalázatja elől». Nem csuda, ha az egész irodalom és az egész ország lelkesedése közt ő hidegen fogadta *Zalán futását* is, mely a nyelv művészetére, zengzetességére, magyarosságára túlszárnyalta őt, de eposzi szerkezetével ki nem elégíthette se műízlését, mely nem találta föl benne a szép arányosságot, se félszázados várakozását. Hiszen azóta újabb félszázad telt el s a hún-magyar eposz megszületése máig is a remények ködében lebeg. *Zalán futása* a közönségre is inkább a nemzeti érzelmek lyrai kifejezése, a régi dicső alakok emlékezetbe hozása, a nemzeti nagyság dicsőítése, mint eposzi tartalma által tette azon rendkívüli hatást. Talán nem is olvasták annyian, a hányan magasztalták. Tény az, hogy az első kiadásból szégyenítőleg kevés példány kelt el. Lehetek sokan, a kik eltévedtek és kifáradtak e gazdag phantasiával szőtt episodok tömkelegében s a hős Ete és a szép Hajna kalandjairól számot adni aligha tudtak volna, de mély meghatottsággal szavalták a hangzatos feljajdulást ősi homályban késő régi dicsőségünkről, melyen sűrű fellegek és a bús feledékenység koszorútlan alakja lebegnek, s a költővel együtt pirulva érezték, hogy ők is a tehetetlen kornak puhaságra serényebb gyermekei.

Ez eposz után a classicai ízlés eszményi világából egész költészetünk közelebb tér a nemzeti élethez. Olymp istenei, a nymphák és charisok szétrebbennek s helyöket Hadúr és a képzelet szabad tündérei foglalják el. Ligeteinkből Daphne és Cloe visszavonul, a mezőkről eltűnik Pan és Tityrus, a füves legelő szelid lankáin egyszerre a mult csaták vérért látják pirosolni

költőink, a kecskék és bárányok csengői helyett tárogatók és kürtök szólalnak meg s a párduczos hősök kikelnek sírjaikból, hogy tette riaszszak a késő unokákat.

Az ifjú irodalom minden ága a honi történelemben keresi tárgyát. A nemzeti politika teljes erővel megkezdte Ferencz önkényes rendeletei ellen az önállóság iránti küzdelmet. Irónak és olvasónak legfőbb gondolata lesz a haza és a régi dicsőség. «Keressetek alkalmat a multra visszanézhetni és érte melegülni», mondja Kölcsey író társainak és szavát követik lyrikusok, drámaírók, elbeszélők egyaránt.

A dráma terén egy hatalmas szellem már néhány évvel megelőzte e szózatot, de észrevétlenül maradt. Katona már 1814-ben megírta *Bánk-bánt*. Senki költőink közül saját korának eszméit és viszonyát nem tudta úgy beleönteni a mult keretébe, mint e mű. Oly korszakot ragad ki a nemzet történetéből, melynek küzdelmei a jelent tükrözték. Művében is, mint saját korszakában, az uralkodó körül idegen befolyások jutnak súlyra, s a nemzet a hűség és a hazafi kötelesség közt ingadozik. Hősében oly hazafit rajzol, minőt saját korának óhajtott lelke. Tiborcz panaszaiban a napoleoni háborúk s az országos csőd által kimerített nép saját bajaira ismerhetett. De mindez teljesen beleolvad és beleillik a multba s tisztán tárgyi jellemű marad, épen úgy, mint később Eötvös, midőn a népszabadság korszerű eszméi Dózsa Györgyre irányozzák figyelmét s az 1514-iki Magyarországot regényében lefesti. Az író és korának eszméit nem látjuk Bánkban soha; nem hagyja ott tárgyát, hogy közvetlenül hozzánk intézze hazafias célzásait; az alkalmiság nem búvik ki a történelmi burok alól. De e művet nem értették, mert megelőzte korát. Irodalomban akkor még a kimért classikai ízlés uralkodott; politikában a zibbadt nemzet még nem jutott helyzete öntudatára. De mihelyt amabban a romantikai korlátlanabb szabadság elve elterjedt s emitt a nemzetet az ellenzék szelleme átha-

totta, Bánk-bán is kivívta méltó helyét irodalomban, színpadon és a nemzet előtt.

Hazai tárgy és nemzeti czél által tette népszerűvé a drámái költészetet Kisfaludy Károly. Művei többnyire a magyar történelemben játszanak. Hazafiság által lelkesült a költő, hazafiság ragadta közönségét is. Ő maga 1820-ban így emlékezik meg addigi pályájáról: «Csak a magyaroknak írtam, nem a világnak. Nem poétai dicsőségre törekedtem, hanem a hazának erővel teljes előidejét kívántam felmutatni s így a hazafiság tett költővé. Darabjaim tetszetek, nem mintha nagy lélek szólana belőlük, csak mert oly karakterek vannak bennök, melyeket a magyar szeret, melyek a nemzeti-ség bélyegét viselik magukon... *Stibor vajdát* két év előtt írtam; kissé erős, de *tendentiája* hadd pótolja, a mi nem jó benne». Hasonló lelkesedéssel teremté meg később első magyar történeti regényeit Jósika, hogy a naza multját rajzolja olvasói előtt.

Azonban ez a hazafias elv veszedelmes volt s meg is boszulta magát költészetünkön. Hazai tárgygyal áradoztak a dráma, az eposz, a balladák, a beszélyek versben és prózában, s a hivatottak után Árpádról, Hunyadról, Mátyás kalandjairól zengedezett minden kontár, a ki szívesen elhitte Kisfaludynak, hogy a hazafias tendencia pótolhatja a mű hiányait s magában is elég a dicsőségre. Nemsokára maga Kisfaludy volt kénytelen a sok haza-puffogatás ellen kikelni. Unalomig emlegették úton-útfélen *a hadi robajt, csótáros mént, kaczagányt, kelevézt, följazott nyilat* ép úgy, mint azelőtt *Tempe ligeteit, Aon szüzeit, a zephyrt, nektárt, myrthus lombokat*, vagy később a népies iskola diadalra jutása után, *a délibábot, kútágast, kulacsot és leterített subát*.

De e nagy hazafiaskodás ellenére költőinknek nem volt igazi hitök a nemzet jövőjében. Erős kétségbeesés és gyöngéremény között ingadozik az egész kor költészete még akkor is, midőn egy politikai mű, Széchenyi *Hitele* (1830) oly bizonyossággal meg meri jósolni a nemzet nagyságát, a mily természetes az,

hogy az életteljes vékony sudár hatalmas tölgygyé fog növekedni. Költőink legelsők ugyan az egész nemzetből, kik Széchenyi oldalához sorakoznak; Kisfaludy Károly mintegy végrendeletként hagyja meg halálos ágyán (1830. november) az ifjú íróknak, hogy a reform és oppositio zászlaját tűzzék ki. De lelkökben nem bír mély gyökeret verni Széchenyi erős meggyőződése. Minden szellőben a vihar előjelét látják, mely ki fogja törni a vékony sudárt, mielőtt megerősödött volna. Olykor megpillantják a remény egy-egy sugarát, de egők ismét elborul. A kétkedő bizonytalanságtól nem bírnak menekülni.

Kölcsey teljesen elmerül a kétségbeesésben. *Hymnusa* (1823) még meri kérni az Istent, hogy szánja és áldja meg a magyart, ki már megbűnhődte a multat s jövődőt. *Zrínyi dalában* (1830) már imádkozni sem mer a romlott, szívtelen, korcsfajért, melynek elhamvadt hon-szerelme, s jégkeblében elfásult a szív. *Zrínyi második énekében*, melyet halála évében (1838) írt, még egyszer könyörögni akar nemzetéért a sors Istenéhez, de ez szigorúan és kérlelhetetlenül visszautasítja. Ha e költeményből következtetnünk lehet, Kölcsey teljesen kétségbeesve s a mi még megrendítőbb, a kétségbeesésben és elpusztulásunk végzetességében már meg is nyugodva szállt sírjába. Kisfaludy *Mohácsban* elúzi lelkétől a komor képeket s bizalommal kiált: Él magyar, áll Buda még, új nap fényle reánk, bizton nézzen előre szemünk. De a *Rákosi szántóban* elmereng a hagyományos kétségbeesés fájaldalmán. Bajza egyik órában alig mer a népek Istenéhez egy reménysugárért fohász-kodni, mert a haza multjában nincs öröm, jövőjében nincs remény (*Sobajtság*, 1834); a másik pillanatban mégis földerül, mert «van bíró a felhők felett, a porba omlott szép haza fel fog születni, a zsoldos szablyákon győz a kor szelleme s hol legtöbb honfivér lépé a harci síkokat, a népszabadság ott tenyészt legszebb virágokat» (*Apotheosis*, 1834).

E kétkedő lelkesedésnek lőn nemzeti himnuszává

Vörösmarty *Szózata*. Rendületlen hűségre buzdítja a nemzetet, de magának nincs rendületlen hite a jövőhöz; óhajtana meggyőzni arról a magyart, hogy még jönni fog egy szebb kor, de maga sem bír szabadulni elpusztulásunk gondolatától, sőt el van készülve a nemzet halálára, csak azt óhajtja, hogy ne vesszünk gyáván, hanem legalább a halál legyen nagyszerű s a temetkezés méltó a nemzet multjához. Buzdulás és aggodalom, önérzet és csüggedés, bánat és remény olvad össze Vörösmarty többi hazafias költeményeiben is.

A politikai élet már nagyobb léptekkel haladt a reform útján, a rendi alkotmány megújítása már nem volt csupa jámbor óhajtás, az elavult intézmények dűledezni kezdtek, a szabadelvű párt országszerte növekedett, a parlamenti központosítás és felelős kormány elve határozottabb irányt adott az önmagában is habozó ellenzéki törekvéseknek, a regényirodalom terén Eötvös *Falu jegyzőjében* határozott képviselője támadt a reform-elveknek — de a lyra még mindig ama kevés hitű lelkesítéssel szól a nemzethez. Garay hazafias költeményein is az elpusztulás alternatívája borong.

«Föl tette», kiált *Kelet népéhez*, «vagy áradjon dics Árpád népére, vagy legyen hosszú bűnének bére halál, és teljék be ezredévi átkunk, hogy magunktól jöjjön pusztulásunk... Óh hazám — sóhajt egy másik ódájában — újra veszni indulsz-e? Ingóbb alattad a föld, mint volt valaha (*Hazámhoz*)».

Nem a költészet buzdítja a politikát, sőt ennek reményeit is kétkedve veszi át. Inkább utána megy, mint előtte halad. Erdélyinek, Krizának egy-két demócrát elvű verse nyomtalanul elhangzik; Vajda Péternek az indiai páriákról szóló célzásait kevesen veszik észre. Ha a költészet a jobbágyok felszabadításáért olykor fölszólal, inkább kérő, mint követelő hangon beszél; az emberszerető szív sóhajt, nem a forradalmi szellem riad ódáiban. Szívesen követi újításokban a politikát, szívesen elhiszi, hogy társadalmunkba új rendnek kell

jönnie, de nem tudja miként, mikor és minő lesz e rend s a mennyire óhajtja, annyira aggódik is.

Legkevésbé sem vádként hozom föl e bizonytalan-kodást. Nem tartom azt, hogy nagy átalakulások idejében minden igazi költőnek a radicalis párthoz s forradalmi napokban a legvörösebb zászló mellé kellene csatlakoznia. Sőt azt hiszem, hogy a költői fogékonyság inkább némi conservativismussal jár együtt s oly tulajdona a léleknek, melylyel a politikai vakmerő radicalismus ritkábban egyesül. A költők nagyobb része merengő, contemplativ természet, mely a körülötte létező világban, társadalomban, emberekben, vagy az elmúlt időkben keresi rokonszenve tárgyait; szereti a megállapodott viszonyokat, a családi életet, csendes gyönyörűségeket; ha baja van, dala által enyhül s kicsiny fészket féltékenyen őriz minden vihartól. Az ily kedély a politikában sem lehet a felforgatás zászlóvivője s forradalmi időkben nem tartozik azok közé, a kik szívesen földulják a létező rendet, mert nincs mérész hite, hogy jobbat, szebbet, dicsőbbet nyerjen az elpusztítottért. A huszonöt éves magyar ellenzéki korszak költőinél ilyféle egyéni hajlam tusakodik a nemzeti érzelmekkel. A viszonyok nem engedik, hogy egy conservativ szellemű költői iskola fejlődhessék ki, mint például Franciaországban a restauratio után, midőn De Vigny és a többi royalis költők, nagyobb szeretettel mint valaha, kezdtek visszatekinteni a régi rendszer dicső emlékeire és boldog korszakára. Nálunk a régi rendszer annyira fenyegeté a nemzetiséget, hogy ennek legbuzgóbb apostolai, a költők, csak az újítástól, a szabadelvű párt győzelme által remélhettek üdvöt a hazának. Csatlakoznak tehát ehhez, de nem bírnak törekvései sikerében rendületlenül bízni. Óriási kockáztatásnak tűnik föl lelkök előtt az újítás, mely a nemzetet talán halálba is döntheti. Hajlamaik nem egyeznek meg Voltaire elvével: «Építeni szép, de rombolni dicső» s ha segítenek is ledönteni a multnak roskadt intézményeit, szomoruan merengnek el a romo-

kon. Még foszlányaiban is szép nekik az elrongyolt régi nemesi dicsőség, s megsiratják, midőn összetépiük.

Azt a bátor hitet a jövőben, melyet Széchenyi *Hite* hirdet, csak akkor ragadja meg a költészetben is egy merész szellem, midőn Széchenyi már elrémülve az elbizakodástól, kétségbeesve inti (*Programmtöredék*, 1847.), hogy ne higyen az ábrándos reményeknek s ne rohanjon örvénybe. A politikai reformator buzdítása, midőn a költőnek végre igazán szíve mélyére jut, mint forradalmi szózat hangzik onnan vissza. Az államférfi biztató számítását sokáig kétkedve hallgatja a költészet, de mikor e remény hitévé válik, többé nem hallgat semmi mérsékletre. A borongó Parnassuson egyszerre megdördülnek Petőfi villámai. Hite a jövő iránt vakmerőbb, szabadságvágya idealisabb s ezért féktelenebb mint bármely combináló politikusé lehet. Elveit az érzelmekből meríti; kétkedést, aggodalmat nem ismer, akadályoktól nem fél, korlátot nem tűr, kegyelet, kímélet, mikor a haza ügyéről van szó, nincs előtte. Forradalmi költő egész lelkében s nemcsak a magyar hazafiság, hanem az általános népszabadság eszméi lelkesítik. Elődei ritkán tekintenek túl a haza határain; az emberiség általános nagy küzdelmével nem állnak szövetségbe s legföljebb, mint Vörösmarty a *Szózatban*, bírónak hívják «a népek hazáját, a nagy világot» nemzetünk küzdelméhez, midőn egy ezredévi szenvedés kérést vagy halált. De az a vágy, mely Petőfit zaklatta: «ott esni el a harcz mezején, ha majd minden rabszolga nép jármát megunva, a világszabadság piros zászlójával síkra lép», többi költőinket nem lelkesíti. Petőfi köztük az egyetlen forradalmár és egyetlen európai democrata Bacsányi óta. De sokkal költőibb lélek, mint ez. Szerencsésen egyesül benne a forradalmár mozgalmassága, erélye, békétlensége a költői kedély merengő és önlelkébe mélyedő hajlamával. Egész élete és egész költészete e két ellentét közt hányódik. Nyugtalanossága mindig úzi egy helyről a másikra, de a hol pár órára megpihen, a természet szépsége, a méla

csend, a tökéletes lelki nyugalom egész lelkét képes elfoglalni. Minden rendű költeményeiben föltűnő e folytonos váltakozás a pozitív és passív iránt, a szelid érzelmek és szenvedélyesség, a csöndes hangulat és zaklatottság között. Szerelmese keblén a csaták vérrózsáira vágyik, a csaták zaja között egy nyugalmas pillanatot keres, hogy a pacsirtaszót hallhassa.* Első föllépése óta végig vonul költészetén az a sejtelem, hogy forradalomnak, szabadságharczoknak kell jönniök, s legnagyobb nyugalmasabb óráiban meg-meglepi e látnoki hevülés. Neki és Széchenyinek tűnik föl legélénkebben, a *clairvoyance* tisztaságában, nemzetünk közelgő jövője; Széchenyi megdöbbenve nézi az elkerülhetetlen örvényt, Petőfi rajongva várja a vihart, hogy megtisztítsa a társadalmat.** Sohasem fél tőle, nem kétkedik sikerében. Aggodalom, bizonytalanság nem bír erőt venni vágyódó lelkén. Bátran, föltétlenül, egyszerre akar szakítani a multtal, még a sokat emlegetett régi dicsőséggel is; gúnyolja a rozsdás kardú nemest, szemére hányja a fölkelő sereg győri kudarczát s fenyegetve állítja elébe Dózsa György szellemét. Kiméletlenül rombolja a multat s törmelékeiből nem emel hatalmasabb új építményt, mint Széchenyi kezdte. De ez nem is volt a költő feladata. A kik Petőfit mint politikai költőt kárhoztatják, elfeledik azt, hogy a politikai költőt más szemmel kell nézni, mint a közügyek valódi intézőit. A számíthatás, tények mérlegelése, érdekek kiegyeztetése, alku, türelem nem kívánható a költőtől. A költészet nem az exigentiák tudománya. A leghelyesebb politika verses dicsőítése nem tesz valakit költővé, de a legrosszabb politikának is lehet kitűnő politikai költője. Meglehet,

* L. többek közt *Háborúval álmodám* és *Ha az Isten . . .* című verseit 1845-ből s *Pacsirtaszót hallok megint* című versét 1849-ből.

** L. *Az ítélet* című versét 1847-ből: Átlátok fátyolodon te sötét, mély titkú jövendő; borzadok, iszonyodom s egyszersmind szilajon örülök. A háború Istene eldöntő viadalra hívja ki a népet. Szemközt állanak a jó és a gonosz. De győzni fog a jó, bár vértengerbe kerül. Ez lesz az ítélet, ezután kezdődik az élet.

hogy megróvjuk, kivált mai utólagos bölcseséggel, azt a túlzó politikát, melyhez Petőfi csatlakozott, de nem tagadhatjuk el, hogy azok az érzelmek, a miket ő hangoztat, a nemzetnek egy jelentékeny részét egykor áthatották, hogy ő maga is érezte azokat s őszintén és igazán mondta el saját érzelmeit. Ha ezt elismerjük, csak az lehet a kérdés, hogy megtalálta-e érzelmeihez a költői kifejezést? Igaztalan volna, a ki bár ezt is tagadni akarná. Költeményeiben a műgond csiszolása nem fénylik ugyan, olykor eszméi is csak bölcselkedők vagy politizálók, egy-két versében talán közel jár a vezérczikkező hanghoz is, de vannak, és nagy számmal vannak, forradalmi dalai, melyeket a legtisztább lyrai érzelem teremtett. Lelkesülése benső, mely saját lelkében foganszik s onnan hévvel tör elő. Subjectivitása erősebb mint valaha magyar költőé volt. Nézeteiben nem függ a politikai vezérektől s nem ír ódákat, mint elődei szokták, a szereplő államférfiakhoz. Egyénisége rendkívül önálló és határozott, erélye csüggedetlen, önakaratára erős egész a dacossáig, fegyvere mindig kész a megütközésre. Az őt megelőző költői iskola politikai költeményeiben többnyire valami irott jogi és hagyományos jogszerűség szólalt meg; ő az emberi föltétlen szabad cselekvés jogát hirdeti és ezért lelkesül. Még elbeszélő költeményeikben is föltűnik a fölfogás e különbsége. Amazok oly erényeket dicsőítenek, melyek a társadalmi rend, megállapodott vezéri tekintélyek, nyugodt önuralom, önmehtagadás, nagylelkűség, alattvalói hű engedelmesség által fejlődnek ki; hazaszeretetök mintegy fegyelmezett, többnyire egyöntetű s ezért gyakran oly egyforma is, mint az egy mintára öntött alakok. Petőfi oly erényeket fest, melyeket a tevékenység, türelmetlenség, újítási vágy fejt ki; a szabadságszeretet nála vakon rohan minden akadály ellen; kedvencz alakjaiban fékezhetetlen a küzködési hajlam. Amazok többnyire a nemzet multjából veszik elbeszélésök tárgyát: hőseik a nemzeti jogok, családi tűzhely, nejük erénye, lovagiasság, törvényesség érdekében küz-

denek. Nem ők a támadók, hanem őket támadják meg s csak jogaikat védik a rabló török, az uralkodói zsarnokság, az apai erőszak, a szerelem bitorlója és más ily önkénykedés ellen. Kedvelt alakjaik a törvényes Kont, a lovagias Szent László, a hű és állandó Szondi, az önfeláldozó Zrínyi, az igazságos Hunyadi, a leereszkedő bajnok Mátyás király; a honfoglalás mondáiban is örömmel ragadják meg azt a jogszerűséget, hogy Arpád törvényesen vásárolta meg a földet, füvet, vizet. Szeretnek mindig mintegy birtokon belül foglalni állást. Petőfi viszont szereti hőseit az egész társadalommal szembe állítani. Új rendet akarnak hozni környezetük életébe; felforgatják a régi viszonyokat; a fennálló jog ellen a természet eredeti jogaira hivatkoznak s ebből merítik erejüket a törvény és társadalom ellen. Az *Apostol*, az *Őrült*, a magáért biráskodó *Szilaj Pista* társadalmunk romlottóságának lesznek áldozatai s hasonló alak a vidám nemben *Bolond Istók*, kinek ábrándjai egy kis körben csudálatosan megvalósulnak s boldog lesz általok. Még Shakspeareből is a társadalma és kora ellen lázadó Coriolánt választotta Petőfi lefordításra.

A forradalom zaja között régebbi költőink többnyire elhallgatnak. Vörösmarty csak a szabad sajtót üdvözli egy rövid költeménnyel s többé nem nyúl lantjához; a többiek is ritkán és halkán pengetik. Az ifjabb költők pedig nem versenyezhetnek Petőfi forradalmi dalaival sem a hit szilárdságában, sem költői erőben. Erdélyi olykor bölcselkedő, máskor szónoki, de ritkán találja meg a lyra hangját. Sárosy politikai versei tartalmoknál fogva inkább verses röpiratok, mint költői művek. Lisznyai annyira keresi a szertelen képzeletcsapongásokat, hogy ezekben többnyire elfoszlik minden igaz érzelem. Csak a népköltészet néhány dalában lelünk oly tiszta bizalmat és keresetlen lelkesedést, mint Petőfinél. Többnyire katonadalok, a mit e korszak népkölteményeiből gyűjteményeinkben birunk. Önkényt, örömmel mennek a zászló alá, készek a ha-

záért utolsó csepp vérökig harcolni, kedves nekik a honvédruha, ezekről szólnak dalaik is. A nép az eszmét rendesen szereti személyekhez kötni. Teremt magának egy ideált s ennek alakját annál inkább dicsőíti, minél távolabb esik tőle és saját vágyai teljesülésétől. Így dicsőíti Kossuthot már a forradalom kezdete óta s később a száműzetés alatt annyival inkább, minél kevesebb positiv tudósítást hall a ködben elenyésző órási alakról. Határozatlan sovárgásainak épen oly állandó jelképe lesz, mint egykor Rákóczy. Hozzá reménykedik a bujdosó, utána sóhajtanak a honmaradottak. Naiv humorával apjának, íródeáknak, Lajos bácsinak nevezgeti őt a nép s néha egészen oly népies vonásokkal rajzolja, mint a mesebeli királyokat. Ily képet alkot magának később Garibaldiról is, kit jóformán magyarnak szeretett tartani s kit annyiszor emleget, mint alig néhány nevet az egész magyar történelemből.

E megváltók utáni várakozás enyhíti némileg bajait, de olykor belefárad a hiú sovárgásba is.

Könnyű a németnek
Adót exequálni,
Nehéz a magyarnak,
A szegény magyarnak,
Kossuth Lajost várni.

Az irodalmi költészetnek azonban a forradalom bukása után s a germanizáló erőszak között ennyi naiv vigasza sem maradt. A bánaton és kétségbeesésen kívül ismét megszólal az a keserű humor, mely vagy önzelmeit gúnyolja, vagy a végzetszerű lemondásban és magára erőltetett megnyugvásban akar elfásulni. Ily elzsibbadásban ejti ki kezéből lantját Vörösmarty. A miért ő élt, az már dulva van; szívében csak istenkáromlás lakik. (*Emlékkönyvbe, 1850*). Fatalismussal nézi, hogy hordja halottait a sírokkal felszántott földbe az emberiség s hogyan mennek alá víg, bús, balga, mogorva vegyest. Az európai háborúk kitörésekor még egy utolsó lobbót vett reménye. «Lesz még egyszer ünnep

a világon!» kiáltja a *Vén cigányban*, (1854) de a kis sugár ismét elhalványul, ereje hanyatlik s lelke elmerül a végső zsibbadásban: «Fogytán van a napod, fogytán van szerencséd, ha volna is minek? Szegény magyar költő! Van-e még reménység, lesz-e még hajnalod?» (*Utolsó verse*; 1855). Tompa reményét veszítve sóhajt a délszakra költöző gólya után: «Boldogabb vagy te, mint mi, jó madár; neked két hazát adott végzeted, nekünk csak egy volt, az is elveszett». Bajza csaknem istenkáromlásban tör ki: «Megdöntötte-e ol-tárodat a pokol, van-e még hatalmad Isten? vagy sá-tán lett a világ urává?» (*Fohászködés*, 1849). Erdélyi kétségbeesve óhajtja vissza isten ostorát, hogy végig korbácsolja a romlott világot. Sárosynak egy gúnyos verse, mely iróniával szól a magyar hölgyekhez: «Tánczolatok lányok, tánczolatok» s melyet akkor ország-szerte mindenütt énekeltek, keserű humorával ismét azt a régi dalt juttatja eszünkbe: «Járjad kurucz a lassú minétet».

Nemcsak saját lelki állapotát, hanem talán nem egy társát is festi a költő, a ki a forradalom utáni hangulatát, mely őt szatira-írásra ösztönzé, egy későbbi művében így írja le:

És engem akkor oly érzés fogott el . . .
 — A szőlősgazda is, az egyszeri,
 Magán kívül s örvöngve kaczagott fel,
 Látván hogy szöllejét a jég veri;
 Dorongot ő is, hirtelen, kapott fel,
 Paskolni kezdé, hullván könyei:
 «No hát no!» így kiált: «én uram isten!
 Csak rajta! hadd lám, mire meggyünk *ketten!*»

Azonban íme a jelenkor közelébe értem, élő költők-höz, alig mult politikai viszonyokhoz. Kimért időm is letelt, nem fáraszthatom figyelmöket tovább. Rövidebbre kell vonnom a szót. Úgyis friss emlékünkből vannak ama napok, midőn a haza nevét említeni is tilos volt s «magát az eltiport magyarnak kisírni sem szabad». Friss emlékünkből ama költemények, melyek a világtörténe-

áradatban. Faj- és hazaszeretetet sugalja engesztelhetetlen megvetését és szidalmait azon kormányférfi ellen, a ki nemzetünk megsemmisítésével akart egy elérhetetlen célt elérni. Ismeri hatalmát, de nem fél tőle. Nem kicsinyli erejét, de meg van győződve, hogy az erőfeszítést még sem bírja sokáig. Félelmes, kegyetlen alaknak rajzolja őt s mégis nevetségessé tudja tenni. Torzképet fest róla, de a művészi kéz biztosságával, mely a torzítás ellenére is hű marad. A nemzet félig zsidbadva feküdt a rém lába előtt s ő vakmerően lépve ennek álarczát, kaczagva mutatja a világnak és nemzetének: nézd, mily silány váz az, a ki rajtad erőt akar venni.

Midőn az országrázó események nemsokára valóban megdöntik a rémkorszakot, az irodalom is kedvtelve folytatja e szatirát s gúnydalokkal kíséri az erőszakos uralomnak elvonuló idegen seregeit. Majd a gazdasági, tudományos és irodalmi ünnepélyek ismét pezsgést hoznak közéletünkbe, a bánat és panasz halk rezgését zajosabb hangok váltják föl, a Rákóczy-induló lelkesítő hangja ismét megzendül s a nemzet, szívesen feledve a gyászos évek siralmát, még egyszer visszatér a *Szózat*-hoz, hogy milliom ajkkal énekelje: még jönni fog egy jobb kor. A szabadság és nagyszerű halál közötti választás ismét előttünk látszik állani, a lelkesedés ismét túlságokban csapong, a nemzet óriási megütközésre készül, a kívánatok annyira határozatlanok, a mindig emlegetett szabadságról a nép oly merész fogalmakat kezd alkotni, hogy a fölzaklatott vágyakat semmi lehetséges politikai megoldás nem elégíthetné ki. Ezért a 67-iki kiegyezés után szívben és érzelmekben csaknem általános elégedetlenség marad. Ismétlődik a régi jelenség: az egyik párt tovább is folytatja a panasz egyhangú bűgását, a másik gúnyolja a nagyszavú remélgetést s az elcsépeelt hazafi-phrasisokat. A közönség néhány szatirát tapssal fogad; a színpadon egy-pár művet főleg az üres hazapuffogás elleni gúny és a szájas hazafiak kiparodizálása tart fenn: az egész

szépirodalomból legkapósabbakká lesznek az élcslapok s a politikai költészet egy része ezekbe költözvén át, bőven bugyog, bár nem épen hypokréniai tisztasággal.

Azonban talán új hangot is várhatunk a politikai lyrától. Úgy látszik nekem, hogy napjainkban a nemzet politikai létele sarkalatos fordulatot tesz, melynek a lyrában is nyomot kell vernie. Sokban szakítottunk a multtal. Nemcsak az által, hogy teljesedésre jutván a rendi különbség megszüntetése s a jogi, politikai és vallási egyenlőség, a régi magyar társadalomba új elemek, új igények, érdekek, eszmék, jelszavak, rajongások lépnek a sorompók közé; hanem talán politikánk fő irányára nézve is változás előtt állunk.

Nemzetünk politikai életét az utolsó pár száz év alatt az uralkodó hatalom ellen folytatott ellenzéki küzködés némileg egyoldalúvá tette, szűk körre szorította. Volt benne valami azon particularis önvédelem jelleméből, mely Európa más államaiban is oly sokáig folyt egy részről a terjeszkedő királyi nagy hatalom, más részről a helyi önállóság és hűbéri függetlenség közt, míg e tusból ki nem emelkedett a modern állam eszméje. Folytonos elnyomatási és beolvasztási kísérletekkel szemben a nemzet igyekezett régi jogaival, partialis szabadalmakkal, nemesi kiváltságaival, önálló megyéikkel hástyáztatni el magát. Ezen az egyirányú csapáson haladván a politikai költészet is, örökös tiltakozásai és sóhajtásai által gyakran egyhangúvá lett.

Legújabb időben az állam eszméje nálunk is erősebben látszik kiemelkedni mint eddig bármikor. Nem egy kívül álló, többnyire terjeszkedő irányú s nem ritkán ellenséges főhatalom képviseli többé az államot szemközt a nemzettel, hanem maga a nemzet alkotja azt, akár jól, akár rosszul. Ha ez irányból többé a régi útba vissza nem zökken, ha politikai fejlődésünk követheti az európai vezér-népeket, melyekkel az új idők különben is közelebbi solidaritásba hoznak, ha a merő ellenzéki tusa helyett föléledvén a társadalmi osztályok,

elvek, pártok, igények, érdekek egymás közötti élesebb versengése, új eszméket visz a küzdelem terére: akkor a politikai lyra is hivatva lenne új húrokon zendülni meg.

De mikor és minő lehet az, ki merné előre jóslgatni?

(1873.)

A MAGYAR EMIGRATIO MOZGALMAI.

... «Mint író nagyon éreztem e kötet megírásánál, mennyire igaz az, hogy

— — tarda senectus
Debitat vires animi, mutatque vigorem.

«Legyen az olvasó elnézéssel irántam — a nyolczvan éves öreg ember iránt — írói gyarlóságomért.»

E szavakkal teszi le tollát Kossuth, emlékiratai harmadik kötetének befejeztével.*

Ily mentségre azonban igazán nem volt szüksége. Előadását ma is fiatal hév, élénkség, folyamatosság, gazdagon áradó szóbőség, dísz és pompa jellemzi. Ritka tünemény az, hogy valaki az elmének oly könnyedségét s az érzelmeknek izgalomra oly fogékonyságát élete ily késő koráig megőrizze. Soraiból olykor ma is a régi Kossuth egész heve és magával ragadó lendületessége árad elő. Dús képzelő tehetségén a nyolczvan év alig hagyott nyomot s elbeszéléseinek egyes részletein nemcsak az egykori nagy szónok mesteri otthonossága ismerhető föl, hanem némely jeleneteket, például Napoleon császárral tartott titkos értekezése, vagy Cavourral utolsó találkozása leírását oly írói kiszámítással, a jelenetezés hatásának oly biztos ismeretével állítja az olvasó elé, a mi bármely gyakorlott elbeszélő költőtől is számot tenne.

Ha elnézés — vagy helyesebb névvel: kegyelet — alkalmazásáról lehet szó, ezt nem az emlékiratok stílja,

* *Írataim az emigratióból.* Kossuth Lajos. Budapest, Athenæum
I. kötet. 1880. II. kötet. 1881. III. kötet. 1882.

nem az előadás frissességének hiánya, hanem talán inkább magok az elbeszélt események számára lehetne igénybe venni.

De ily értelemben a kegyelet, kivált a merő hallgatásban és szemet-húnyásban nyilatkozó kegyelet nem volna helyén; ily értelemben maga Kossuth sem kívánta azt. Ő beszámolt. Közrebocsátotta két évi működésének elbeszélését, iratainak, levelezéseinek egy tetemes részét. Tettei és törekvései, sikerei és csalódásai fölött ítéletét a jövődőtől várja, bizton remélve és fönнен hirdetve, hogy a jövődő kor, a mai nemzet ellenére, neki fog adni igazat.

Meddő fáradság volna e miatt Kossuthtal vitát kezdeni.

Azonban, miután az idők csendes légáramlatában immár lassanként szerte foszlott azon sok tömjén illata, melylyel a hírlapok nagy része Kossuth *Emlékiratait* fogadta, és miután elhangzottak azon vezérczikkék is, melyek azok megjelenése alkalmával pro és contra letkeztek, úgy véljük, az irodalom föladata lesz ide s tova hozzá látni, hogy az emigrationalis mozgalmak története tisztáztassék, míg a kortársak közül még elegenden vannak életben, a kik az akkori eseményeknek tanúi voltak s egyben-másban fölvilágosításokat adhatnak. Némely kétségnek eloszlatásához és a sok homályos kérdés földerítéséhez talán maga az *Tratok* fáradhatatlan munkásságú szerzője is hozzájárulhat.

Ez a két év, melynek sok titkos epizódjáról a magyar közönség előtt Kossuth *Tratai* lebbentik föl először a fátyolt, hazánk történetének egyik legválságosabb korszaka volt. Convulsiók bent és kint, engesztelhetetlenek látszó ellentét a hatalom és a nemzet között, európai bonyodalmak, államalakulás a szomszéd országban stb. stb. Ily időszakok eseményei, épen válságos voltuk és titokzatos bonyodalmaik miatt, minden időben jobban érdeklik a közönség figyelmét, inkább izgatják phantasiáját és ingerlik kíváncsiságát, mint a békés idők csendes munkálkodásának történetei. Sokan szeretnek

elmerengeni emlékein, és bele ringatni magokat a múlt idők álmaiba; önkénytelenül követik Kossuth szárnyaló képzeletét és szívesen ragadtatják magokat az ő erős hite által. Másokat talán kifárasztott e testes három kötet olvasása, vagy egyiknek megjelenésétől a másikéig elfelejtették a részleteket s nem vesznek annyi fáradságot, hogy az elszórtan közölt különböző adatokat összehasonlítsák.

Pedig e nélkül Kossuth *Irataiban* eligazodni igazán nem lehet, mert azokban az adatok elrendezése, az események csoportosítása, az egymáshoz tartozó részek elhelyezése, szóval, irodalmi nyelven mondva: a compositio, egyáltalán igen hiányos. Az események egymásutánját Kossuth gyakran félbeszakítja, összetartozó adatokat széjjel szór, olykor egyes leveleket is több darabokra oszt s egyes darabjait más-más kötetbe teszi. Az áttekintést mindez nagyon megnehezíti. Még inkább nehezítik a figyelemnek a fő dologra fordítását azon mellékes történetek, cikkek, emlékiratok, visszapillantások stb., melyek a három kötet tartalmának legnagyobb részét foglalják el, s melyeket Kossuth az ő soha nem apadó hevével tud elbeszélni; minők, például, az angliai kormányválság alkalmával véghez vitt hatalmas agitatio, a bankó-per, az 1848-diki forradalomról Angliában s Amerikában tartott szónoklatai és számos egyéb ily részlet — a mi magában mind érdekes lehet, de a fődologra kevésbé tartozik.

Megkísértjük tehát a sok fa között is megkeresni magát az erdőt s összeszedve az egymáshoz tartozó adatokat, de különben egészen Kossuth elbeszélése nyomán, röviden összeállítani az emigratio eme két évi mozgalmainak legfontosabb eseményeit.

1.

Az első gondolat, hogy a magyar emigratiónak az Ausztria elleni háborúban szerepet juttassanak, a francia udvar körében támadt. Ez egyébiránt egészen

természetes gondolat volt; kevésbé furfangos és a conspiratiókban kevésbé otthonos hatalomnak is, mint III. Napoleon, mihelyt viszonyai Ausztria ellen háborúra fordultak, hamar eszébe jutott volna, hogy a magyar emigrationnak igen jó hasznát veheti.

Különben is az összeköttetések nem hiányoztak. Nemeskéri Kiss Miklós benforgott az udvari körökben, sógora volt Thouvenelnek, Napoleon későbbi külügyminiszterének; gróf Teleki Lászlónak és Klapkának szintén megvoltak összeköttetések a francia udvarnál.

Mihelyt Napoleon az ő hires «fekete pontjait» fölűnni látta, megkezdte a magyarokkal a kaczérkodást.

Az emigránsok — maga Kossuth is — igen jól tudták, hogy e barátkozás egyelőre nem egyéb, mint csalogató síp.

«Valahányszor a háborús hajlamok kerekedtek fölül — írja Kossuth (Irataim I. 87.) — ők tettek avanceokat a közeledésre, s ezt csak olyankor s addig függesztették föl, a mikor s a meddig az európai diplomatia sürgés-forgása a háborús hajlamokat megingatta».

Az első közeledés már 1858 márcziusban történt. Napoleon herczeg Kiss Miklós útján tudatta Kossuthal, ki ez időben állandóan Londonban lakott, hogy talán háborújuk leend Ausztriával, s hogy cnnélfogva szívesen látnák, ha Kossuth «egy vagy más formában, röpiratban, nyilatkozatban, kimondaná, hogy mint mindig, úgy most is ellensége Ausztriának s adandó első alkalommal kész kardot rántani ellene». (Irataim I. 86.)

Kossuth e nyilatkozat kiadását akkor megtagadta s ez első, korai tapogatózás után, úgy látszik, azon év (1858) végéig egészen függőben maradt az érintkezés és csak deczemberben öltött némileg positivebb alakot. Irányinak Párisból ez időben Kossuthoz intézett tudósításai jelentik ugyanis, hogy Teleki László és Klapka, lengyel emigránsok közvetítése útján érintkezésbe léptek Napoleon herczeggel s megígértetett nekik, hogy ha háború lesz, anyagi segílyt kapnak fegyverben és

pénzben a végett, hogy Magyarországon fölkelést rendezzenek; Klapka és Teleki ez anyagi segílyen kívül szükségesnek tartották azt is, hogy katonai erő, ha csak néhány ezernyi is, nyomuljon magyar földre. De — úgymond Irányi — «én nem tartom valószínűnek, hogy vörösnadrágosokat küldjenek velünk; még ha igazán szándéka volna is Napoleonnak az osztrákot tönkre juttatni, nem igen fogja közvetlenül tenni akarni, nehogy coalitiót idézzen elő maga ellen; az olasz tartományok elvételét merhetik coalitio veszélye nélkül, de Ausztria földarabolását czélba venni nem-igen». (I. 90.)

Irányi igen józanul és igen okosan fogta föl akkor a helyzetet. Az események utóbb teljesen igazat adtak neki.

E jelentésekre Kossuth Londonból 1859 január 9-dikéről terjedelmes programm-iratban válaszolt, melyben miután óvatosságot ajánl, nehogy csupán egy «Flankenbewegung»-ra használják őket, tüzetesen foglalkozik az emigratio személyi kérdéseivel. Kifejti, hogy a vezér nem lehet más, mint ő; és pedig főleg két okból. Először, mert a hazában a nép tömegeinek bizalma főleg az ő személyében pontosul össze. Másodsor pedig, mivel — úgymond — «kezdjen akárki vezérkedést, ha én nem mozdulok, az angol nép sem mozdul elejét venni a titkos diplomatia szabadságellenes cselekvésének, mert nem lesz bizalommal a dolog iránt. És lenne belőle ismét interventio és ha az interventio sem használna, lenne diplomatiái közbenjárás s vele a magyar függetlenség jövődjét századokra megölő fatalis transactio. De ha én vezetem a mozgalmat, az angol nép, mely előtt a magyar ügyet hét év óta, meetingről-meetingre személyesítem, annyira megszokta azt személyemmel azonosítani, hogy fölszólalásomra a népszava úgy dördül végig Land's Endtől John O'Groatig, miszerint nincs az az angol miniszter, a ki nem sietne minden intervenciónak elejét venni, a ki merné, merhetné diplomatiájával a harcz eredményét ajkainktól elorozni, a ki késni merne kormányunk elismerésé-

vel, mihelyt kormány leszünk. Eddig s ennyire a közvéleménynyel itt rendén vagyok, mert ismerem rugóit s bizalmas lábon állok azokkal, a kik hatalmas tömegek élén állanak». (I. 95).

Hogy a hazai nép tömegének bizalma akkor főleg Kossuth alakja és neve körül volt összpontosúlva, az köztudomású tény. Az angliai befolyást illetőleg azonban nemsokára sajnosan kellett tapasztalnia, hogy a viszonyokat és a politikai rugókat igen félreismerte, midőn népszerűségének hatalmától oly nagy eredményeket várt. Szónoklatait meghallgatták, éljenezték, magasztalták, őt magát kitüntették és ünnepelték minden felé. De azért, mint Lord Landsdowne mondta Pulszkynak, a magyar ügyért tűzbe jönni nem jutott eszökbe. Kossuth a saját lelkesedése s a meetingek közönségének cheer-je által fölviillanyozva, azt remélte, hogy az angol kormány külügyi politikáját is e közönség sympathiái fogják irányozni. Utóbb azonban be kellett látnia, hogy ebben nagyon csalódott.

Nem nyíltott ugyan alkalom próba által szerezni meggyőződést arról, hogy, ha a magyar fölkelés létre jő, ha ez ellen valamely hatalom interventiót kezd, s ha ez interventiót meggátolni az angol miniszterium elmulasztja: miként kényszerítette volna azt a Land's End-től John O'Groatig* végig dördülő népszava a haladéktalan közbelépésre; de az bizonyos, hogy Kossuth utóbb mind végig az angol kormányban találta törekvéseinek legkonokabb ellenségét. Megbotránkozva kell panasznia, hogy az angol kormány még a saját méltóságát is megtagadva, alacsony módokon igyekezett minden lépése elé akadályokat gördíteni.

Például 1860 szeptemberben, midőn Kossuth Olaszországba ment, hogy Cavourral egyezkedjék, «az angol kormány nem tartotta méltósága alattinak a hatalmas Anglia diplomatiái képviselőjét Turinban spionná alacsonyítani az ő járása-keelésének kikémlelésére s hozzá

* Kárpátoktól Adriáig — angol kiadásban.

még nem is angol területen, hanem külföldön. Annyira ment a liberalis angol kormány kedvhajhászó előzenésége azon Ausztria iránt, mely megszegve a legszentebb kötések, Magyarország ezredéves történelmi jogát s állami létét lábbal tiporta, hogy Anglia követét egy osztrák szaglár szerepére kárhoyztatá». (III. 113).

Ugyanez időben (1860 október-november) történt, hogy a magyar emigratio részére egy fegyverszállítmány küldetett Oláhországba, de ezt az oláh fejedelem lefoglaltatta s — íme ismét «különösen az angol kormány volt az, mely képviselője Sir Henry Bulwer által a magyarok ellen a legnyomasztóbb tevékenységet fej-tette ki.» (III. 254).

Pár héttel utóbb ismét az angol kormány vetett útjába oly gáncsot, mely miatt Kossuth a legelkeseredettebb kifejezésekkel kénytelen panaszkodni. Ő ugyanis egy angol nyomdában magyar bankjegyeket gyártatott, az osztrák kormány ezt megtudta, pert indított Kossuth ellen az angol bíróságok előtt, kérte a bankjegy-gyártás betiltását s a már kész jegyek lefoglalását és megsemmisítését — s íme ez ügyben már nemcsak az angol kormány követte el Ausztria érdekében azon alávalóságot, hogy a magyar pénzjegyek egy példányát a nyomdából, hol azokat gondos fölügyázat alatt készítették, az angol rendőrség által «nem tudni miként, de mindenestre nem tisztességes úton birtokába kerítette», és az osztrák kormánynak rendelkezésére adta — — mert az osztrák kormány bűnvádi eljárást szeretett volna Kossuth nyakába keríteni, «az angol kormány pedig semmit sem óhajtott inkább, minthogy Ausztria e kívánságának eleget tehessen» (III. 371), — — hanem Anglia legfőbb birói hatalma, a lordcancellár sem áttallotta, e pörben hozott ítéletében, «politikai részrehajlásának elálczázása végett oly nyomorútt kibúvó lyukhoz folyamodni, minőt pirulás nélkül a legarczátlanabb zúgprókátor sem használhatna, s magáévá tenni a fölperes császár sarokba szorított ügyvédjének vad állításait.» (III. k. 504).

Ilyetén sérelmek miatt valóban történtek is az angol parlamentben Kossuth javára egyes fölszólalások és interpellatiók, de ezek a Land's Endtől John O'Groa-tig végig dördülő szózat hatalmában vetett bizalmat vajmi kevésbé igazolták.

Azonban, ha az angliai befolyás kétségesebb volt is, mint talán Kossuth remélte, neve magában is elég volt arra, hogy az emigratio őt fejének ismerje el. Január 17-dikén Klapka fölkereste őt Londonban s közölte vele a saját terveit. Elmondta, hogy beszélt Victor Emanuella és Cavourral, ezek erősen készülnek a háborúra Ausztria ellen, bíztatják a magyarokat is a részvételre, de még nem ígértek semmit; Napoleon herczeg azonban ígért pénzt, fegyvert, hajókat a kiszállásra, de még nem a császár nevében, csak a saját nézeteiképen, hanem kívánja, hogy vele (Kossuthal) állapodjanak meg föltételeikben és közöljék azt memorandumban a császárral.

Kossuth a memorandum-írást ismét kereken megtagadta; annyit azonban még is világosan kijelentett, hogy bármi mozgalomba csak úgy megy bele, ha biztosítva lesz az iránt, hogy cserben nem fogják hagyni; a biztosítékot pedig abban keresi, hogy a francia zászló becsülete magyar földön valósággal koczkáztatva legyen. Tehát megmásíthatlan föltételül köti ki, hogy küldjenek egy erős, 20—30—40 ezer főnyi rendes francia sereget a magyar határra s az emigratio ily sereg élén jelenhessen meg. Ez az egyedüli biztosíték, mely őt megnyugtathatja. Különben pedig fölhasználja e személyes találkozását Klapkával, hogy vele a személyi viszonyokat is tisztába hozza. Értésére adja, hogy nemcsak egyáltalán a mozgalmak vezetését köti ki maga számára, hanem, okulva 1849-ben Görgei árulásán, többé a katonai fővezérséget sem bizza másra; ő tiz év óta minden üres perczét a hadtudománynak szentelte és képesnek tartja magát a hadvezéri föladatnak teljesen megfelelni. Klapkának pedig maga mellett a táborvezérkari főnökséget ajánlja. (I. 102—108).

Klapka viszont megpendítette ugyan, hogy talán jobb volna, ha Kossuth eleinte hátra húzódnék s hagyná őt, hogy Oláhország felől egy expeditionalis kisebb csapattal betörve, a Székelyföld felkeltésével indítsa meg a mozgalmat; maga Kossuth pedig e készületlen mozgalomban saját személyét nem veszélyeztetve, csak akkor jelennék meg, ha már haderejük tekintélyesre nőtt és döntő csatára lehet kilátás. De Kossuth ily tervnek határozottan ellene szegült s ekkor látszólag Klapka is megnyugodván Kossuth akaratában és alávétvén magát az ő vezérségének, visszatért Párisba, hogy ott, ha lehet, a császárral beszélni igyekezzenek. (I. 107.)

Beszélt is vele, február 17-dikén, de úgy látszik, nem oly értelemben, a mint Kossuthtal, ennek elbeszélése szerint, az imént említett londoni találkozáson egymás között, egész egyetértéssel megállapodtak.

A helyett, hogy ott Kossuth kemény és változhatatlan föltételeit magyarán megmondotta volna, oly nyilatkozatokat tett, melyekből Párisban nemcsak a francziák hihették, hanem az emigratio is, sőt maga Nemeskéri Kiss Miklós is azt hitte, hogy Kossuth az Oláhország felőli beütést és a székely fölkelést helyesli, minden egyéb kikötés nélkül elfogadja, s csak azt várja, míg Klapka mindent jól előkészít, hogy akkor majd a kellő időben ő maga is előlépjen. (I. 166.)

Ezért különben Kossuth nem kárhoztatja Klapkát. Eljárását, elég sajátságosan, naivitásnak kívánja betudni. «Sem szándékom, úgymond, sem okom Klapka jellemben kételkedni, csak annyit mondok tehát s annyit akarok hinni, hogy járatlan lévén a diplomatia sikamlós ösvényén, nem eléggé határozott kifejezéseivel tévedésbe vitte mind a hatalmakat, mind az emigratio egy részét, míg ő maga a tettevágyás becsületes nyugtalanságától elragadtatva, a furfangos hatalmak testetlen kecségtetéseit biztosított valóság gyanánt fogadta. Ő alkalmasint csak általánosságban szólott, hogy a legjobb egyetértés van köztünk. Ebből aztán mind az

emigratio, mind a hatalmak azt következtették, hogy én hagyom Klapkát tenni, a mit ő jónak lát, s hogy a mit teszen, azt én mind helyeslem.» (I. 165).

E melegség Kossuth részéről annál meglepőbb, mert Klapka nemcsak beszédei, hanem tettei által is merőben ellenkező úton járt, mint január 17-diki találkozásukon, Kossuth elbeszélése szerint, egymás közt egyeztek. Az *Tratók*ban foglalt adatokból egyenesen azt kell következtetnünk, hogy Klapka elejtván a Kossuth által kívánt garantiák követelését, saját kezére megkezdte az actiót, úgy, a mint azt Napoleon akarta. Tökéletesen belement a székely fölkelés szervezésének tervébe, elvállalta annak előkészítését, el is ment Oláhországba, odaszállított harminczezer darab fegyvert, (a mit Napolzon a székely fölkelésre szánt) és az oláh fejedelemmel, Couzával a tervezett beütés érdekében egyezséget kötött. (I. 369—386).

S mindezt, úgy látszik, Kossuth tudra nélkül. Legalább az *Tratók*ban semmi nyoma, hogy ez idő alatt intézkedéseihez Kossuth jóváhagyását kikérte, vagy őt terveiről és szándékairól csak értesítette volna is. Február közepén egyezkedett Napoleon császárral, márcziusban utazott keletre, ápril végén tért Párisba vissza. Ez egész időből az *Tratók* közt csak egy levelét találjuk, a mit Genfből február 24-dikén írt Kossuthnak. Említi benne, hogy Párisban 17-dikén beszélt a császárral és említi, hogy útban van Konstantinápoly felé. Mit beszélt a császárral: arról nem ír; miben jár keleten, arról is csak annyit, hogy a munka, melynek ott élébe megy, a «legfontosabb», s hogy visszatértekor, mintegy két hónap múlva, «egy igen nagyon jó hírrel» fogja Kossuthot «meglepni». (I. 239. és 369).

Hogy ez eljárást Kossuth előre vagy utólag jóváhagyta-e, hogy ily «meglepetést» saját vezéri állásával összeférőnek tartott-e; arra nézve az *Tratók*-ban sajnálatlaltal nélkülözniünk kell a tűzetesebb fölvilágosítást. Sőt ebbeli eligazodásunkat még inkább megnehezíti azon alig érthető adat, hogy Kossuth és Klapka május 3-ától

8-ig folytonosan együtt voltak, a Nemzeti Igazgatóságot megalapították; egész mozgalmukat szervezték; Romániába, Szerbiába politikai ügynököket neveztek ki: mégis Klapka a Couzával kötött egyezséget csak május 22-dikén levélben közölte Kossuthal, mikor a háború már javában folyt (l. 239. és 369). Pedig ez egyezségben nemcsak fegyverszállítási ügyek, hanem, mint alább látni fogjuk, igen fontos politikai elvi megállapodások is foglaltattak.

E közben, míg Klapka Oláhországban járt, Kossuth és az emigratio több tagjai Párisban és Londonban alig tehettek egyebet, mint hogy figyelemmel kísérik az események fejlődését s kiki saját felfogása és véralkata szerint kisebb-nagyobb reményeket építsen azokra.

Gróf Teleki László még márczius 19-dikén is kevés bizalommal nézett a jövőbe. «Klapka reményeivel táplálom még most is keblemet» — írja a föntebbi napon Párisból Kossuthnak. «Oly gyönyörűek azok, oly zománcozások... Bár ne csalatkoznék. Én biztos alapot keresek; még eddig nem találtam. Tudom, hogy itt rokonszenvvel gondolnak reád, gyűlölik az osztrákot, szeretik az olaszt s lehetségesnek hiszik, hogy valamilyen szükség legyen reánk — de többet semmit sem... Ebből még az sem következne bizonyosan, hogy kiüt a háború, valamint az sem, ha kiüt, olyan lesz, mely nekünk használand. Szerintem még hónapok telhetnek el, mielőtt tudni fognók, mihez tartsuk magunkat». (l. 177).

Ellenben Kossuth már február 25-én elég biztosnak érzi lábai alatt a talajt, hogy a hazába buzdító szózatot intézzen, a melyben valószínűnek nyilvánítja, hogy még azon év folytán, hihetőleg nyár felé, hazánknak alkalmat fog adhatni függetlensége kivívására; lelkesíti a nemzetet, hogy ne béküljön, ne alkudozzék semmi áron; a műveltebb osztályokat, melyek közt, a casinóban, holmi loyaltási és alkura kész hajlamok is mutatkoztak, fenyegetve figyelmezteti, hogy közeleg a felelősség ideje; s végül fölhívja a hazafiakat, szervezkedjenek, hogy mi-

helyt ő sereg élén a határt átlépve az első kiáltványt közrebocsátja, a nemzeti fegyverfogható erő minél gyorsabban összegyűlhessen. (I. 138—138).

Márczius végén valóban gyorsabb fejlődésnek indultak az események, mint Teleki László néhány nappal előbb remélte. Cavour a háború érdekében személyesen Párisban járt és ott Szarvadynak alkalma volt közölni vele azon föltételeket, melyeket Kossuth, közreműködése esetében biztosítani kíván. Cavour leplezetlenül elmondta azokról véleményét. A legfőbb föltételt, a seregküldést, egyszerűen a képtelenségek sorába állította és a háború kiütése esetében is csupán az Oláhország felől beütő székelyföldi expedíciót tekintené megvalósíthatónak.

«Miként akarja Kossuth úr — úgymond — hogy mi Magyarhonba sereget küldjünk? Hogy ezt tehessük, Bécsben kellene lennünk. Fiume felé nem küldhetünk ötvenezer embert. Erre hónapok kellenének. Emlékezzenek önök, mennyi időbe került Angliának seregét a Krimbe szállítani, pedig ők oly arravaló készlettel bírtak, a milyennel mi talán nem bírunk. Aztán azt is tudnia kellene, ha Anglia túrné-e? Nem vagyunk felőle egészen bizonyosak. Önöknek a románokkal kell meg-egyezniök.

Azon az oldalon működhetnek. Mi fegyvert adhatunk, ha kell, százezer puskát is. Egyéb segítséget szintén». (I. 194).

Szintoly lehetetlennek nyilvánította azt, hogy ő, vagy a francia császár, Kossuthtal, mint «valamely fönnálló hatalmassággal» szerződést kössön, vagy neki csak levelet is írjon. Egyebekben, természetesen, biztatólag szólott; beszélt a magyar és az olasz ügy solidaritásáról, Magyarország függetlenségének visszaszerzéséről, Ausztria végmegtöréséről; nem lett volna diplomata, ha ily reményekkel sem akarta volna ápolni a magyar emigratio mozgalmát, melynek ő oly jó hasznát vehette. De elég őszinte volt e közben még a muszkára is emlékeztetni őket: «Önöknek cselekvés előtt, biztosítaniok

kell Oroszország jó indulatát, mert most a törökre ne számítsanak, az Ausztriával tart».

Oroszország jó indulatát! S ezt a magyar emigransok biztosítsák — nem ők, az Oroszországgal jó viszonyban álló hatalmak, a kik Magyarország cooperatióját a háborúban igénybe akarják venni.

Szegény emigratio!

Ápril hó folyamában Kossuth nem kapott semmi újabb avanceot, mert a diplomatiát némi békítési kísérletek foglalták el; de ezek nem vezettek eredményre, s 23-án Ausztria ultimátumot küldvén Turinba, kitört a háború. Napoleon herczeg tüstént hívatta Telekit és Klapkát, egyezkedett velök, s elküldte őket Londonba, hogy hozzák magokkal onnan Kossuthot is. Ez május 4-dikén érkezett Párisba; 5-dikén reggel Klapka és Teleki jelenlétében értekezett a herczeggel s tudatta vele két nagy föltételét: seregküldés francia zászló alatt és proclamatio a magyar nemzethez, egyenesen a francia császár nevében. A herczeg magára vállalta, hogy e pontokat haladék nélkül közli a császárral, s ha lehet, hogy a császár Kossuthot elfogadja. A fogadás ugyanazon éjjel meg is történt; Teleki és Klapka nem voltak jelen, csupán hárman: a császár, a herczeg és Kossuth.

A császár már ismerte Kossuth két kívánatát. Hogy mit felelt azokra: erre nézve az *Iratok*ban két versiót találunk.

Egy buzdító levélben, a melyet Kossuth hat héttel azután, 1859 junius 22-dikén küldött a hazába, ezt írta arról az otthoniaknak: «A császár e két mulaszthatatlan föltételt elfogadta s reményét fejezte ki, miszerint két-három hónap múlva a körülmények megengedik neki sereget, löszert s a nemzet fölfegyverzésére megkívánató fegyvert fog küldeni. Ez esetre fölhívást fogna intézni a magyar nemzethez, melyben kifejtené, hogy miután a nemzet 1849-ben függetlennek nyilatkoztatta magát, ő e határozatnak újra életbe-léptetésére segédhadat küld az országba. E fölhívás által magát a füg-

getlenséggel azonosítván, azt előre biztosítaná. A mit e segítség fejében viszont kíván a császár, nem egyéb, mint az, hogy a függetlenséget kivíván, ne köztársaságot, hanem alkotmányos királyságot alapítsunk; belügyeink rendezésébe egyébiránt nem fogván ő avatkozni». (I. 450).

A másik versio nem valamely egykorú följegyzés másolata, hanem most készült, az *Tratok* közzététele alkalmával. (I. 223. stb). Ebben nincs semmi ily pozitív ígéret vagy pozitív alku pont; nincs benne sem az, hogy Napoleon ama két föltételt elfogadta, sem az, hogy sereget ígért s plane már két-három hónap alatt, sem a függetlenség előleges biztosításának ígérete, sem az, hogy a császár az alkotmányos királyságot kikötötte volna. Ígérni — e versio szerint — nem is ígért Napoleon határozottan egyebet, mint pénzt, fegyvert, s Moldva-Oláhországban, ottani ügynökei által a magyarok törekvéseinek támogatását. Többi nyilatkozata csupa bizonytalanság és kibúvó ajtó. A proclamációról annyit mondott, hogy az ellen magában véve nem volna aggodalma, ha Kossuth másik kívánatát, a sereg-küldést, teljesíthetné. De ezt nem teljesítheti. Nagy akadályai vannak. Legfőbb akadályul említette Angliát, mely nem tűrné el, hogy a háború színtere a Po vidékéről a Duna partjaira tétessék át. Kossuth erre kijelentette, hogy neki reménye van Anglia semlegességét biztosítani.

Részletesen fejtegette az angol pártok viszonyát s erre támaszkodva, azon reményét fejezte ki, hogy sikerülni fog Derby kormányának bukását előidéznie, még pedig úgy, hogy épen a külpolitika kérdésében bukják meg s a helyére lépő wigh-kormányférfiak oly kötelezettség mellett lépjenek a kormányra, a mely Anglia semlegességét tökéletesen biztosítaná.

E fejtegetésre Napoleon annyit jegyzett meg, hogy az nagyon érdekes és nagyon fontos. Menjen tehát Kossuth Angliába és hajtsa végre ott tervét «s legyen meggyőződve, hogy Anglia neutralitásának biztosításá-

val hazafiúi óhajai valószínűségének útjából a legfőbb nehézségeket hátrítandja el).

Azután, a beszélgetés vége felé «félíg kérdőleg, félíg kérőleg azon észrevételt tette, hogy talán mégis csak rendezhetnénk előlegesen egy kis fölkelési mozgalmat amott Erdélyben a székelyeknél». S mikor ezt Kossuth határozottan megtagadta, ily szavakkal bocsátotta őt el:

«C'est donc entendu. Én biztosítom Önt, hogy Magyarország cooperatióját a háborúban csak egy esetre fogom igénybe venni: ha az ön által kívánt biztosítókat megadhatom, különben nem. Szándékom van minden kitelhetőt megtenni, hogy megadhassam. Ön visszamegy Angliába, iparkodni fog a neutralitás biztosítását kieszközölni... Társai addig menjenek Olaszországba, gyűjtsék össze a magyar emigratióból a képes elemeket... Pénzről, fegyverzetről, a magyar hadi foglyok kiválasztásáról ott gondoskodva lesz... Ön pedig gondoskodjék, hogy benn az országban a szellem kellőleg előkészítették»...

Se a proclamatiót, se a seregküldést tehát nem ígérte, még Anglia semlegességének reménye esetére sem ígérte meg. A mit, óvatosan körülírva, ígért, azt betű szerint meg is tartotta. Magyarország cooperatióját a háborúban nem vette igénybe. Kossuth csupán a saját politikai combinatióira támaszkodva, ringatta magát azon hitben, hogy Napoleonnak Magyarország cooperatiójára szüksége leend s akkor a segédsereget valóban meg fogja adni. E combinatiók azonban igen illusorikusok valának. Francia hadakat küldeni az Adrián, a Karszton, az ellenséges lakosságú határörvidéken és Horvátországon át a Dunához; bármely francia uralkodótól oly képtelenül vakmerő vállalkozás volna, melynek tervét csak akkor lehet róla föltenni, ha világos bizonyíték van rá, hogy komolyan foglalkozott vele.

«Napoleonnak sokkal több józan belátása volt, sem hogy nagy számú francia hadakat oly távoli vidéken, messze minden operationális bázistól, kockára dobjon, még pedig azért, hogy az államok alakulásának egy

olyan új rendjét hozza létre, a minek fönmaradását ő lett volna kénytelen megvédeni, még évekkel is az után, midőn létrehozta,» — így szól e terv felől Kossuth Iratainak bírálója egy tekintélyes angol folyóiratban.*

De Kossuth legkisebb bizonyítékot sem hoz föl reá, hogy Napoleon többet vagy egyebet akart volna vele és emigrans-társaival, mint a mire valóban fölhasználta őket. Kossuthot elküldte Angliába meetingeket tartani Anglia semlegessége érdekében; Klapkát elküldte Oláhországba előkészíteni a székelyföldi beütést; Olaszországban szerveztette a magyar légiót. Mindezek által erős pressiót gyakorolt Ausztriára. Ez neki megérte azt a pár millió frankot, a mibe került. Fő célja: Ausztriának a magyar mozgalom réme általi sakkban tartása, el volt érve.

Ezért csodálatos, ha Kossuth még ma is teljes megnyugvással emlegeti, hogy ő nem engedte magát Napoleon által, ennek céljaira, mint a czitromot, kifacsartatni. Hiszen Napoleon egészen elérte azt, a mit általok elérni akart. Ha tovább tartott volna a háború, bizonyára igyekezett volna belőlök még többet is kifacsarni: a székely fölkelés valóságos megkezdését és az olaszországi osztrák seregben szolgáló magyar csapatok elcsábíttatását. Ezek lettek volna a czitrom utolsó cseppjei. De nem lett rájuk szüksége, mert hamarább megkötötte a békét, mint eleinte gondolhatta.

Talán föl lehetne vetni még azt a kérdést, hogy vajon a két eltérő versio közül ne annak kelljen-e nagyobb hitelt adnunk, a mit Kossuth 1859-ben küldött a hazába? Azt akkor friss emlékezetből írta, míg a mostani elbeszélést csak nejéhez írott leveleiből, jegyzeteiből s elmosódottabb reminiscentiáiból állíthatta össze. Mi azonban ennek ellenére is, az újabb eibeszélést véljük föltétlenül hitelesebbnek, mert sem azt nem tehetjük föl, hogy ebből Kossuth épen a legfontosabb megállapodásokat kifeledhette volna, sem valamely olyas okot

* *Saturday Review*, 1880 június 26.

el nem képzelhetünk, a mi arra indíthatná őt, ha ily ígéreteket tett volna neki Napoleon, hogy azt most elhallgassa. Ellenben az 1859-diki tudósításra nézve igen könnyű megtalálni a lélektani indító okot, miért mondott akkor Kossuth többet a valóban nyert ígéreteknél. Buzdítani akarta a nemzetet. Könnyen érthető indok, — ámbár a buzdításnak ezt a módját védelmünk alá venni nem mernők.

E párisi találkozás után egyszerre teljes erővel megindult a magyar emigratio mozgalma, úgy, a mint Napoleon császár a szerepeket kiosztotta.

Még azon éjjel megalakult a Magyar Nemzeti Igazgatóság. Elnöke: Kossuth; tagjai: Teleki és Klapka. A két utóbbi csakhamar a háború színterére, Olaszországba sietett, szervezkedni; Kossuth pedig visszatért Angliába.

Május 8-dikától június 16-kig végezte ott azon misiót, a mire Napoleonnál vállalkozott. Azonban, mielőtt agitatioit megkezdhetne volna, már május 13-ikán közzététetett Angliában a királynő kiáltványa, melyben nyíltan kimondatott, hogy az angol kormány «szoros és részrehajlatlan semlegességet kíván föntartani a háború egész tartama alatt». Ugyanez volt az ellenzék politikája is. A semlegesség tehát oly program volt, a mit pártkülönbség nélkül elfogadott az egész Anglia. Mind a mellett Kossuth megkezdte agitatioit, mert jobban vélt bízhatni egy alakulandó új liberális kormányban, mint a létező tory-kormány férfjaiban. Eijárását teljes siker követte. A tory-miniszterium lemondott s lord Palmerston és lord Russel, új kormányt alakítva, megadták a kívánt semlegességi nyilatkozatot, még pedig írásban.

Túl esnék föladatunkon e hatalmas korteskedés részleteivel foglalkozni. Kossuth roppant tevékenységet fejtett ki, óriás meetingeket tartott, tömérdek ünnepeltetésben részesült és igen sok tapsot aratott. A diadal-tól elragadtatva ír Pulszky is, a ki Kossuthot ez útján kísérte. A mi azonban az agitatio voltaképeni célját

illeti, arra nézve érdekesnek véljük átvenni a föntebb említett angol folyóirat bírálatainak megjegyzését:

«Midőn lord Derby a lordok házában miniszteriuma lemondását bejelentette, kinyilatkoztatá, hogy tudja, miként a távozó miniszterium nem valamely specifikus kérdés miatt bukott meg, hanem egyáltalán csak az volt a kérdés, melyik párt maradjon a hivatalban. Nincs ok, mely azt a feltevést támogatná, hogy e nyilatkozattal lord Derby mást mondott volna, mint a szigorúan igazat. Miniszteriuma valóban ez általános okból bukott meg. De ezért azt mondani, hogy Kossuth úrnak a miniszterium megbuktatásához semmi köze sem volt, mégis igen sok volna. Egyik kerék a másik kerékbe vág; s minthogy csak tizenhárom szónyi többség volt a kormány ellen, bárki is, a ki egy-két ingadozó szavazatot biztosabbá tett, követelve a liberalis párt vezetőitől, hogy adjanak biztosítékot olyasmiről, a miről biztosítékot meg nem adni azoknak legkevesebb okuk sem volt, arról bízvást elmondhatni, hogy része volt a kormány megbuktatásában».

Mikor Kossuth, angliai föladata befejezte után, június 22-én Olaszországba érkezett, már javában folyt a háború, már régen túl voltak a palestrói és magentai ütközeteken (május 31. és június 4.) s igen közel a solferinói döntő tusához (június 24.)

Kossuth úgy találta, hogy igazgató társai és barátai az ő távolléte alatt nagyon keveset végeztek. A magyar legio lassanként szaporodni kezdett ugyan, de miként volt az szervezve! Szegény Jhász Dániel ki nem fogy az örökös panaszból. Maga Kossuth is úgy találja, hogy az egész legio, úgy a mint az olasz kormány rendelete szerint szerveztetnie kellett, nem egyéb, mint «egyszerűen zsoldos legio, piemonti szolgálatban, a háború tartamára fogadva». Olasz és franczia nyelven nem is volt szabad másnak, mint «legiónak» nevezniök, csak magok közt, magyarul, merték «magyar seregnek» mondani. (I. 422). Utóbb nagy küzködés után kieszköztették ugyan, hogy a legiónak magyar zászlaja legyen

s magyar jellege az esküformában is kifejezést nyerjen, de «Cavour gróf, midőn ezekbe beleegyezett, kikötötte, hogy mindezekről ne beszélgessenek senkinek, mert a diplomatia a magyarok irányában nagyon féltékeny». (I. 354).

Mily jellemző ez a kikötés. Tehát: hadi eskü, a mit titokban kell tartani, s lobogó, a mit nem szabad mutatni senkinek. És ez június közepén történik, mikor a háború már régóta javában folyt, sőt ide s tova vége felé járt.

«A seregszervezési kezdetleges mozgalmakon s a folyó költségek fődözéséről való gondoskodáson kívül pedig — írja Kossuth — alig történt ügyünkben egyéb valami. Politikai helyzetünk tisztázására semmi. A császárral azon egész idő alatt, míg én Angliában időztem, még csak nem is beszéltek». (I. 330) Napoleon herczeggel és Cavourral közölték ugyan az ő angliai sikereinek hírét s ezt azok nagy meglepéssel is fogadták, «de arról egy szót sem szóltak, hogy eljárásom sikerének esetére viszont mi a háború színhelyének Magyarországra kiterjesztésére számíthatunk; oly gyakorlati lépés pedig teljességgel nem vétetett foganatba, mely ily irányban előkészületnek lett volna tekinthető. Általában minden levél, melyet Olaszországhól vettem, reám azon benyomást tette, hogy egyelőre minden igyekezet csak oda irányul, miszerint a magyar emigratio hasson közre az osztrák hadsereg magyar elemeinek bomlasztására, a nélkül azonban, hogy a szolgálat viszonzásául a szövetséges hatalmak magokat a magyar ügygyel azonosítanák.» (I. 331—2.)

Maga Kossuth is csakhamar személyesen győződhetett meg erről. Június 26-dikán találkozott Napoleon herczeggel s ez — egykori legtüzesebb biztatójok és pártfogójok — már egyebet sem akart tőle, mint rávenni, hogy capacitálja az osztrák hadseregben levő magyarokat, jöjjenek át és küzdjenek az osztrák ellen; azzal biztatta őt, hogy ha ezt megteszi, a császár moráliter kötelezve lesz Magyarország irányában. (I. 345.)

Kossuth e kívánat teljesítését indignatióval tagadta meg. De beláthatta volna, hogy velök többé Napoleonnak alig lehet komoly szándéka.

Valóban, ha ezentúl az emigráció tagjai Napoleon császárral találkoznak, beszélgetésök csaknem komikai fordulatokat vesz. Gróf Teleki Sándor és Sréter ezredes június 30-dikán találkoznak vele; a császár egyre nevetgél s csak arról beszél, hogy szeretne seregében magyar huszárokat látni, ha többet nem, legalább egy századot. (I. 358.) Maga Kossuth július 3-dikán keresi föl a táborban (Valleggióban) s a császár neki is egyre csak azt emlegeti, hogy szeretné már látni a szűknadrágos legényeket; mikor pedig Kossuth fölolvassa a magyarokhoz intézendő proclamatio tervét, melyet, szövetségésök nyílt publikálásának jeléül, a császári főhadiszállásról kíván keltezni, e merész ötletre Napoleon «elneveti magát», s azt mondja, jobb lesz, ha a kiáltványt mégis másunnan datálják. (I. 366. és 466.) Hanem búcsúzaskor még egyszer lelkére köti Kossuthnak, hogy minél hamarabb egypár zászlóalj magyar szűknadrágost küldjön táborába. Úgy látszik, ezekbe a császár nagyon bele szerethetett. Már négy héttel előbb (jun. 6-dikán) panaszolja Iház (I. 349.), hogy a franczia hadparancsnokság elrendelte ugyan, hogy az osztrák hadifoglyok közül a magyarokat válasszák ki és a magyar légió szaporítása végett bocsássák az ő rendelkezésökre, de a magyarság ismertető jeléül a szűk nadrágot (pantallon collant) tűzték ki s ennél fogva a szűknadrágos bakancsosokat, bármily nemzetbeliek legyenek, mind a nyakokra küldik, a többi foglyokat pedig, ha szűk nadrágjuk nincs, hiába erősítik, hogy ők is magyarok, tovább szállítják.

A mi e valleggiói találkozáson a komolyabb tervek megbeszélése tekintetében történt, abban igen kevés volt a vigasztaló. Napoleon ez alkalommal még határozatlanabban nyilatkozott s még óvatosabban körül-sánczolta ígéretét, mint május 5-dikén, a párisi találkozáson. Most is azt mondta ugyan, hogy vagy sereget

küld Magyarországra, vagy nem kívánja, hogy a magyar fölkeljen. De megmondta azt is, hogy sereget most nem küldhet. Csak akkor lesz lehetséges — tehát akkor is csak lehetséges — hogy küldhessen, ha előbb Velenczét elfoglalta, mert e nélkül, az adriai partokon nem lévén kikötője, Genuában vagy Livornóban kellene a Magyarországra szánt sereget hajóra szállítani, a mi a távolság miatt végtelen nehézséggel járna (I. 446. és 460).

Velence elfoglalása azonban Napoleonnak ekkor esze ágában sem lehetett, sőt harmadnapra (jul. 6—8) megkötötte a villafrancai békét s végett vetett a háborúnak.

Kossuth pedig épen a békekötés közhírré tételének napján (július 8-án) irt a hazába egy biztató jelentést a valleggiói találkozásról, értesítvén az otthoniakat, «hogy a császár biztosította őt, miszerint elhatározta magát Magyarországra sereget küldeni, föltéve, hogy míg e szándékát végrehajtani a hadi munkálatok folyama megengedné, időközben egy európai fegyveres mediatio békére nem kényszeríti». (I. 459.).

E tudósítás természetesen több nappal később érkezhetett az országba, mint a békekötésnek távirati híre. Elgondolhatni, hogy ha ennek kelte napját a békekötés napjával összevetették, mennyire megingathatta otthon a magyar nemzeti igazgatóság elnökének összeköttetései felől ápolt bizalmat.

Villafranca után Klapka mindjárt tisztában volt a helyzettel. Belátta, hogy rászedték őket; «ijesztőül használtak bennünket, hogy Ferencz Józsefet Lombardia mihamarabbi átengedésére reá vegyék» — írja igazgató társainak július 13-dikán (I. 474.) s fölszólítja őket, hogy miután minden reménynek vége, igyekezzenek legalább a legio tisztességes föloszlatásáról gondoskodni.

Kossuth ellenben akkor is tiltakozott az ellen, mintha őt Napoleonék megcsalták volna* s maig is

* Pulezkyhoz irt levelében; ennek *Életem és Korom* cz. műve III. kötet.

úgy emlékezik azon időkről, mint a ki változatlanul meg van győződve, hogy az adriai seregküldés és stb. a császárnak egy ideig valódi, komoly, elhatározott szándéka volt.

Másrészt azonban azon diplomatákat, a kik a háború kiütése előtt azt remélték, hogy általános kiterjedést fog az nyerni, erősen kicsúfolja; szemökre veti, hogy egy szegény lengyel menekült, Mieroslawsky tábornok, jobban megjósolta az eseményeket, mint ők, mert biztosan előre mondta, hogy Napoleon a háborúnak gyorsan véget fog vetni s e szerint világosabban olvasott a végzet könyvében, mint Európa összes diplomatiája; «Soyons plutôt maçons» — «Csapjanak föl inkább kőművesnek!» mondja rólok teljes lenézéssel (l. 204.).

Pedig az ő terveinek erős vára sem épült szilárdabb alapon, mint e kőműveseké, sőt ő maga a háborúnak oly nagy kiterjedést remélt, a milyet azok soha. Remélte, hogy a háború szinterét áteszik a Duna partjaira, hogy a szövetséges hatalmak seregeikkel elárasztják Pannonia földjét, szétrobbantják az egész Ausztriát és helyén az államoknak egészen új csoportozatát hozták létre. Hiába mondta előre Cavour, hogy e tervnek már kezdete is merőben képtelenség; hiába hagyta oly csúfosan cserben Napoleon; ő azután is csak ragaszkodott a saját terveihez, egyedül azokban kereste az üdvöt s minél messzebb esett azok megvalósíthatásának reménye, annál bámulatra méltóbb kitartással, ékes-szólással s fáradhatatlan buzgalommal igyekezett Napoleont, Cavourt, Angliát, Magyarországot s az egész világot e tervek helyességéről meggyőzni.

II.

A villafrancai békekötés után Kossuth egy időre fürdőre vonult, de már szeptemberben ismét Londonban van s ernyedetlen buzgalommal folytatja levelezéseit a magyar ügy érdekében.

Ez idő szerint azonban sem a francia, sem az olasz udvarnál nem mutatkozott remény az actio megkezdésére.

Cavour már július 13-dikán beadta lemondását és csak a következő év (1860.) január 20-dikán lépett ismét kormányra. Más felé kellett tehát a szövetséges elemeket keresni.

Kossuth ír (1859. december 16.) Farininak, az emilii tartományok dictatorának s ez időben az olasz-honi mozgalmak egyik fővezetőjének, a Velence elfoglalása iránt esetleg közösen megindítandó actio érdekében. Feleletül teljesen udvarias, de kitérő és elodázó választ kap (II. 348.).

Majd Garibaldinál tesz kísérletet (decz. 2.), nem mulasztva el oly húrokat pengetni, a melyek különösen kedvesek lehetnek a tábornok fülének. Radicalis orvosságot ajánl neki a pápa és a papok uralma ellen:

«A mi a pápát, Olaszország egységének e megtetszültsült akadályát illeti — írja levelében — nekem egy furcsa eszmém van; lehet, sokan ábrándosnak mondják, de nekem úgy tetszik, hogy a kérdést nagyon egyszerűen, nagyon gyökeresen megoldaná. A «nagyon keresztyén» és «apostoli» császárok versenyeznek egymással, hogy melyik tartandja fenn jobban a pápa felsőségét Olaszország fölött, «világi hatalma» föntartásának álarcza alatt. Ám tegyék. Hanem Bologna, Ferrara s a Romagna szünjenek meg pápisták lenni . . . . Legyenek tömegestül protestánssá, új evangelikussá, congregationalistává, göröggé, unitariussá, rationalistává, naturalistává, theistává, a mivé tetszik, csak szünjenek meg pápistáknak hivatni, s vége van a kérdésnek örökre. Különben Napoleon és az osztrák fenn fogják a pápát tartani. Nem egyszer el volt már a pápa ízve, de visszatért, mert föllázadt alattvalói pápisták maradtak. Nem pápista alattvalókra a pápát nem lehet souverainnek föltolni. Ez contradictió in essentia.

«Religiositás egy dolog, dogmákká facsart metaphysikai költemény egy másik dolog . . . . A dogmák ideje

lejárt. Gondolkozó ember nem hiszen bennök többé. Legkevésbé a papok magok . . . . Csak javadalmaikat kellene nekik biztosítani, mint VIII. Henrik tette Angliában; és adni kellene nekik — feleséget; s bizony még ők állanának a szakadás élére» (II. 344. és 328. l.).

Ez valóban elég «ábrándos» és elég «furcsa» eszme volt. Ilyenformán sok nehéz politikai kérdést meg lehetne oldani «egyszerűen» és «gyökeresen». Hogy többet ne említsünk, a keleti kérdés megoldását is nagyon egyszerűsíténé, ha a törökök megszűnnének mohamedánok lenni. Érdekes jele azonban amaz idők izgalmainak, hogy egy egész nagy nemzet leggyökeresebb intézményének, a hitvallásnak, és a mi több, épen az olasz nép katolikus hitvallásának, mától holnapig való megváltoztathatása bárkinek is, ha csak egy pillanatra is, megfordulhatott a fejében. Másrészt Kossuthra nézve is igen jellemző, hogy azon izgalmas idők és meglepő eseményeik benyomásai által egyszerre oly régiókba engedte magát ragadtatni, a hol a legmerészebb pillanatyú ötletek megvalósítása sem látszott előtte képtelenségnek. Ma már ő maga is belátja, hogy mikor Garibaldinak ezt a tervet adta, még nem ismerte az olasz népet.

Garibaldi is elégnek vélte e tanácsra egy rövid levélben annyit válaszolni, hogy a papokat ő is impostoroknak tartja, de a Kossuth által megpendített együttes actióról Ausztria ellen — a mint mondja, idő hiánya miatt — egészen hallgat (II. 345.).

Párisban sem mutatkoztak a tapogatózások sikeresebbeknek. Teleki László 1860. februárban többször találkozott Napoleon herczeggel s ez mindannyiszor a forradalmi mozgalmak kerülését és a legalis tért ajánlotta, mint egyedül lehető és üdvöst. Külföldi bonyodalom reményével épen nem biztatta őket. Ha lesz is: ki tudja mikor. Talán pár év múlva. Arra gondolni sem lehet, hogy Piemont maga egyedül megtámadhassa Ausztriát, mert nem elég erős reá. A legalis téren való

mozgalmak előmozdítására azonban még pénzbeli segedelemre is hajlandónak mutatkozott (II. 398.).

«A mi mozgalmunk minden esetre jó nekik, mint eszköz Ausztria tekintélyének gyöngítésére Európában» — írja Teleki Kossuthnak (1860. február 19.). «Arra, hogy Olaszország támadja meg Ausztriát, nem is gondolnak; ez nem úgy áll előttük mint lehetőség. De arról nem bizonyosak, hogy Ausztria nem támad, ha teheti. Ennek szeretnék elejét venni, mert félnek minden háborútól. Ez annak a kulcsa, hogy miért szeretik Magyarországot izgalomban tudni s óhajtának izgalomban tartani; mert Magyarország nyugtalansága feszélyezőleg hat Ausztriára. De azt nem szeretnék, ha kitörésre kerülne a dolog; mert az kívülre is kihatna. Innen az az örökös refrain, hogy a legalis téren kell maradni» (II. 400.).

Ezek épen nem voltak biztató tapasztalatok.

Időközben pedig a hazában is mutatkoztak oly jelenségek, melyekkel Kossuth épen nem volt megelégedve. Igaz, Komáromy György váltig biztosította, hogy a nemzet bármely órában kész fölkelni; az uralkodó házzal pedig kibékülni nem fog soha, de soha, semmi áron! (II. 402.)

De Kossuthnak finom érzéke volt észre venni, hogy az országszerte tartott Széchenyi-ünnepélyek oly fényt vetnek a «legnagyobb magyar» nevére, mely mellett minden más fénynek halványulnia kell.

Keserúséggel írja e tárgyról Jósikának (1860. ápril 29.):

«Széchenyi parentatióját úgy vitte szét a négy világ részre millió szárnyain a világ-sajtó, mint azon emberét, ki zászlónknak leghatalmasabb ellensége volt; úgy állítatott elő, hogy minden szerencsétlenség, mely hazánkat érte, oda vihethő vissza, hogy a nemzet nem őt, hanem engem követett a válság órájában! Nem pedig oda, hogy ő visszavonást idézett a nemzet soraiba akkor, midőn az együttartás a magyart örökre nagygyá, dicssővé, szabaddá tette volna!!

«Vigyázott-e, vigyáz-e a nemzet, hogy Széchenyi dicsőítése ne úgy tűnjék föl, mint nemzeti desavouálása a mi politikánknak, törekvéseinknek, zászlónknak? Mint desavouálása a mult forradalomnak, tehát annak visszavonása?

«Nemcsak nem vigyázott, de sőt egyenesen, mint ilyen desavouálás áll azon istenítés a világ előtt...

«Aztán így nemcsak elhagyatva, hanem desavouálva is, legyen hatásunk a hatalmak előtt! Kérlek, képzeld magadnak, ha minden czimzetes és nem czimzetes nevezetesség, ki idekünn járt, elment volna a herceghez s a császárhoz és ennyit mondott volna: Azért jöttem, biztosakká tegyem önöket, Sire, hogy mi nem alkuszunk az osztrákkal; hogy a magyar nemzeti igazgatóság úgy, a mint alakulva van, a nemzet osztatlan bizalmát bírja; hogy azt a nemzet vezérének ismeri. Megmondani jöttem, hogy a mit az mond, a nemzet mondja, a mit ígér, a nemzet ígéri. Képzeld, ily nyilatkozatok mellett minő más volna hatásunk a hatalmaknál!

«Tette-e valaki? Senki!

«Aztán azt várják, hogy mi külsegítséget teremtsünk nekik!» (II. 458.)

De Kossuth mind e mellet nem lankadt a külsegítés után való járásban. Alighogy Cavour ismét kezébe vette az olasz kormányt (1860. január 20), mindjárt újabb memorandumot írt hozzá, melyet az szivesen fogadott s megbizottja által tudatta Kossuthal, hogy noha még «az általános helyzet további fejlődése egészen bizonytalan», mégis jó volna, ha Kossuth egy bizalmas emberét Turinba küldené, a ki szükség esetén köztök az érintkezést megkönnyítse.

Kossuth tehát Turinba küldi Pulszkyt (1860. ápril), a ki ott egész nyáron át mindenkor igen szives fogadtatásban részesül, mind a királynál, mind Cavournál.

Természetesen. Mert ez idők alatt a hivatalos Olaszország a Márkák és Umbria, Garibaldi pedig nem hivatalosan Sicilia és Nápoly elfoglalását tervezvén és hajtván végre, elég okuk volt attól félni, hogy e miatt

Ausztriával ismét háborúba kell elegyedniök, s hogy most talán Napoleon segítségére sem számíthatnak. Igyekeztek tehát jó lábon maradni a magyar emigratióval, előkészületeket tenni Magyarországnak fölkeltésére s ezzel, épen mint egy évvel előbb Napoleon tette, folyvást sakkban tartani Ausztriát.

Szeptember elején voltak a legkritikusabb napjaik. Akkor tehát Cavour Turinba hívatta a magyar nemzeti igazgatóság mindhárom tagját: Kossuthot, Klapkát, Telekit; értekezletet tartott velök s a mint Kossuth írja (ll. 550. sk.), teljes egyetértésre és határozott megállapodásokra is jutottak. Cavour a tanácskozás befejeztével fölkérte Kossuthot, hogy megállapodásaik fő pontjait foglalja jegyzékbe, mert ő ez ügyet az olasz miniszteri tanácsban elő akarja terjeszteni s attól fél, hogy sok gondja között a megállapított pontozatokból valamit kifeledhetne. Kossuth e jegyzéket meg is írta, Cavour pedig másnap (1860. szeptember 11.) a miniszteri tanácsban az előterjesztést megtette. Eredményéről egy levélkében röviden csak ennyit írt Kossuthnak:

«A miniszteri tanács mindenben elfogadta nézeteimet, tehát megegyezésünk teljes. Cavour.»

Formailag tehát úgy látszik, mintha tökéletesen rendbe jött volna a dolog.

Hogy azonban voltaképen miben állott megegyezésök: ezt Kossuth irataiból tisztába hozni nem lehet.

A nemzeti igazgatóság tagjainak tényeiből e részben semmi biztosat nem következtethetünk. Ők akkor nem kezdtek semmi oly szervezkedéshez, a mi az actio megindításának s az adriai hadjárat tervének együttes megállapítását tanúsítaná; sőt az értekezlet után pár nap múlva ismét széteszlottak. Kossuth Párison át visszatért Londonba, a hol főleg a fölkelés költségeinek fődözésére szánt magyar pénzjegyek — valami száz millió forint névértékű összeg — gyártatása iránt kezdte megtenni az intézkedéseket. Teleki és Klapka pedig egy időre visszavonultak Svájcba.

Azt a jegyzéket, a mit Kossuth az értekezlet nap-

ján Cavour számára emlékeztetőül tett papírra, *Tratati* közt nem közli, sem az értekezlet lefolyását s párbeszédek és vitatkozásaik kivonatát nem mondja el, a mint Napoleonnál tett titkos látogatása után elmondta.

Ezek helyett találunk ugyan az *Tratok*ban amaz értekezletről két rendbeli memorandumot, de ezek épen a megállapodások eredményei és legfontosabb tételei tekintetében annyira eltérnek egymástól, hogy rajtok eligazodni nem lehet.

Az egyiket mindjárt az egyezkedés után, szeptember 12-dikén, intézték Cavourhoz, mint megállapodásaik bizalmas följegyzését, s aláírta a nemzeti igazgatóságának mindhárom tagja. Ebben először is köszönetöket fejezik ki Cavournak, «hogy a közös cselekvés alapjául azon elvet fogadta el, miként nem *diversio* előkészítése czéloztatik, hanem a cél az, hogy Magyarország oly helyzetbe tétessék, miszerint a közös harcshoz minden erejével hozzájárulni képes lehessen». «Ennélfogva megállapított dolognak tekintik, hogy az események folyamában a szárd kormány el fogja látni Magyarországot a fölfegyverezés és síkraszállás azon módjával, a melyek szükségesek, miszerint erejét kifejthessék és közreműködését a lehető legsikeresebbé tehessék.» Egyelőre azonban, mint legnélkülözhetetlenebb szükségleteket, a következőket kérnek: 1. ötvenezer puskát s ehhez való munitiót, hogy ezeket a dunai fejedelemségbe szállíthassák; 2. félmillió frankot, részint fölkelési szervezkedésre, részint a nemzeti igazgatóság által kibocsátandó magyar papírpénz gyártására; 3. magyar ruha beszerzését az Olaszországban szervezendő magyar csapatok részére.

Ennyi ez első emlékirat lényege. Nincs benne szó sem a Magyarországra küldendő olasz hadseregről, sem az olasz zászló hadi becsületének Magyarországon kockára-tételéről. Pedig e jegyzék csak Cavour számára készült, bizalmas használatul, hogy az egyezkedésnek nyoma maradjon. Nem igen látszhatott tehát

szükségesnek, hogy abból a megállapodások legnevezetesebb pontjait egyszerűen kihagyják, ha a segédsereg valóban kikötetett köztök.

A második emlékirat csak két hónap múlva készült. Londonból november 21-dikén küldte Kossuth Cavourhoz, és csak ő maga írta alá. Ebben már nagy dolgokat említ, hatalmas föltételeket és formászerű szerződési pontokat terjeszt elő. Nem hiányzik belőle semmi fontos föltétel. Ki van kötve a harmincz-negyvenezer főnyi segédsereg; kikötve az olasz királyi hajóhad támogató közreműködése a segédsereg partra szállásakor; ki van mondva, hogy az indítandó háború egyik koordinált célja Magyarország végleges fölszabadítása az osztrák uralom alól s függetlenségének helyreállítása, úgy, a mint azt 1849. april 14-dikén a magyar nemzetgyűlés elhatározta; kikötetik, hogy az olasz kormány Ausztriából semmi külön békét elfogadni nem fog stb.

Viszont megígértetik a nemzet nevében, hogy Magyarország jövő szervezeténél az alkotmányos monarchia fog alapul vétetni, s hogy az uralkodó megválasztásánál . . . a magyar nemzet semmit sem óhajt főróbban, mint azt, hogy ő felsége az olasz király iránt táplált hálás érzelmeinek s királyi háza iránt táplált ragaszkodásának bebizonyításával szorosabbra fűzhesse Olaszországgal a testvéries barátság és szövetség kötelékeit (II. 556).

Szóval e második emlékirat egy messze jövőbe kiható véd- és dacz-szövetség programját foglalta volna magában.

Hogy e nagy programnak mely pontjait tekintsük a Cavourral kötött egyesség megállapodásának, s melyeket kelljen Kossuth újabb propositióinak tartanunk, az iránt magából ez emlékiratból nem nyerhetünk kellő fölvilágosítást. Bevezetése és záradéka úgy hangzik, mintha az egész írat nem egyéb volna, mint a már befejezet* közös megállapodások jegyzéke; az egyes pontok szerkezete és indokolása azonban egészen egy-

oldalú javaslatra, néhol épen csak tapogatózásra látszik mutatni.

Egyébiránt e második emlékirat — akár mi alapon és akármi okból készült — tökéletesen elkésett. A mint említettük, Londonban november 21-dikén kelt; de Turinban már november elején annyira megváltoztak a viszonyok, hogy az Ausztria elleni háborúról többé szó sem lehetett. Cavour már november 8-dikán őszintén bevallotta Klapkának, hogy a szeptemberi alkudozásra őket csak a pillanatnyi szorultság indította. Akkor ugyanis haderejük nagy része le volt kötve Közép-Olaszországban és Nápolyban, Ausztria pedig fenyegető magatartást árult el; rendkívüli segédeszközökről kellett tehát gondoskodniok s ezek közt Magyarország közreműködése is kiváló helyet foglalt el. De Ausztria részéről a támadási szándék foganatosítása másnemű akadályokra talált, a veszély tehát elvonult (III. 223.). Ily körülmények közt Klapka úgy vette észre, Cavour legjobban szeretné, ha a magyar nemzet mozgalma egészen törvényes jelleget öltene s már nemcsak a sereg- és flotta-küldés nagy kérdései nem voltak nála napirenden, hanem a magyar pénzjegyek gyártásának szüksége iránt is kétkedését fejezte ki. (III. 224.)

Klapka néhány napi Turinban időzése alatt úgy ítélte meg a helyzetet, hogy nemcsak azon év, hanem a jövő (1861.) év folyamában is igen kevés kilátás lehet a háborúra. E nézetben teljesen osztozott vele Pulszky, a ki már november elején szintén úgy értesült, hogy Napoleon császár csupán azért hátráltatja minden áron Gaeta bevételét, mert ezzel a háborúnak a jövő tavasszal megkezdhetését practice lehetetlenné akarja tenni. (III. 183.) Pulszky jelentései ez időből egyéb tekintetben is lehangolók. Velenczének fegyverrel meghódítása helyett, pénzen megvételéről kezdenek mind Turinban mind Párisban gondolkozni, s minél távolabb esik a háború valószínűsége, annál hidegebben bánnak Kossuth képviselőjével.

«Rossz szél fúj mindenünnen. Világos előttem, hogy politikailag is csalnak. A magyar bankóra szükséges százezer frank dolga még mindig függőben van. A gróf (Cavour) mindig ígér, de soha sem tesz semmit. Már beleuntam e sisyphusi munkába» . . . stb. Így panasz-kodik Kossuthnak az ő turini megbízottja ugyanaz napon (1860. november 22.) kelt levelében, a mely napon Kossuth Londonban postára tette Cavourhoz címzett emlékiratát a véd- és dacz-szövetségi szerződés impo-sans pontozataival.

És ugyanez napon írt Kossuth Cavourhoz még egy terjedelmes jelentést Magyarország helyzetéről. (III. 193.) Előadta benne az októberi diploma fogadtatásának történetét, hivatkozott annak csekély sikerére, ismer-tette az otthoniak fölkelési szervezkedéseit s ezek után ismételten kérte Cavourt, tudassa vele, vajon bízhatnak-e továbbra is a háború kitörésének reményében és szeptemberi megállapodásaik további föntartásában?

Cavour magához rendelte Pulszkyt november 30-án reggeli hét órára, hogy Kossuthnak eme két nagy em-lékiratára a választ élőszóval adja meg.

Azonban beléptekor egészen más tárggyal fogadta. (III. 206.)

Boszús volt a magyar emigratióra s boszankodását legkevésbé sem igyekezett titkolni. Épen akkor jutott tudomására, hogy azon nagy fegyverszállítmányt, a melyet ő a magyar emigratióknak a Románia felől tervezett expeditio fölszerelése végett adott, s a mit néhány héttel előbb Genuából hajókon, kelet felé, útnak indítottak, az oláh kormány Galacznál lefoglaltatta s éktelen zajt üt miatta a diplomacia előtt.

Nemcsak hogy a székelyföldi fölkelés terve meghiu-sult tehát — a mit már ez időben Cavour talán nem igen bánhatott — hanem kellemetlen compromissio és európai botrány is lehetett a dologból.

Hogyan történt ez az eset? Összeszedjük erre vonatkozólag is az *Iratok* második és harmadik kötetében szétszórvan található adatokat.

III.

Valóban azt a boszankodást és szemrehányást, a mivel Cavour 1860 november 30-dikán reggel hét óra-kor a hozzá belépő Pulszkyt fogadta, Kossuth előadá-sai szerint is kénytelenek vagyunk egészen jogosnak és indokoltnak ismerni el.

Azok a fegyverek kellő előkészület nélkül, épen a legfontosabb föladat elhanyagolásával küldettek az Al-Dunára. A magyaroknak ez időben (1860 október-november) semmi okuk nem volt, nem lehetett, azt remélni, hogy az oláh kormány mint biztos szövetséges társuk fogadja a fegyverszállítmányt; ellenben igen sok intő jelök volt, a mi a legnagyobb évatosságot paran-csolta volna.

Viszonyaik Couza román fejedelemmel ez idő tájban sem rendezettek, sem megbízhatók nem voltak. Csak-nem azt mondhatnók, egyáltalán nem is volt vele már ez időben viszonyuk.

Másfél évvel előbb, a franczia-osztrák háború előtt, 1859 tavaszán, mikor Napoleon és Cavour a magyaro-kat egyenesen arra akarták megnyerni, hogy egész föl-kelesöket Románia felé indítsák meg, mint már emlí-tettük, Klapka tábornok személyesen járt Romániában és Napoleontól a leghatalmasabb ajánlatokat vivén ma-gával, sikerült is neki Couza fejedelemmel a fegyver-szállítmány biztosítása s a fölkeles rendezése érdeké-ben szerződést kötnie. Kossuth *Trataiból* — mint szintén említettük már — azt kell következtetnünk, hogy e szerződés tartalmáról maga Kossuth csak utólagosan nyert értesülést.

Romániában Klapka már akkor sem épen kedvező hangulatot talált ugyan, sokan nem is akartak tudni semmi egyezkedésről a magyarokkal, Bratiano nyíltan kijelentette, hogy ők nem hisznek a magyaroknak, Erdély iránt pedig soha sem juthatnak egyetértésre, mert azt ők Magyarországnak semmi szín alatt át nem engedhetik; ők erdélyi román testvéreiknek megígérték,

hogy velök egyesülni fognak, tehát árulás volna őket Magyarországnak átengedni (I. 385). . . . de mind a mellett Couza mégis megkötötte Klapkával a titkos egyességet.

Klapka ebben kötelezte magát, hogy a francia kormánytól a fölkelés rendezése végett harminczezer darab fegyvert fog szerezni; ebből tizezer az oláh fejedlemé lesz, húszezret pedig Couza elszállíttat a magyar határig és ott a magyar fölkelés vezérének rendelkezésére bocsátja. Ez egyességben Erdély ügyét mintegy nyílt kérdésnek hagyták, kimondván: hogy a háború befejezte után egy Erdélyben összehívandó gyűlés határozná e tartományoknak Magyarországgal való administratív egysége fölött, s ha a többség azt határozná, hogy Erdély régi, különálló administratív helyzetébe viszszalépjen, ez nem elleneztetnék».

A harminczezer fegyvert Couza meg is kapta, de a fölkelés elmaradt, mert a francia-osztrák háború hamarabb befejeztetett, mint előre remélték. A magyarokat illető húszezret darab fegyvert a hozzátartozó készletekkel a magyar nemzeti igazgatóság ez időben szerződészerű okírral (kelt 1859 július 20-dikán Turinban) részint kölcsönképen, részint letéteményül ott hagyta a román fejedelemnél (III. 69). Hogy azonban utóbb e fegyverekkel mi történt, arra nézve az *Iratok*-ban két ellenmondó tudósítást találunk. Egyik szerint Napoleon a magyarok tudta és megkérdezése nélkül oda ajándékozta azokat Couza herczegnek (II. 520. és 531. l.); a másik szerint azonban «e fegyverek dolga bizonyos titokzatos fázisokon ment keresztül, melyek 1863 május 17-dikén Varsóban kelt s a lengyel forradalmi kormány által Kossuthhoz küldött köszönő irattal végződtek». Tehát, ha e titokzatos előadást jól értjük, Kossuth e fegyvereket, vagy azok egy részét a lengyel fölkelőknek ajándékozta volna.

A villafrancai békekötés következtében egyelőre vége lett a Couzával kötött alkunak. Azon túl pedig a magyar emigratio a román kormány jó indulatának vajmi

kevés jelét tapasztalhatta. Kossuth még azon év nyarán Ludvigh Jánost küldötte oda a barátságos viszonyok megújítása végett, de Ludvigh csakhamar meggyőződött, hogy barátságról ott szó sem lehet.

«Bizonyossá tehetlek — írja Kossuthnak 1859 szeptember 25-dikén — hogy Klapka bámulatosan mystifikálta magát, midőn azt hitte, hogy Couzát s kormányát ügyünknek megnyerte. Ellenségei hazánknak. Neked különösen ellenségeid. Hűség és szövetség csak üres szavak. Rosszabb: — álarcz! Én nem szabadúlhatok azon gyanúmtól, hogy az első terv alatt dáko-román üzemek lappangtak. Azért gyűlölnék téged oly dühösen, mert az által, hogy a francia seregküldésnek oly határozottan insisztáltál, terveiket keresztül vágta. E nélkül ők foglalták volna el a tért Erdélyben» (I. 412).

Ily előzmények a legóvatosabb eljárást tették szükségessé. S mégis, mikor 1860 szeptemberben a turini kormányval kötött egyesség szerint ismét öt hajótehernyi fegyverzet bocsátatott a magyar emigratio rendelkezésére, ezt oly bizalommal bocsátották útnak Galacz felé, mintha ott csupa jó barátok várnák a küldeményt.

Ez a dolog így ment végbe.

Szeptember 30-dikán (1860) a nemzeti igazgatóság olaszországi képviselői, Vetter tábornok és Pulszky, számba szedték, leltárba foglalták és az igazgatóságnak jelentették, hogy a genuai kikötőben két üteg ágyú, 30,000 gyalogsági puska, 6000 karabin, 3000 lovassági kard, továbbá szerszámok, tábori fölszerelések, töltés-készlet stb. megfelelő arányban állanak a magyar emigratio rendelkezésére és szállításra készen (III. 56). E nevezetes hadi készleteknek a nemzeti igazgatóság megállapodása szerint az ország keleti határainál megindítandó mozgalom volt a rendeltetésök. Az egész készlet öt hajó-rakományra rúgott s e hajókat szorgos titoktartás föltétele alatt, a genuai Balduino kereskedőház a Gerbolini galaczi czég nevére czímezve, indította

útnak, a Bosporus, Fekete-tenger és dunai útvonal felé, október 12—14-dikén.

Hogy a romániai kormány és Couza fejedelem a küldemény felől eleve értesüljenek s annak átvétele iránt az intézkedést megtegyék, erről a magyar nemzeti igazgatóság nevében gondoskodni Klapka tábornok és Zgliniczky ezredes lett volna köteles. Ez utóbbi, egy lengyel eredetű franczia, a ki egykor, a magyar forradalom alatt, Klapka komáromi seregében szolgált, Klapka ajánlatára nyerte a megbízatást, hogy siessen Galaczba és Jassyba, mutassa föl az igazgatóságtól nyert fölhatalmazását Couza fejedelemnél, s a megérkező hajók fegyver-szállítmányát leltározva, szerezzen mielőbb alkalmas raktárakat Romániának a magyar határhoz közel fekvő városaiban.

Maga az olasz kormány nem tartotta szükségesnek a fegyver-szállítmány átvétele végett saját megbízottjai által is intézkedéseket tenni. Úgy látszik, Cavour bízott abban, hogy Klapka ezt az ügyet már kellőleg előkészítette s a még szükséges további intézkedéseket is jól rendbe hozza; másfelől, természetesen, elég oka volt tartózkodni attól, hogy a fegyverküldés ügyébe hivatalos közegeit beavassa s a magyarok titkos céljait, külügyminiszter létére, béke időben, nyíltan elősegíteni lássék. U tehát Olaszországnak romániai képviselőit a fegyver-szállításról egy szóval sem értesítette. Küldött ugyan egy megbízottat, Cerruti lovagot, keletre, a magyar ügyek általános támogatása végett, de ennek nem lehetett föladataúl tűzve, hogy a fegyver-szállítmányok galaczi átvételénél azok kellő biztosítása érdekében közreműködjék, mert Cerruti szeptember végén elindult ugyan Turinből, de előbb Kairóba és Smyrnába ment, úgy hogy Konstantinápolyba csak november 14-dikén, Galaczba pedig november vége felé érkezett, mikor a magyar fegyverek kérdése már az egész világ előtt el volt árulva.

Maga Klapka tábornok egészen november közepéig időzött Olaszországban; 17-dikén indult útra Nápoly-

ból és december 2-dikán, vagyis végképen elkésve érkezett Konstantinápolyba.

Zgliniczky október 16-dikán Marseilleből kelt útra, Konstantinápolyban találkozott Cerrutival s onnan, ezzel együtt november 14-dikén szálltak hajóra Galacz felé.

E közben a fegyverekkel Genuából október közepén elvitorlázott öt hajó nyugalmasan folytatta útját. De még a Dardanelláig sem jutottak el, mikor az osztrák kormány már értesülve volt küldetésök céljáról (III. 216.) és konstantinápolyi követe által zajt ütött a portán, kívánva, hogy a hajókat — melyeket az egyes hajók nevei szerint is megnevezett, — a török kormány a Dardanelláknál foglaltassa le. A portán húzták-vonták a feleletet, míg a fegyverszállító hajók áthaladtak a Bosporuson s benn voltak a Fekete-tengerben. Ekkor azonban egy hadi gőzöst rugtattak utánuk s egyszerű rendeletet küldtek Szulinára, hogy ott a Duna torkolatánál a hajókat be ne eresszék. Az öt hajó közül hármat Szulinánál le is tartóztattak, kettőt pedig, melyek már ekkor benn voltak a Dunán, egy osztrák dunai gőzös tartott szemmel.

Hogy jutott az osztrák kormány a titoknak nyomába? Ezt Klapka így beszéli el (III. 237).

Azon genuai kereskedő ház, mely a hajókat meg rakodta, szállító-levelében tudatta a galaczi céggel, melyhez a hajók czímezve voltak, hogy a szállítmány tovább küldéséről Cerruti úr fog intézkedni, ha pedig ez Galaczra idejében meg nem érkezik, legjobb lesz bizalmas úton a moldvai hatóságokhoz fordulni. Erre a galaczi ház, be sem várva, jön-e hát Cerruti úr és érkeznek-e hajók vagy nem: mihelyt a szállító-levellet megkapta, mindjárt értesítette mindenről a galaczi prefektust. Ennek pedig nem volt sürgősebb tennivalója, mint a szállító-levelről, melybe be voltak jegyezve a hajók és kapitányok nevei, négy másolatot készíttetni s a másolatokat a moldva-oláhországi osztrák konzuloknak és a tulcsai török kormányzónak azonnal megkül-

deni. Egy csapással el volt árulva minden, s kész volt az európai hű-hó.

Így állt a dolog, mikor Zgliniczky ezredes Couza fejedelemnél elfogadtatást kért és átnyújtotta neki a magyar nemzeti igazgatóság szépen megírt ajánló levelét.

E fogadtatást Kossuth következőleg írja le: «Couza a levelet fölbontván, egyenesen az aláíráshoz ugrott s azt megtekintvén, lecsapta a levelet az asztalra és leírhatatlan szenvedélylyel a legdühösebb invectivákra fakadt a magyarok ellen általában, de különösen én ellenem, a ki ellen, úgy látszik, a legmérgeesebb gyűlölettel viseltetett... Dühös kifakadásainak özöne, Zgliniczky jelentése szerint, egy jó fél óráig tartott. Kijelentette, hogy sohasem fog alkuba bocsátkozni sem velem, sem semmi magyar comitéval, sem senkivel, a ki magyar. Mint katona, Klapkát, ha jó, elfogadja, mint katonát, de nem mint comité tagját, nem mint magyart. Magyarral szóba se áll. Rólam, kit dühe hó-bortjában faja s nemzete ellenségének nevezett, hallani sem akar. Ő mindenek előtt román, román fejedelem, kinek legszentebb érdekei azt parancsolják, hogy magát a magyarokkal ellenkezésbe helyezze s ellenökre cselekedjék. Nála még csak az is, hogy meghallgassa a magyarokat, árulás volna az övéi iránt, hát még alkudozni velök, velök, a kik azt kívánják, hogy ő nekik Magyarország román lakosságát átengedje. Hogyan? — kiálta fokozott szenvedélylyel — én, Románia fejedelme, én nyujtsak kezét ahhoz, hogy a magyarok, fajomnak e százados ellenségei, itt nálam román expeditiót szervezzenek. Soha, sohasem fogom ezt megengedni.» . . .

Majd csillapodva, e szavakkal fordult Zgliniczkyhez: «Egyébiránt ki az, a ki velem alkudni akar? Ezredes úr azt mondja, hogy a magyar nemzeti igazgatóság. Jól van, hozzon nekem egy szót a császártól; hozza valamely még oly kis jelét a császár jóváhagyásának, miszerint tudjam, hogy az igazgatóság nem áll

egyedül, s hogy ha vele alkudozom, nem veszélyeztetem hazám jövőjét. Én itt magamat Napoleon császár hadsegédének tekintem; hát mondjon nekem a császár egy szót, mondja, hogy akarja: s én megyek a magyarokkal. De ő nélküle sem semmit nem teszek, sem semmit nem engedek» (III. 270).

Így végződött a nemzeti igazgatóság küldöttjének fogadtatása. Természetesen Napoleon császártól amaz egy biztató szót akkor tájban megnyerni legkisebb remény sem lehetett. Napoleon ez időben nemcsak nem akarta Európa keletére a háború üszkét oda dobni, hanem Olaszországot is szándékosan akadályozta minden oly törekvésében, a miből utóbb háború fejlődhetett volna. Ezt az emigratio jól tudta; arról az oldalról bármit remélnie önámítás lett volna. Franciaország bukaresti képviselője, Tilos úr, egyszerűen csatlakozott a többi hatalmak képviselőinek azon lépéséhez, melyet Couzánál a végett tettek, hogy a magyar tervektől minden reményt elvegyenek (III. 269).

Tökéletesen gazda nélkül számoltak tehát, mikor Couzának a fegyveres hajókat a nyakára küldték. Valóban, kárhoztatni is alig lehet azon kicsinylő gúnyt, melylyel e meghiusult kísérletről Couza, pár héttel utóbb egy levelében nyilatkozik:

«Ezek az urak semmi kevesebbet nem akartak, mint azt, hogy e fejedelemségek területét működési alapul használják, daczára a semlegességnek, mely e fejedelemségek üdvének egyedüli biztosítója. A nagy mennyiségű fegyverek megérkezése, kapcsolatban nagyszámú magyaroknak egyidejű érkezésével, kétségtelenné teszi, hogy ha tervök sikerül, a fejedelemségeknek osztozkodniok kellett volna sorsukban. A terv merész volt s nem volt a sikernek látszata nélkül. Minő csinos pár-darab a Garibaldi siciliai expeditiójához; azon csekély különbséggel, hogy korunk történetének e nagy alakja az olasz föld egy részébe hatolt be a nemzet fölszabadítása végett, míg a magyarok idegen elem segítségével, melyet akaratja ellenére sorsuk részesévé

tennének, akarták nemzetiségöket megalapítani. Oly terv, mely egyrészt Syllára, másrészt Attilára emlékeztet. Rettegésemben még most is a szakállamba nevetek rajta» (III. 235).

Ez utóbbi vádnak nem volt alapja. Hogy a magyarok a román nemzetet akarata ellenére tegyék sorsuk részévé — ily csalárd tervvel a fegyverek küldése nem volt kapcsolatban. Nem volt abban semmi csalárdság. Sőt az a baj, hogy terv is aligha.

Cavour sem kereste máshol a baj okát, mint a fejetlenségben s ama reggeli hét órai találkozáson, melyre Pulszkyt Kossuth kettős emlékiratára adandó válasza végett magához rendelte, csakis e miatt tett szemrehányást. «Nem jól viszik Önök a dolgokat», — szólt Pulszkyhoz. «Emlékezni fog ön, hogy ismételve, húszszor is (!) kérdeztem Klapkától, miként állnak Couzával s ő mindig azt felelte: jól, rendben vagyunk vele. E szerint én nem akartam a kormány részéről lépéseket tétetni a herczegnél s most azt telegraphálja Ceruti, hogy Couza ingerült s a két első hajón szállított fegyvereket lefoglalta. Én részemről nem követelhetem vissza ezeket, mint a kormány tulajdonát; ez nagy lármat ütne, az orosz fölszólalna ellenünk... Legföljebb úgy követelhetem vissza a fegyvereket, mint szárd alattvalók tulajdonát, kik nyereszkes üzletül küldték oda. Legrosszabb esetben azt mondom, hogy Garibaldi küldte a fegyvereket, midőn mi azt hittük, hogy Nápolyba viszik. Végre is: így vagy amúgy elintézzük. Hanem önöknek újra meg újra ajánlanom kell a legszigorúbb discretiót» (III. 206).

A lefoglalt fegyverek egy pár hónap mulva valóban visszakerültek az olasz kormány kezébe. Azon pedig, hogy a fölkelési kísérlet amott Romániában ez úttal meghiusult, Cavournak már ez időben legkisebb oka sem volt búsulni. Ő már tudta, hogy a háború esélye azon évről teljesen elmúlt s hogy a jövő tavaszra is nagyon bizonytalanok a kilátások. Nemcsak tudta, hanem ugyanazon találkozáson szépen el is mondta Pulsz-

kynak. Beszélt neki arról, hogy Velenczét az osztrák talán pénzért is átengedi s akkor természetesen többé az osztrák elleni háborúról szó sem lehet; beszélt arról is, hogy a magyarokkal szövetségben tervezett háborútól Napoleon el is tilthatja őket s akkor bizony a legjobb akarattal sem kezhetnek belé (III. 291). Ily körülmények között bizonyosan sok alkalmatlanságára lett volna neki az a Romániába szállított fegyver-készlet s még igen sokkal több alkalmatosságot, sőt valódi komoly zavarokat is okozhatott volna az, ha ott a magyarok a fölkelést tetteleg meg is kezdik.

Legjobb volt azoknak a hajóknak szépen visszatérni Genua kebelébe.

IV.

Ha a teljes rendezetlenségben is lehet fokozatot keresni: Szerbiával a magyar emigratio viszonyai talán még rendezetlenebbek voltak, mint Romániával.

Szerbiában alig pár hónappal a francia-olasz-osztrák háború kiütése előtt ment végbe egy csendes kis forradalom és dynastia-változás. Karagyorgyevits Sándort letették a fejedelemségből s az elaggott nyolczvanéves Obrenovics Milost ültették helyére (1858 december). Ennek fia s nem sokára utóda, Obrenovics Mihály herczeg volt az, a ki ez időben ott a magas politikát leginkább vezette.

Mikor Párisban az egész világ minden forradalmi törekvésére nézve a legjobb időjárás elkövetkezett, oda sietett Mihály herczeg is, hogy Napoleon császárnál tapogatózzék, nem volna-e annak kedve — a mint Kossuth írja — «egy füst alatt a keleti kérdést is fölkarolni» (I. 388). Erre — szintén Kossuth elbeszélése szerint — nem kapott ugyan biztató választ, de Napoleon mégis figyelmeztette, hogy lépjen érintkezésbe a magyarokkal.

Az érintkezés annál könnyebben megtörténhetett, mert Mihály herczeg sógora, gróf Hunyady László,

szintén Párisban időzött s mint magyar ember, jó lábon állt Teleki Lászlóval és Klapkával.

A mint Teleki 1859 május 10-dikén (vagyis negyed napra az után, midőn Kossuth Napoleon császárral beszélt s a nemzeti igazgatóság megalakult) Kossuthhoz küldött levelében írja, gróf Hunyady László a szerbeknek a fölkeléshez való csatlakozását a következő feltételek alatt vélte kieszközölhetőnek :

a) A magyarhoni szerbeknek belkormányzat adassék, kiterjedt municipalis jogok alapján. Vajdájok legyen főhivatalnoka az országnak.

b) Ha Magyarhon függetlenné lesz, segítse Szerbiát a törökök ellen. Segédsereget küldjön neki (100,000 emberről beszélnek).

c) Mihelyt franczia sereg szállna ki a dalmát partra, s Magyarhon határa felé nyomulna, a szerbek is azonnal indulnának Zimonyba (l. 342).

Csakhamar e levél után maga Mihály herczeg rándult át Londonba s titkon (Ludvigh hazánkfia szállásán) találkozott és értekezett Kossuthtal. Ez értekezés alkalmával azonban ama föltételek, melyekről gróf Hunyady László gróf Telekinek «regélt», nem forogtak fönn. Mihály herczeg és Kossuth, kölcsönös politikai nézetcsere után, megállapodtak abban, hogy mindkettőjöknek egyenlően érdekek és óhajításuk Ausztria széthontására munkálkodni. Ez érdekközösségre támaszkodva, Mihály herczeg megígérte tehát, hogy keresni fog egy alkalmas egyéniséget, a ki a magyar emigratio törekvését Horvátországban és Szlavóniában lehetőleg előmozdítsa; hogy a magyar fölkelésre szánt fegyverkészleteknek Szerbiában lerakodó helyeket fog kieszközölni; és hogy Vetter tábornoknak, mint az aldunai magyar hadak kiszemelt vezetőjének, meg fogja engedni, hogy Szerbiában szervezkedjék, sőt nehány száz önkéntest magában Szerbiában is toborzhasson. Világosan kikötötte azonban Mihály herczeg, hogy mindezekre az engedélyt csak akkor fogja megadni, ha már a franczia sereg-expeditio tökéletesen bizonyos és biztosított

lesz, addig pedig semmiféle szervezkedést meg nem enged (l. 400).

E francia expeditio reményével váltak tehát el egymástól. Az érintkezés föntartása s a jó viszonyok ápolása végett Kossuth junius elején (1859) Ludvighot Belgrádba küldötte s *Trataiban* közöl néhány levéltöredéket, melyeket Ludvigh junius végén és julius elején írt onnan hozzá. Nem sok biztató van bennök; leginkább apró élmények és úti tapasztalatok elbeszélésével vannak tele; Mihály herczeggel, úgy látszik, Ludvigh maga nem igen érintkezhetett. A solferinói ütközet után azonban a belgrádi szárd ügynök, Ludvigh biztatására kérdést tett a herczegnél a magyarországi beütés érdekében, de a herczeg ismét kereken kijelentette, hogy ha francia sereg nem jön Magyarországra, ő a magyar mozgalmat nem fogja segíteni. «Itt is igaz tehát az: csatlakozunk, ha ti lesztek az erősebbek» — veti utána keserűen Ludvigh.

Ennyi mind az, a mit Kossuth *Trataiban* a szerbiai viszonyokról, a villafrancai békét megelőző időből, találunk.

Hogy a békekötés után következett csöndesebb idők alatt — midőn eddigi egyezkedéseik alapföltétele, a francia expeditio reménye, végképen megszűnt — igyekeztek-e a barátságot föntartani vagy más alapon megújítani, arra nézve az *Tratokban* adatokat nem találunk.

Midőn a betörési tervek második korszaka egy év mulva bekövetkezett (1860 szeptember): épen akkor halt meg az öreg Milos fejedelem. Kossuth, az ő mindig résen álló combinatív készségével, mindjárt megragadta ezt az alkalmat, hogy Mihály herczeg jóindulatát biztosítani megkíséرتse. Még be sem hunyta szemét az öreg Milos, csak betegségének vették a hírét, Kossuth már sietett Pulszky által e körülményt saját ügyöknek hasznára fordítani.

«A nő Szerbiát illeti — írja szeptember 23-dikán Pulszkyhoz — Milos herczeg pár nap alatt várható

halála szükségessé teszi, hogy Mihály herceg állásának biztosítását kitelhetőleg előmozdítsuk. . . Cerruti úr figyelmeztetendő lesz, ne mulasztsa el Mihály hercegnek megemlíteni, hogy mihelyt atyja halálát megtudtam, Mihály hercegnek javára befolyásomat mind itt Párisban, mind Turinban fölhasználni siettem» (III. 36).

Azonban, mint föntebb elmondottuk, Cerruti úr, a helyett, hogy a dunai fejedelemségekbe sietett volna, Egyiptomnak és Kis-Azsiának vette az útját s így általa nem történhetett meg ama közlés, mely arra lett volna szánva, hogy Mihály herceg hálaérzelmeinek fölébresztése által az emigratio működése Szerbiában megkönnyíttessék — föltéve természetesen, hogy Mihály herceg az említett befolyás jelentőségét maga is hajlandó lett volna elhinni, elismerni és érte háladatos-sággal viseltetni.

A szerbiai missio teljesítésére Ludvigh küldetett ki, körülbelől ugyanazon időben, midőn Zgliniczky ezredes és Klapka tábornok Romániába volt indulandó (1860 november). Ludvighot Kossuth írásbeli tüzetes utasítással látta el, melyet az *Iratok*ban is közölt. (III. 81.) Ez utasításnak első lényeges pontja ismét az volt, hogy mihelyt Ludvighnak sikerül Mihály hercegnél az elfogadtatást kieszközölnie, mindenekelőtt «gyöngéd modorban adja tudtára, miként én arra való biztomban, hogy a fejedelem nemzetünk irányában még mindig azon szándokban s azon készséggel van, melyről tavaly, londoni találkozásunkkor biztosított, boldogult Milos fejedelem halálának első hírére kedves kötelességemnek ismertem mind a Tuillériákat, mind a turini kabinetet Mihály fejedelem örökösödési joga támogatásának szükségére figyelmeztetni, de örömmre szolgál tudni, hogy a szerb nemzet ragaszkodásánál fogva Mihály fejedelemnek semmi támogatásra szüksége nem vala.»

Azonban Ludvigh megérkeztén Belgrádba, sajnosan tapasztalta, hogy Mihály fejedelem nemzetünk irányá-

ban többé nincs azon szándokkal s azon készséggel, melyet a tavalyi londoni találkozás következtében tőle Kossuth remélt; ámbár ez a remény és várakozás nem igen volt jogosult, mert Mihály herczeg a támogatást világosan csak azon esetre ígérte, ha a magyar emigratio mozgalmait a franczia császár hadsereggel támogatja, a mi sem tavaly meg nem történt, sem az idénre nem volt remélhető.

Mire Ludvigh Belgrádba ért, már Romániában megesezt a fegyverek lefoglalásának kudarcza, megvolt a diplomatiái botrány s természetes, hogy Mihály fejedelemnek nem sok kedve volt abból részt kérni magának.

A belgrádi olasz consul azzal fogadta Ludvighot, hogy ő épen nem csodálkoznék, ha Ludvigh megérkezését maga Mihály fejedelem jelentené be az osztráknak. Ludvigh ezt eleinte túlzásnak vélte, de csakhamar meggyőződött, hogy a szerb rendőrség folytonos összeköttetésben áll az osztrák consulatussal, hogy eljárása az útlevelek körül s az idegen útasok fölött gyakorolt kémkedése egészen osztrák színt visel, s mindenből kitűnt, hogy maga a fejedelem is simúl az osztrákhhoz. A fejedelemtől még kihallgatást sem sikerült nyernie s némi hasztalan tétovázás után, mint Kossuth előadja: «a helyzetet annyira kedvezőtlennek találta és Szerbiában az időzést, személyére nézve, minden lehető haszon nélkül, annyira veszélyesnek ítélte, hogy kisebb koczkáztatással járó dolognak tartá: halálra ítélt fejével Pest és Bécs felé jönni vissza, mint Belgrádban maradni» (III. 266).

Ily szomorúan végződött tehát a belgrádi missio is.

Az aldunai két «szövetséges» jó barátunknál az emigratio megbizottjainak fogadtatása csak annyiban különbözött egymástól, hogy Romániában Zgliniczkyt az ajtón utasították ki, Szerbiából pedig Ludvighnak az ablakon át kellett menekülnie.

V.

Kossuth bizalmának, hitének, reményeinek ruganyosága valóban csodálatra méltó. Mint a fecske tízszer levért fészket tízszer újra rakja: oly csüggedetlen hittel kezdett ő reményei egy-egy meghiusult vára helyett mindjárt másnap ismét újat építeni.

Mást talán végképen levért volna az a romániai és szerbiai kétszeres kudarcz, s áttekintve az egész akkori helyzetet, lemondott volna tervei megvalósításának reményéről.

Mert hiszem Cavour, mikor szeptemberben attól tartott, hogy Ausztriával háborúba kell elegendnie, éppen azért akarta a magyar emigratio által Románia és Szerbia felől a mozgalmat megindítani, hogy az osztrák haderő egy részét azon az oldalon lekötve tartsa. Most ez a terv csúfosan dugába dőlt; de a közeli háború félelme is elenyészett; Cavournak tehát nemcsak a romániai kudarcz vehette el a kedvét, hanem többé oka sem volt reá, hogy a magyarokkal új tervek készítéséhez kezdjen,

De Kossuthot mind ez el nem csüggesztette, sőt az események e kedvezőtlen fordulatából az ő vérmes reményeinek logikájával egészen az ellenkező következtetést vonta le.

Alighogy megkaphatta Pulszky jelentését ama november 30-diki reggel hét órai találkozásról, mindjárt készen volt az újabb tervvel s december 3-dikán (1860.) már reményteljesen írja Teleki Lászlónak:

«Ha a három oldalról tervezett kezdeményezés lehetlenné válik, a következő az, hogy a tengerparti expedícióra nagyobb erőt kell sürgetnünk, minthogy ott tömegesebb osztrák erővel találkozandunk» (III. 509.).

S valóban néhány nap múlva, — december 14-dikén — már sürgeti is Cavournál a dalmát partok felé indítandó nagy expedíciót. Küldjenek oda flottát, 30—40 ezernyi sereget, hódítsák meg a dalmát parti városokat, nyomuljanak Horvátországba stb. stb. (III. 514.).

De ha ilyes valami valaha megfordult is a gróf Cavour fejében: mostanában bizonyosan kivetette azt belőle.

Nem sok kedvet mutat többé, hogy a magyar emigrációval újabb terveket szőjön. Legföljebb általános phrasisokkal táplálja őket.

Kossuth a sürgetésben egyre türelmetlenebb lesz.

«Látom — írja december végén Pulszkynek — hogy a gróf mindig csak általánosságokban marad. Azt mondani: várjunk, reánk is kerül a sor, de lehetetlenséget ne kívánjunk, — szép lehet, de nem ér semmit. Erre a nemzet nem építhet. Annak positiv terv kell; positive kell tudnia, mire számíthat. Én, hazánk szerencsétlen földrajzi helyzeténél fogva, más okszerű tervet nem tudok gondolni, mint a melyet december 14-dikei utasításomban közöltem. Ha a gróf azt lehetetlenségnek tartja, mondjon mást, ha tud, olyat, mely sikerrel biztat s a nemzetet megnyugtatja; ha nem tud s tervemet még sem fogadja el: legyen vége mindennek. Mert egyet, kívánom, hogy jól megértsen: pusztá diversióra használatni föl nemzetemet 1859-ben sem engedtem, pedig ha a hatalmas császárnak nem engedtem, neki sem fogom engedni, sőt megakadályozom. Clara pacta, boni amici — ezt vegye Pulszky irányúl s nyiltan szóljon» (III. 522.).

De Cavour sem a december 14-diki tervet nem fogadta el, sem mást mondani nem tartotta szükségesnek. Az ilyféle sürgetéseket eleinte, még úgy december közepe táján, finoman, nyugodtan, kitérő diplomata modorban igyekezik elhárítani. Kéri őket, legyenek türelemmel, várjanak; várjanak otthon a hazában is, maradjanak a törvényes téren, vissza kell tartani a mozgalmakat, nem serkenteni (III. 519.). De a mint Pulszky (Kossuth megbizásából) újra meg újra sürgeti, Cavour is vesztetni kezdi a türelmet. Ismét szemökre hányja (január 8), hogy Romániában compromittálták őt; (III. 529.) azután több ízben magához rendeli Pulszkyt, de a rendelt órán nem fogadja; ha ez végre

bejut hozzá s megbízatása szerint sürgeti a választ, a gróf nagyot ásít és hallgat.

Kinek szólt az ilyen ásítás? Pulszky olybá vette, hogy biz' az a megbízójának szólt. Kossuth viszont azt hiszi, hogy csak Pulszky személyének, mert Pulszky akkorában Cavour politikájával szemben Garibaldival és az olasz szélső pártokkal kezdett szövetséget keresni s ez Cavournak tudomására is jutott.

Mi nem akarunk bíraskodni e kérdésben s nem nyomozzuk tovább az ásítások igazi gazdáját. Akárkit illettek azok: annyi bizonyos, hogy Cavour többé a magyar emigrációval valami komolyabb pozitív tervbe nem bocsátkozott.

Kossuth még azon túl is, 1861 februárban, márcziusban ismételten intézett hozzá emlékiratokat s ezeket Turinban «nagyon kedvesen» is fogadták, de a stereotyp válasz mindig az volt: maradjanak a magyarok a törvényes téren, menjenek az országgyűlésre, ha majd ez megalakúl s megkezdí működését, akkor «el fog lehetni határozni, hogy mit kell tenni» (III. 566.).

Hasonló tanácsok hangzottak Franciaországból is. Thouvenel külügyminiszter komolyan intette Kiss Miklóst, hogy valami elhamarkodott fölkelési kísérleteket ne tegyenek, mert nagyon megbánják (III. 562.). Napoleon (Jerôme) herczeg már egy pár hónappal előbb (1860 novemberben) ugyanily értelemben nyilatkozott. Akkor ugyanis Kossuth azt a kérdést intézte hozzá, vajon remélhetné-e Magyarország azt, hogy fölkelése esetében Franciaország biztosítani fogja részére a non interventio elvét, úgy amint Olaszország javára biztosította volt. A herczeg erre azt felelte, hogy a kérdést föl sem merte hozni a császár előtt; pozitív választ úgy sem kapott volna reá. Azonban Kossuth iránti föltétlen bizalmánál fogva megengedi magának, hogy közölje az ő saját, szorosán személyes véleményét a követendő eljárás felől.

E szorosán személyes vélemény következőleg hangzott:

«Nekem Magyarország helyzete igen szépnek látszik. Föl kell használni az aprólékos engedményeket szervezkedésre; erősíteni kell az ellenzéket az országban; előkészíteni, hogy a nagyon valószínű bonyadaloknak hasznát vegye; semmit sem rohamítani (précipiter), de készen lenni hatályos cselekvésre, a mint annak percze elérkezik: ím ez a programm, melynek végrehajtását nehéznek ismerem el, mely azonban az egyedüli jó és gyakorlatias. Semmi idő előtti s alkalmoszerűtlen mozgalom, de erélyes előkészület a kellő perczben cselekvésre» (III. 150.).

Ezt a bizalmas discretióval közlött programmot ugyan Napoleon herczeg szóról-szóra elmondhatta volna a világ bármely loyalis és alkotmányos ellenzéke vezérének, minden titoktartás kikötése nélkül is.

Ily viszonyok közt könnyen érthető, ha az emigratio kebelében teljes erejével kitört az a processus, a mit Kossuth «kévebomlás»-nak nevez. Teleki Lászlót 1860 deczember végén elfogták. Klapka, a ki ez időben (1861 tavaszán) Kossuth hite szerint az ő nézeteit Turinban tolmácsolni hivatva volt, ott oly nézeteket tolmácsolt, melyekről akkor Kossuthnak nem volt tudomása, de midőn Cavour halála után, ennek hátrahagyott irományai közül Klapkának némely levelei kezébe kerültek, ezekből arról győződött meg, «hogy azon időben már nem volt meg kettejük között azon benső nézet-összhangzás s irányegység, mely előbb eljárásuknak erőt adott» (III. 365.). Pulszky egyenesen fölmondta Kossuthnak a szolgálatot (január 8-án) kijelentvén, hogy miután az ő meggyőződése szerint Cavourtól többé nincs mit remélni, az ő jelszava az: vagy Garibaldi, vagy Deák. Vagy kísértsék meg a caprerai hőst, az olasz kormány beleegyezése nélkül is, rábírní a dalmatiai vakmerő expeditióra, s tartsanak vele magok is; vagy csatlakozzanak Deák törvényes politikájához. Kossuth ezt az alternatívát nem fogadta el; a Garibaldi-féle kaland tervét örültségnek nevezte, «nehogy bűnnek nevezni legyen kénytelen».

Haza pedig, a Magyarországbán titkon működő forradalmi bizottsághoz január 18-dikán egy őszinte és leverő tartalmú tudósítást küld, melyben megírja, hogy az olasz kormány ez év tavaszáig nem lehet készen a háborúra; hogy ha készen volna is, nem kezdhethné azt meg, mert Napoleon nem engedi; hogy az angol kormány minden áron támogatni akarja Ausztriát s a dalmát partok felé a fegyveres expeditiót nem tűrné el, sőt ebbeli fenyegető nyilatkozatainak nagyobb nyomatékául Corfunál nyolczszáz ágyús hajóhadat vont össze; hogy az orosz kormány jegyzékben tudatta a nagyhatalmakkal: ha a dunai fejedelemségekben magyar forradalmi előkészületek tűretnének, — ő (az orosz) fegyveres kézzel fogná a fejedelemségeket megszállani, s a franczia kormány állítása szerint az oroszoknak e szándékába az angol is beleegyezett. E leverő politikai constellatiók mellett ugyane levélben értesíti Kossuth a hazai bizottságot az oláhországi fegyverszállítás balsorsáról, valamint arról is, hogy Szerbia felé sem lehetne kedvezőbb fogadtatásra számítani. Inti ennél fogva a hazaiakat, ne engedjék a magyar fiatalságot sem Moldva-Oláhország vagy Szerbia, se pedig Olaszország felé kiszállingózni, mert oda-menetelőknék nem lehet semmi célja. Végül azonban e leverő közlemények daczára kijelenti, hogy e felsorolt nehézségeket ő nem tekinti kívánatai végső megtagadásának s ennél fogva tájékozást kér hazulról az iránt, minő számú fegyverest stb. tartanának otthon a tervezett expeditióhoz mulhatatlanul szükségesnek (III. 580.).

S valóban a levert fecskefészek pár hét múlva már ismét újra volt építve.

Idő közben nem történt ugyan semmi olyas, a mi a remények megvalósulását közelebb hozta volna, sőt a külhatalmak szövetségére való kilátás messzebbre esett, mint azelőtt, mind a mellett Kossuth márczius 17-dikén már ismét vérmes buzdításokat intéz haza.

«Ha a nemzet önmagáról le nem mond, mi háború esetére neki szövetségeseket, támaszt és segítséget biz-

tosítunk». — «Állásunkat mint a barátságos hatalmak jóváhagyásával alakult magyar nemzeti igazgatóság föntartjuk s bizalmas összeköttetéseinket azon hatalmakkal folytatjuk».

«Keleten, hatalmas támogatás segélyével, a viszonyokat jövőendő eshetőségekre kedvezőbbekké alakítottuk.»

«Ha a nemzet önmagához hű marad, hazánknek jövő eldöntő szabadságharczára oly kültámaszt s oly hatalmas szövetségeseket biztosítottunk, minőkért a magyar szabadságharczok hajdani vezérei a XVII. század kezdete óta mindig, de mindig hasztalanúl, sóvárogtak,»

Daczára azonban e fényes kilátásoknak, kijelenti e fölhívásban Kossuth, hogy minden oly kísérletet, mely a nélkül, hogy az osztrák külháborúba volna keveredve, három-négy ezer emberrel való betörésre lehetne alapítva, — határozottan kárhoztat, «mert az ily kísérletek a barátságos hatalmakat elidegenítenék, az angolt ellenünk ingerelnék s Keleten oly bonyadalmakkal lennének összekötve, melyek hazánkra okvetlenül külavatkozás veszélyét hoznák.»

Nyíltan kijelenti tehát, hogy minden ily kísérletnek ellene van és ellene lesz.

«Egészen másképen áll azonban a dolog — folytatja tovább — ha a forradalmat a nemzet maga benn a hazában kezdené meg s nem kívülről vitetnék be. Akkor a kezdeményezés felelőssége nem a mienk, hanem a nemzeté lesz» (III. 600.).

Ez esetre biztos kilátásba helyezi, hogy Garibaldi «mindennel, a mi tehetségében állandó», segítségére fog sietni. Sőt megigéri az olasz kormány egyenes támogatását is.

«Az olasz kormány oda nyilatkozott, hogy ha nemzetünk maga erejével, magától kelne föl s a fölkelés nemzeties általánosságot s consistentiát mutatna: nem fogná engedni, hogy az osztrák egész erejével ellenünk fordulhasson s magunkra lévén bagyatva, elnyomjon. Ez annyit tesz, hogy ha nemzetünk fölkel s magát

néhány hétig tartja, az olasz kormány is meg fogja az osztrákot támadni,»

Minden esetre megvárjuk, hogy a hazafiak a megkezdett szervezkedést föntartsák s fejleszszék (III. 600.).

Kossuth tehát e felhívásban éles különböztetést tesz a között, hogy a magyar fölkelés külexpeditio segélyével vagy ily segítség nélkül benn a hazában indul-e meg? Amazt elkárhoztatja nagy bonyodalmakkal, angol ellenzéssel, interventióval fenyegeti s érte felelősséget vállalni nem akar; emezt hatalmas támogatások reményével biztatja s teljesen meg van nyugodva a felől is, hogy ennek ilyenén megindításáért őt a felelősség nem terhelné.

E megkülönböztetés azonban nem oly jogosult, mint talán első tekintetre látszik. Azt a föl hívást Kossuth nem a nemzethez írta; ahhoz akkor ő nem írhatott; írta tehát otthoni barátaihoz, megbízott híveihez. — A mozgalmat sem indíthatta maga a nemzet; egy egész nemzet nem indíthat semmiféle mozgalmat; ha benn a hazában indult volna is meg, Kossuth hívei kezdtek volna el, az ő tőle vett biztatásokra, ígéretekre támaszkodva. A kezdeményezés felelősségét ily körülmények közt egyszerű levélbeli kijelentés által magára a nemzetre áthárítani nem lehet, s annak terhe annál súlyosabban nehezült volna Kossuthra, minél általánosabb hitelre találtak volna itthon az ő, külsegítséget ígérő, biztatásai.

Külsegítségre, mint föntebb láttuk, ez idő tájban kevesebb volt a kilátás, mint talán néhány hónappal előbb lehetett. De ha lett volna ilyen kilátás: bizonyára nem függött volna az attól, hogy a magyar mozgalom így vagy amúgy indult-e meg? Ha az olasz kormány egy magyarországi fölkelés által nyújtott kedvező alkalmat föl akart használni arra, hogy rajta üsön Ausztrián s elvegye tőle Velenczét: bizonyosan nem szalasztotta volna el az alkalmat csupán azért, mert a mozgalom valamely kalandszerű külexpeditio által vette kezdetét. Akárhogy indult; az olasz csak

azt nézte volna, milyen elterjedést nyert s ehhez képest határozta volna el magát az actióra.

A siker így is, úgy is csupán attól függött, mily erőt fog kifejteni maga a nemzet. A ki nem bízott abban, hogy egy kívülről beütő s a magyar népet fegyverre hívó négy-ötezer főnyi sereg s annak élén a legbálványozottabb alakok: Kossuth, Klapka, Garibaldi, Türr megjelenése föl fogja villanyozni a nemzetet s oly életrevaló fölkelésre indítja azt, a mely tartani fogja magát legalább addig, míg a remélt olasz segítség is megérkezik, annak még kevesebb oka lehetett tartós consistentiát várni oly mozgalomtól, mely minden külső kezdeményezés lelkesítő hatása és anyagi segítsége nélkül, benn a hazában, kisebb népszerűségű férfiak föl szólítására lobbant volna föl.

Ha pedig a mozgalom megghiúsul; a nemzet vérét és vagyonát így is, úgy is céltalanul és hiába áldozták volna.

Akár a siker reményét, akár az esetleges kudarcz áldozatteljes következményeit, akár a morális felelősség fokozatát tekintsük tehát, mind ez nem igazolhatná azt az elvi megkülönböztetést, a mit Kossuth fölállít. Igazi indokát és magyarázatát e fölfogásnak nem a nemzet, hanem Kossuth egyéni viszonyaiban kell keresnünk. Ő rá nézve megvolt a különbség — igen nagy különbség — a között: együtt jöjjön-e be egy koczkáztatott vakmerő expedícióval, vagy bevárja ott künn, míg az itthoniak megindítják a fölkelést s «nemzeti általánosságot és consistentiát szereznek annak».

Azonban az egyéni subjectiv okok illetően lehető befolyásáról, a mit különben igen természetesnek találunk, majd bővebben is szándékozván szólani: egyelőre visszatérünk az események elbeszélésére.

Néhány héttel Kossuth fentebb említett levele után, az ő tudta és beleegyezése nélkül, Klapka is küldött egy fölhívást a hazába (1861 május 27). Ő is fölkelésre buzdította a nemzetet, de nem ígért külső segílyt, sőt kereken megmondta, hogy arra most ne számítsanak s

olyas alternatívát állított föl, a mit Pulszky röviden e jelszóval fejezett ki: Garibaldi vagy Deák. Klapka tanácsa is ugyanez volt. Vagy szánják el magokat az itthoniak, ne várjanak külső segílyt sehonnan, keljenek föl, csinálják meg magok erejéből a forradalmat s ha majd a külföld a nemzet illetén magatartását látni fogja, akkor az emigratio is tehetni fog valamit, Vagy, ha a nemzet a fölkelésre magát el nem szánhatja, akkor kövesse Deák politikáját (III. 621.).

Azonban sem Kossuth, sem Klapka buzdításainak ide haza már nem sok volt a fogantjok. Elmúlt két teljes éve, hogy Kossuth, 1859 február 25-én az első fölszólítást intézte a nemzethez; ne béküljön az osztrákkal és a dynastiával semmi áron, hanem tartsa magát harczra készen, mert «valószínű, hogy ez év folytán, hihetőleg a nyár felé, hazánkknak alkalmat nyujthatunk függetlensége kivívására»; legyen tehát a döntő perczre ki-ki elkészülve, hogy a mint a határt átlépven, sereg éléről az első kiáltvány s azzal az első rendelet kibocsáttatik, a nemzeti fegyverfogható erő minél gyorsabban összegyűlhessen, stb. (I. 133).

Azóta, két éven át, várt a nemzet — vagy legalább a nemzet egy része — sok reménnyel, nagy bizalommal, de hiába várt. A biztatás ugyan meg-megújult, de az is mindig gyöngébben. A határozott ígért helyét combinatiók, a fölszabadíó segédhadak reményét jó tanácsadások váltották föl. A két év előtti első szózat nagy hullámot vetett, mint a vízbe dobott bomba, de a hullámok hova tovább mind inkább gyöngültek. Itthon bele fáradtak a sok jó reménységbe, elvesztették hitöket az annyiszor ígért szövetséges iránt, a ki, nem-hogy közelednék, hanem egyre távolabb, egyre bizonytalanabb, már egészen ködbe enyésző messzeségben kezdett mutatkozni. A «központi forradalmi bizottság» névvel Komáromy György elnöklete alatt a hazában alakult titkos comité 1861 márczius közepén föloszlott. S mikor a hazafiak részvétlensége, a forradalmi szellem hiánya, a kibékülési hajlam terjedése, s más ily-

féle panaszok miatt az emigratio az itthoniaknak szemrehányásokat tett s ezeket szakadatlanul ismételte, egyszer Almási Pál, türelmét vesztve, Jósika Miklóshoz írt egyik levelében (1861 július 28) teketória nélkül ráütött a szeg fejére.

«Édes barátom, ti túlságos izgatottsággal ítélték azok fölött, mik itt történnek. Mindent tökéletes kibékülésre magyaráztok. Pedig, ha egyéb nem is, az öreg jó Széchenyi mondásai közül legalább egy csak eszetekbe juthatott volna: hogy nincs ostobább a pisztoly idő előtti elsütésénél. Egy árva szót, mi tökéletes biztosságon alapulna, nem tudok mondani; semmi bizonyost, mire számolni lehetne: és azt akarjátok, hogy minden áron törjön a nemzet, és ok nélkül és biztos kilátás nélkül elpazarolja erejét; vérbe borítson mindent, hogy ti aztán azt mondhassátok: lám, minő forradalmi ez a magyar nép. Ez persze nagy satisfactio lenne nektek, de vajmi keveset használna. És mivel ezt nem teszik, gyanusítjátok a legjobbkat, «Volenti non fit injuria», «Finis Hungariæ» — mint magad irod — és más ilyféle phrasisokkal. Tudják itt az emberek, mit csinálnak. Higyétek el.

«Az furcsa, hogy az országgyűlés eljárását, úgy látszik, a lapok, az államférfiak sokan, kiket érdekel, igen értik s helyeslik: csak ti nem akarjátok érteni. Pedig csak látnátok, éreznétek a nehézségeket, melyekkel itt küzdeni kell!» (III. 639.).

Jósika elég vigyázatlan, vagy elég kíméletlen volt Almásy Pál e levelét megküldeni Kossuthnak, a ki azt igen zokon és nagy fölháborodással fogadta. Keserűen panaszkodott miatta Jósikához írt válaszában. Még őt vádolják azzal, hogy lángba akarja borítani a nemzetet — őt, a ki a külhatalmak közreműködése nélkül semmit sem akkar kezdeni!

Almásy levele kétségkívül éles volt a kifejezésekben, de a dolog lényegét tekintve, igen találóan jellemezte a helyzetet. A külsegély úgy, a mint Kossuth akarta volna, soha sem volt egyéb jámbor óhajtásnál

s mégis, ha benn a hazában itt vagy amott oly hangulat mutatkozott, mely az engesztelhetetlen forradalmi szellemmel ellentétben állt, Kossuth mindjárt elkeseredve zúgolódott miatta. Főntebb már közöltük egy levelét, melyben a Széchenyi-ünnepélyek miatt panaszkodott. Ezt még évek múlva sem bírta feledni. «Széchenyi politikájának minden apostheosisától kezdve, nemzetünk minden mozgalmain keresztül a kialkuvás vágyát láttam gyászfonalként keresztül futni», írja 1861 végén is Jósikának. «A nemzet, a helyett, hogy minket támogatna s támogatásával nekünk lehetővé tette volna, hogy külföldről megmentsük, nemcsak minden támogatást megvon tőlünk, de sőt 1849-et nyíltan desavouálta; az emigratiót ecclatans modorban elejtette s mindent elkövetett, hogy befolyásunkat a barátságos hatalmaknál megrontsa; azon hitelünket, hogy mi a nemzet tendenciáit képviseljük, aláássa, és azon hatalmakat, melyektől a megmentést általunk várta, mintegy kényszerítse, hogy a magyar nemzet határozottságában ne bízzanak s azért azt politikai számvetésükben biztos mennyiségül föl ne vegyék»...

Hasonló panasztakármennyit találhatni Kossuth akkori leveleiben. Pedig azt is tőle tudjuk, hogy a magyar nemzet azon időbeli hangulatával, s a magyar országgyűlés szellemével oda künn teljesen meg voltak elégedve. Cavour, mikor Deák fölirati javaslatának s az ellenzék ellenindítványának megjelenése után (1861 május) első ízben találkozott Kossuthtal, «örömtől, reménytől, bizalomtól sugárzó arcczal rázta meg mind a két kezét s e kiáltásba tört ki: Vive la Hongrie».

Biztosította Kossuthot, hogy a mint a dolgok fejlődtek, a magyar országgyűlés valóságos szerencsévé lett reájok nézve, mert időt nyertek általa a készülletekre. Sőt — folytatá Cavour — az országgyűlés magatartása által a magyarok Napoleon császár előtt is nagyon kedvező állásba jutottak, mert ő attól függesztette föl határozatát, hogy a magyar nemzet, mielőtt fegyverrel kérné számon jogait, mérítse ki a törvényes útát s való-

ban most a magyar nemzet épen azt teszi, a mit a császár Napoleon herczeg által Kossuthnak tanácsolt és neki (Cavournak) is több ízben megizent. Cavour tehát, minden jóval biztatva Kossuthot a távolabbi jövő időkre, ezúttal is csak azt ajánlotta, hogy egyelőre a «phase légale» legombolyítását Magyarországon erőszakosan meg ne zavarják (III. 607).

Egészen hasonló értelemben nyilatkozott Ricasoli is, a ki Cavour halála (1861 június 6) után, még a magyar országgyűlés tartama alatt, vette át az olasz kormány elnökségét. Midőn először fogadta Kossuthot, ő sem ajánlt s nem kívánt egyebet, mint azt, hogy a magyar országgyűlés úgy viselje magát, a mint az azután valóban viselte: «Tavaszig se nem kezdek, se nem provócálok háborút» — mondá Kossuthnak. — «Önök tudjanak várni; tartsák a dolgokat függőben; gondoskodjanak, hogy az országgyűlés egy hajszálnyit se engedjen a nemzet jogaiból. Ha ezt megteszi, valószínű, hogy eredmény nélkül fog szétoszolni s ha így oszlik szét, valószínű, hogy tavaszig új alkukísérlet nem történik. Akkor pedig verekszünk.» (III. 615).

Minden úgy történt. Az országgyűlés egy hajszálnyit sem engedett, szétoszlott eredmény nélkül, tavaszig új alkukísérlet nem történt — hanem azért tavasszal nem verekedtek.

De nemcsak az olasz kormányférfiak, magok az emigránsok is meg voltak elégedve a magyar országgyűlés magatartásával. Klapka így ír erről Kossuthoz, 1861 július 27-én:

«Lehetetlen, hogy a leirat a magyar országgyűléshez, minden kétséget el ne oszlatott volna arra nézve, hogy a bécsiek nemcsak az 1848-diki alkotmánynak, hanem Magyarország nemzeti létének is megsemmisítését vették célba. De minő szerencse, hogy az országgyűlés Deák fölíratát fogadta el! Ha a határozat ment volna keresztül, most az egész világ minket halmozna el szemrehányásokkal, a felelősség minden következményekért reánk háríttatnék... Én ezt előre láttam, s

azért mindig a Deák föliratának elfogadása mellett voltam.» (III. 631).

Ez iránt maga Kossuth is teljesen hasonló véleményben volt. 1861 augusztus 15-dikén ezt írja Jósikának: «Deák, mint a törvényesség embere, a nemzet jogait törvényes téren férfiasan megvédette. Akárhova fordul a koczka, e második fölirat után senki sem mondhatná Európában akár azt, hogy a magyar a békés kiegyenlítés kísérletét ki nem merítette, akár azt, hogy akár csak egy hajszálnyival is többet kívánt, mint a mihez törvényes jogát czáfolatlanúl bebizonyíthatá. Ha e fölírás után törésre kerül a dolog — Isten, világ s a történelem előtt csakis az osztrák házra hárulhatand a felelősség. D'avoir mis l'ennemi dans le tort devant l'opinion publique nem csekély nyeresemény. S ez Deák érdeme» (III. 648).

Igaza volt hát Almásynak, hogy az az örökös panasz, mintha a magyar nemzet magatartása lett volna oka az emigratio fáradozásai sikertelenségének, nem volt jogosúlt, nem volt loyális.

Őszintén megvallva, nem is a nemzet magatartásában, hanem — azonkívül, hogy a külhatalmaknak egy csepp kedvök sem volt háborúzni — inkább az emigratio válságaiban lehetne e panaszok valódi okát föltalálni. A «kévebomlás» nőttön nőtt, az illusiók elfoszlottak, kezdett kiki a maga feje után járni s Kossuth egyszerre azt vette észre, hogy az ő vezérszerepe igen kétségessé válik. Igyekezett hát mindenekelőtt ismét ebben szilárdítani meg állását. Sürgettette Jósika által (1861 augusztus 15), hogy a nemzet «valakit» — «akárkit» jelöljön ki a vezérszerepre.

«A barátságos kormányoknál — úgymond — a hatásos működés csak úgy lehetséges, ha idekünn van valaki, a kiről tudatik, hazai nyilvánításokból kérdésbevonhatatlanul tudatik, hogy a nemzet őt ép úgy vezérének ismeri a forradalom külföldi előkészületeinek terén s ő benne e tért illetőleg szintúgy minden bizalmát helyezi, mint vezérének ismerte Deákot s minden

bizalmat helyezett Deákba otthon, a jogföntartás törvényes terén. Ki legyen azon ember? — nekem az tökéletesen mindegy. De valakinek lenni kell, valakinek a közérzelem sűrű és sokszerű demonstratióival ki kell jelöltetnie, mert különben, ha manifestatiók hiányában a dolog úgy marad, a mint most van, hogy tudniillik minden haszontalan és főnhéjazó kontár jogosítva véli magát a nemzet vagy az emigratio akaratanak képviselője gyanánt fitogtatni és saját kezére, de a nemzet rovására politikát csinálni, míg végre a kormányok, de különösen az új s azért avatatlanabb egyéniségek azt sem tudják, ki a szakács, ki a szakácsné: külföldről a nemzet egyáltalában semmit sem várhat. Azért ismerje a gazda (Komáromy György) legsürgetősb kötelességének, kicsinyben, nagyban, minden lehető alkalommal azon lenni, hogy a nemzet bizalma félreismerhetetlenül nyilatkozzék a külügyekre nézve valaki iránt, akárki legyen az» (III. 151).

Íme ez volt a bajnak egyik legjellemzőbb symptomája.

Két esztendővel előbb sem maga Kossuth, sem emigrans-társai, sem a külhatalmak nem voltak kétségben az iránt, ki az a «valaki», a kit a közérzelem a forradalmi mozgalmak vezérének ismer el. Ő minden habozás nélkül kijelölte önmagát, nem kért mandátumot senkitől, hanem biztos önérzettel egyszerűen konstataulta a tény, hogy sem a honi nép bizalma, sem a külföld — különösen Anglia — közvéleménye előtt, vezérül más mint ő, oly sikerrel mint ő, nem léphet föl. Ezt elismerték emigrans-társai is; és a külföldi hatalmak alkalmazkodtak hozzá.

S azóta minő szomorú tapasztalat, mekkora hanyatlás. Két évi buzgó fáradozások, annyi alku, annyi emlékirat, annyi szövetség-kötés után, íme azt kell tapasztalnia, hogy már «minden haszontalan és főnhéjazó kontár» föllépése félelmes lehet reá nézve s a külföldi barátságos hatalmak eiőtti befolyásának megszilárdítása végett Komáromy György agitatioiban kell segítséget keresnie.

Biztos jele volt ez a bomlásnak. Az emigrationalis mozgalom ezentúl már csak a lassú enyészet képét mutatja. Vég zajjal indúlt meg, mint a hegyi patak, s eredménytelenül párologott széjjel, mint a Sahara folyamai a homokban.

VI.

Minő lett volna Magyarország sorsa, ha az emigratio tervei sikerülnek, a nemzet fölkel, megvívja a maga harczát, megnyeri óhajtott szövetségeseit és azután végre egykor ismét visszatérend az eke mellé?

Milyennek gondolta a jövőt, mit remélt nemzetének maga Kossuth?

Tüzetes nyilatkozatot e kérdésre az *Tratókban* nem találunk, de itt-ott mellékesen akadunk néhány adatra, melyek némi tájékozást nyújtanak.

Először is, valószínű, hogy monarchiát tervezett. Legalább így nyilatkozott az egyezkedések alkalmával mind Napoleon herczeg előtt, 1859 május 5-dikén, mind Cavourhoz intézett emlékiratában, 1860 november 21-dikén. Egyszersmind mind a kétszer nyilatkozott a leendő magyar dynastia megválasztásának kérdésében is. Napoleon herczeg előtt kijelenté, hogy miután Magyarország a Napoleonoknak fogja köszönhetni függetlenségét, ő «nem tartózkodik azon meggyőződésének adni kifejezést, hogy a nemzet ő herczegségének fogja följánlani Szent-István koronáját», a mit azonban a herczeg szépen megköszönt, de visszautasított (I. 214). Cavournak ismét kijelenté, «hogy a magyar nemzet az uralkodóház megválasztásánál semmit sem óhajt forróbban, mint azt, hogy ő felsége az olasz király és királyi háza iránt táplált ragaszkodásának bizonyításával szorosabbra fűzhesse Olaszországgal a testvéries barátság kötelékeit» (II. 556), — a mire azonban Cavour, úgy látszik, nem is válaszolt.

A jövődöbéli Magyarország számára tervezett alkotmányról annyit tudtunk meg, hogy ez egy 1859 júliusban készült terjedelmes emlékiratban részletesen ki-

dolgoztatott, de mivel a terv igen hosszú, azért annak csak alapelvét s a nemzetiségi kérdésre vonatkozó oldalát kapjuk az *Tratok* között. Azonban e töredékből is eleget láthatunk. Azon alapelvből indul ki, hogy: «valamint a vallás, úgy a nemzetiség is társas érdek; ehhez, mint amahhoz, az államnak, mint ilyennek, semmi köze». Ez elvet aztán, gyakorlatilag, akként akarja alkalmazni, úgy a magyar mint a többi nemzetiségekre, — «hogy egyiknek sem leend legkisebb kiváltsága sem s a kormány, mint ilyen, egyiket sem fogja pártfogolni a többinek vagy valamelyiknek rovására.» — «A meny nyiben pedig a kormánynak, országgyűlésnek, megyének, községnek hivatalos nyelvre van szüksége, e részben a fentebbi elv akképen fogna alkalmaztatni, miszerint mindenhol a többség fogja elhatározni, micsoda nyelven vitessenek a közügyek, a kisebbségnek joga sértetlen hagyatván». A kormány az oly megyékhez, melyek saját megyei hivatalos nyelvökül szótöbbséggel nem a magyart fogadják el, tartozik leiratai mellé hiteles fordítást csatolni a megye nyelvén, úgy szintén a megyék is hasonló módon tartoznak érintkezni a területökön levő községekkel, ha ezek községi nyelvül nem a megye nyelvét állapították meg (I. 454).

Sajnálunk kell, hogy annak részletesebb kifejtését, miként terveztetett a kormány és az országgyűlés hivatalos nyelvének, ugyanez elv szerint szótöbbséggel megállapítása, az *Tratok*ban föl nem találhatjuk, noha ismételten el van mondva, «hogy az ország politikai organisatióját egyenesen a nemzetiségi igényeknek jogegyenlőség alapján való kielégítésére kívánja fektetni, oly módon, hogy minden népfaj nemzetiségi érdekei megóva legyenek a politikai organismus minden fokozatain keresztül, a községtől kezdve föl az államkormányig» (II. 396).

Valóban e tervről méltán mondhatta Kossuth Napoleon herczegnek, hogy «nincs állam a világon, mely a nemzetiségi igényeknek akár hasonló kielégítést nyujtana, akár hasonló politikai nyomatékot adna».

De, hogy a tervnek ez dicséretére szolgál-e, az már kétségesebb.

Erdélyre vonatkozólag föntebb már említettük a Klapka által Couza fejedelemmel 1859 tavaszán kötött egyességeket. Ezekben ki van mondva, hogy Erdélynek Magyarországgal való uniója fölött «a háború befejezte után egy Erdélyben tartandó gyűlés (általános népszavazat?) fog határozni, s ha a többség az elkülönítést határozza, ez nem elleneztetik»; ki van továbbá mondva, hogy a vegyes ajkú megyékben a közigazgatási nyelvet szintén a lakosok magok közt «barátságosan» állapítják meg, és hogy a hadseregben a szerb és oláh csapatok külön lesznek szervezve, és szerb, illetve oláh nyelven vezényeltetnek (I. 371).

Horvátország részére, ha ez az Ádriai tenger felől tervezett benyomuló sereget barátságosan fogadja, késznek nyilatkozott Kossuth «a teljes, tökéletes függetlenséget biztosítani», ha csak magok a horvátok nem akarják fönntartani kapcsolatukat a magyar koronával. (I. 399).

A magyarországi szerbeknek megígér minden concessiót «a legvégső határig, melyet a haza területi ép-ségének s politikai egységének tekintete megenged», s bővebb tájékozás végett közölte Obrenovics szerb fejedelemmel azon nemzetiségi alkotmánytervet, melynek kivonatát föntebb nyujtottuk (I. 400. és 453).

A mi a tervezett Magyarország külügyi viszonyait illeti, ezekre vonatkozólag legfontosabb volt azon állandó kölcsönös véd- és dacz-szövetség terve, mely a szerb, román és horvát államokkal kötötett volna meg, s mely «dunai confederatio» cím alatt már a hatvanas években országszerte nagyon ismeretessé lett. E tervről azonban kijelenti Kossuth, hogy az, noha valóban tőle eredt s alapeszméjét ma is a helyzet logikájában fekvőnek tekinti, nyilvánosságra nem volt szánva és Helfy által csak tévedésből bocsáttatott közre (III. 738).

Nem volna tehát helyén a desavouált terv egyes részleteit bonczolgatni. Az általános benyomást azon-

ban, a mit e három nagy nemzet véres harczai árán újra alkotni akart Magyarország képe tesz reánk, két szóval ki lehet fejezni: valóságos Babel!

VII.

Csaba vezér hadai óta soha szabadító hatalmat a magyar nép tömege nem várt annyi hittel, annyi bizalommal, oly csodaszerű útakon, mint 1859—60-ban Kossuthot és emigrans társait. Az ő nevét ismerte minden pásztorgyermek, jövetelétől csodákat reméltek a legfélreesebb faluban is és alakja a nép képzeletében egészen mythoszivá emelkedett.

Íme most *Trataiból* arról kell meggyőződünk, hogy szabadító seregeik jövetele soha sem volt a megvalósuláshoz közelebb, mint Csabáé.

Azt az utat, a melyen a beütést legalább megkísérteniök lehetett volna, Kossuth nem fogadta el; az pedig a melyen ő akart jönni, csak a vágyak és képzeletek országában volt építve, akár csak a Hadak útja.

Klapka és a többiek, úgy látszik, egy időben el voltak szánva vállalkozni arra, hogy négy-öt ezernyi rögtönzött sereggel Románia felől beütnék a székelyföldre. Ha e koczkáztatott tervbe Kossuth is belevág s ha összes tevékenységöket ily expeditio gondos előkészítésére pontosítják össze, talán szervezhették volna csapataikat, talán Romániában is jobban elintézhették volna fegyvereik sorsát és szabad átvonulások engedélyének kieszközlését s ily módon vagy az 1859 évi háború kezdetén, vagy 1860-ban sikerült volna legalább annyira jutniok, hogy elérjék az ország határát.

De ő nem vágott bele. Ő a fölkelést úgy kívánta rendezni, hogy ne járjon koczkáztatással s eredménye már előre biztosítva legyen. Oly garantiákat kívánt, melyek mellett a fölkelés tervében még a gyöngéden aggódó női kedély is teljesen megnyugodhassék, s mint nevének írta Párisból, még ez is azt mondhassa terveire: «de már így csakugyan jól van a dolog!» (l. 210).

Ma is nagy lelki megnyugvására szolgál a gondolat, hogy akkor így cselekedett. Ma sem tenne másként. Iratai három kötetén át többször visszatér ebbeli állhatatosságának emlékezetéhez s mindenkor teljes megelégedéssel gondol reá. És bizonyára méltán. Örök hála érte a nemzet nevében, hogy ezt valami elhamarkodott mozgalomba bele nem sodorta. Mert nem lehet kétség, hogy ha akkor ő az ország bármely magyarlakta vidékén kitűzi a fölkelés zászlaját, ezren és ezren siettek volna sorakozni alá; az eredmény pedig alig lehetett volna egyéb, mint gyászos és véres bukás, tömérdek ártatlan élet föláldozása, hiában.

Mert az osztrák hadi erő a legkritikusabb időkben sem volt oly szertemálló tömeg, mint a nápolyi király hadai Garibaldival szemközt 1860-ban, vagy a francia király elégületlen katonái, mikor őket 1815-ben az Elba szigetéről visszatérő dicső császárijok ellen akarták harczba vinni. Kossuth erről legvérmesebb reményei pillanatában sem feledkezett meg s jól tudta, hogy vele szembe soha sem állitanának magyar ezredeket, a melyek első szóra hozzá pártoljanak át. Garibaldi messés sikereinek láttára s a népek lelkesedésében rejlő kimeríthetetlen erőforrásba vetett hite daczára sem engedte tehát magát odáig ragadtatni, hogy valami hasonló kísérletnek élére álljon.

Méltán büszke lehet e józan és szilárd önmérsékletére. A haza szolgálatában szerzett érdemei között e negatív állhatatosság emlékezete, úgy hiszszük, nem utolsó helyet fog elfoglalni s az utókor által is mindenkör elismerésben részesülend.

Ha azonban az igazságot egész teljességében keresve, nem akarunk megfeledkezni arról, hogy az emberek tetteinek irányozására az emberi hajlamok és egyéni körülmények s jellemvonások is befolyással szoktak lenni: bizonyára eszünkbe jut, hogy Kossuth szilárd állhatatosságának magyarázatát talán nem csupán a nemzet vérenek és erejének óvatos kiméletében, hanem az ő akkori egyéni körülményeiben is lehet keresnünk.

Valóban, ha Kossuth számot vetett önmagával, azon két út közül, melyek a mozgalom megindítása céljából az emigratio előtt megnyilni látszottak, bizonyára szívesebben kellett választania azt az utat, a melyen teljesen otthon érezhette magát.

Egy harmincz-negyven-ötvenezer főnyi rendes sereg élén, olasz királyi vagy franczia császári zászló védelme alatt nyomulni előre, diadalról diadalra; lelkesíteni a győzelem-ittas csapatokat; fölrázni rabigájából a haza népét; lángoló szavai hatalmával várost város után, megyét megye után árasztani el s mindenütt győzelmesen lobogtatni a szabadság, egyenlőség és testvériség zászlaját: ily föladat igazán neki való volt, ily hadak élére már eleve is bizton oda gondolhatta önmagát.

De guerilla-harczok, valahol ott a székegyföldi határhavasok vidékén — előörsi apró csetepaték — bivouac-élet heteken át az erdőkben — esetleg menekülés Románia vagy Bukovina ellenséges népei között, talán társaitól elszakítva, egyedül, elhagyottan, ily vállalkozásra elszánhatta magát Garibaldi, a ki élete nagy részét hasonló körülmények közt töltötte, de Kossuth alig érezhetett arra akár hajlamot, akár hivatást.

Végre is nem mindenkitől telhetik minden.

Oly vállalatokhoz, mint Garibaldi marsalai expedíciója, vagy I. Napoleon cannesi partraszállása, a személyes elszántságnak oly mértéke s a csatatér izgalmainak oly megszokása szükséges, a mit rendszerint csak azok szereznek meg, a kik a harcz terén nőttek föl.

Kossuth azonban nem volt katona s bizony nagyon természetesnek kell találnunk, ha közel az élet hatvanadik évében, a mit nagyobbrészt íróasztal mellett, tanácsteremben vagy családi körben élt át, nehezen szánta volna el magát egy soha nem próbált új föladatra, noha e nagy életkort oly ritka testi és szellemi erőben érte is el, mint kevesen.

Alig hiszszük, hogy Kossuth politikai pálya- és kor-

társai közül akadt volna valaki, a ki kész lett volna ily guerilla-beütés vezetésére vállalkozni s meg vagyunk győződve, hogy például Deák, élete hatvanadik éve körül, legkevesbbé sem röstellette volna őszintén megvallani, hogy ily expeditióra el nem indul, arra magát alkalmasnak nem tartja.

Ehhez képest azt hisszük, senki sem ütközött volna meg rajta, ha Kossuth ilyenforma tartalmu szózatot intéz barátaihoz a hazába :

«Mindent elkövettem, hogy egy szövetséges hatalom hadseregeinek élén nyomulhassak az országba. Fájdalom, e tervem nem sikerült. Némi guerilla-csapatokkal talán még meg lehetne próbálni a beütést, de ezt én nem teszem. Nem teszem először azért, mert ily vállalatnak sikerét nem remélem; másodsor azért, mert abban magam részt nem vehetnék s pusztán a nevet adni oly vállalathoz, melyet magam nem vezethetek, nem akarom. Hogy én a koczkáztatástól visszariadnék, azt az ellenségem sem foghatja reám. 1848-ban a fejem forgott a játékon azért, a mit tettem, mégis megtettem. A politikai bátorság hiányát tehát nem veheti szememre senki. De katona nem voltam soha, s nem vagyok többé oly ifju legény, hogy most kezdhetném el a katonai életet. É szerint én a székelyföldi beütésben sem közvetlenül, sem közvetve részt nem veszek, s egyáltalán jelenleg semmi positiv külsegítség nem ígérhetek. Ti azonban, otthon a hazában, vesetek számat magatokkal s ha biztok a saját erőtökben, kezdjétek meg a mozgalmakat. Legyetek meggyőződve, hogy mihelyt ti otthon fölkeltek, én el nem mulasztok semmit, a mit az olasz vagy a francia kormánynál érdeketekben tennem vagy megkísértenem lehet».

Kossuth azonban e nyílt és természetes, de a helyzet által is parancsolt vallomás helyett olyan tétova szózatot küldött a hazába, mint az, a mit föntebb kivonatban közöltünk, sőt mintha egyszerre megfeledkeznek a nemzet erejének és vérének kimélete iránt feltett szándékáról, syllogismussal igyekezik kimagya-

rázni, hogy a nemzetre üdvösebb volna, ha nélküle, semmint ha vele s az ő fölhívására kezdené meg a fölkelést.

Vonakodván kimondani, hogy katonai föladatakra vállalkozni nem akar, e vonakodása által oly fausse positióba jutott, melyet nehéz volt helyesen palástolni.

Hanem kiváló férfiaknál nem ritkán tapasztalt jellemvonás az, hogy szeretnek oly tulajdonsággal, néha merő kicsiséggel, tetszelegni, a minek az ő kitünő képességeikhez mérve nagyon másodrendű értéke lehet. Nagy Frigyes a francia verseire, Napoleon a sakkjátékára, Byron a jó uszására, Petőfi a hasbeszélő tudományára volt hiu.

Kossuth, a kinek szónoki genialitását elismeri az egész világ s a kinek talentuma e tekintetben annál kivételesebb, mert két nyelven is tündökölt vele — még pedig egymástól mind szerkezetben, mind kiejtésben és hangsúlyozásban oly messze elütő nyelveken, mint a magyar és az angol: *Trataiban* többször emlegeti, hogy magát szónoki tehetségnek nem tartja. De viszont katonai képzettségéről a legnagyobb önbizalommal nyilatkozik s a betörő sereg fővezérletére teljesen képesnek és hivatottnak vallja magát.

Igaz, hogy tetteit tekintve, nem cselekedett akként, a mint e vallomása után várnók, sőt mind a két alkalommal, midőn e mozgalmak idején a háború tényleges megkezdésére legközelebb lehetett a kilátás — 1859 májusban és 1860 szeptemberben — oly föladatokat vállalt magára, melyek őt az actio teréről tova szólították el — Angliába; noha azon föladatok, melyek teljesítése végett Londonba vonult, terveik sikerének biztosítására nem voltak döntő fontosságúak. Első ízben azért ment oda, hogy Anglia semlegessége érdekében agitatiót kezdjen, holott pár nap alatt kiderült, hogy e semlegesség már különben is eléggé biztosítva volt, sőt a királyné által nyíltan proclamáltatott is; másodizben főleg az volt Londonban maradásának a czélja, hogy a magyar papirpénz gyártása iránt intéz-

kedjék, a mit más is elvégezhetett volna, talán kevesebb éclat-val, de meglehet jobb sikerrel, mint ő maga. E föladatok egyike sem volt azonban oly természetű, hogy a fővezérnek — még pedig mind diplomatai, mind katonai fővezérnek — az actió terétől távollétét mulhatatlanul szükségessé tegye s eredménye fölérhessen azon sokféle és tetemes hátránnyal, a mit a fővezérnek a legválságosabb napokban távolléte, a dolog természete szerint, minden tekintetben kell hogy maga után vonjon.

Hanem, úgy látszik, azon mozgalmas idők hangulata Kossuth környezetében is fölébresztette bizonyos katonás ambitio szellemét s ennek hatása alól ő sem szabadulhatván, még azt is átallotta nyíltan kijelenteni, ha talán a guerilla-szerepre hajlamot nem érzett. Nem tudjuk, nem az ilyen quasi katonás esprit maradványának kelljen tulajdonítanunk az *Tratók* kiadójától is azt, midőn az utókor számára szükségesnek hiszi följegyezni, hogy Kossuth Kemény Zsigmondot, Lágý Gázi néven szokta nevezgetni (II. 63), a mi pedig annál kevésbbé lehetett helyén, mert Keménynek nemcsak írói és publicistikai működése tanusít szilárd erkölcsi és politikai határozottságot, hanem az is tudva van róla, hogy ha kellett, bármikor kész volt a golyó elé is kiállani. A gúnynév tehát még ily értelemben sem volna találó. Az igaz, hogy hatvan éves kora felé ama székelyföldi expeditióra Kemény is aligha indult volna el.

Ezek szerint, mi egészen természetesnek találjuk, ha Kossuth — mind a nemzet érdekeinek megfontolásából, mind a saját subjectiv indokainál fogva is — bármintemű kalandos beütés tervét állhatatosan ellenezte.

Természetesnek és helyesnek azt is, hogy — ugyanazon kettős okból — a szövetséges hatalmak segédseregének eszméjéhez oly rendületlenül ragaszkodott.

De azt már nem gondoljuk természetesnek, hogy miután segédsereg nélkül mozgalmat kezdeni tanácsosnak nem tartotta, segédsereget pedig egyáltalán sehonnan sem nyerhetett, most az *Tratók*ban mégis folyton

olyas vádakat vessen a nemzet szemére, hogy ez elmulasztotta a kedvező alkalmat függetlensége kivívására; egy boldog és dicső Magyarország megalapítására; hogy «a függetlenség helyébe maga a nemzet Ausztriát választotta»; hogy a «hivatalos nemzet» az ősi szent jog zászlaja helyett, a mit az emigránsok magasan lobogtatnak, hitevesztetten a jogföladás zászlaját ütötte föl stb. (II. k. 1. III. 689).

Mintha a nemzetten mult volna, hogy a Kossuth által óhajtott fölkelési mozgalmak megvalósítására neki és az emigrációnak minden terve meghiusult.

Forradalmat kezdeni risico nélkül, egészen biztosra, királyok és császárok nevében, királyok és császárok hadseregei élén! . . .

Nemes és humanus törekvés, de oly erős hit, oly phantasia, akkora illusio kell hozzá, minővel az istenek csak kivételes egyéniségeket ajándékoznak meg. Valóban Kossuth ily tekintetben is kivételes ember. Tévedései épen oly kevéssé mérhetők köznapi mértékkel, mint ritka szellemi tulajdonai. Azok, mint ezek colossalis arányokat öltenek nála.

Bámulatra méltó a fáradhatatlanság, tevékenység, lankadatlan munkakedv, melylyel agitációit folytatja. Mintha e két éven át örök lázas izgalmak közt élne, de azok őt még sem emésztik. Gyűléseket rendez, beszédek tart, emlékiratokat készít, hírlapi czikkeket ír, levelez száz felé, résen áll a diplomatiiai viszonyok minden fordulatanál s bármi változás álljon be azokban: ő rögtön kész az új combinációkkal; terveknek, ötleteknek, argumentumoknak nincs szűkében soha, merésznél merészebb javaslatai kifogyhatatlanok, s céljai elérhetőse végett fölkarolja a leghihetlenebb terveket is, melyekre más halandó gondolni sem merne. Ő nem haboz beleavatkozni az egész világ dolgába. Ha törekvéseinek az angol kormány útjában áll, vállalkozik azt megbuktatni; ha a török hadügyminiszter ellenkezései miatt az Oláhországba küldött fegyverekkel baj van, Karacsay ajánlatára belefog, hogy a török hadügymi-

nisztert Párisból, a francia kormány által megbuktassa (III. 213. 218); ha az olaszországi mozgalmakat a papok nehezítik, mindjárt kész a radicalis tervvel, hogy az olasz nép legyen mindenestül protestáns. De e ropant tevékenység között, mondhatnók, elfelejtenek lélekzetet venni, elmulasztják a leglényegesebbet. A fegyvereket előkészület nélkül küldik Couza nyakára, Szerbia barátságos segédkezésére bizton számítanak, a nélkül, hogy az ottaniakkal erre nézve megállapodtak volna; a bankjegyeket oly helyen s oly módon nyomatják, hogy Ausztria megtudja és lefoglaltatja; a hazai pártok óhajtásai, törekvései, forradalmi vagy alkura hajló hangulata megítélésében egyik szélsőségből a másikba esnek.

Különösen jellemző Kossuthra nézve ez utóbbi jelenség. Csaknem azt kell hinnünk, hogy phantasiája olyannak képzei a nemzetet, mintha az egy fejjel gondolkoznék, egy szívvvel érezne. Ehhez képest hol teljes bizalommal hirdeti a világnak, hogy az ő fölhívására a magyar nemzet mint egy ember fog fölkelni Ausztria ellen, hol ismét teljes bizalmatlanságba és kétségbeesésbe merül. Zaklatja az otthoniakat: mondják meg, mit akar a nemzet; alternatívákat állít föl s kívánja, hogy azokból válaszszon a nemzet; kérdéseket tesz s követeli, hogy azokra határozott positiv választ adjon a nemzet, mert ezzel a nemzet tartozik saját becsületének s tartozik azon nemzeteknek, a melyek segíteni akarják (III. 649).

Mintha a nemzeteket lehetne így vallatás alá fogni s nem az volna az államférfi egyik legfőbb feladata, hogy maga lásson, halljon s nemzete hangulatát kiérezze, akaratát eltalálja.

De Kossuth sem látni, sem hallan: nem akar, vagy nem tud. Máig is azon hiedelemben él, hogy a kiegyezés nem a valódi nemzet akaratából történt.

Csudálatos az a rendületlen erő, melylyel ő saját magában, saját gondolataiban, fölfogásában, itéletében, kedvencz eszméiben hisz. Combinatiói meghiusulnak, reményei cserben hagyják, az ígéretek és hitegetések,

melyekre terveit építette, nem teljesítettnek, barátai egyenként elhagyogatják, utoljára csaknem egyedül marad I. hászszal és mégis hisz a saját csalhatatlanságában s nem is hisz semmi egyébben.

De nagy erőt ad az embernek a szilárd önhit. A ki tántoríthatatlanul bízik önmagában, bizalmat önt másokba is, s nagy tévedések daczára oly eredményeket mutathat föl, a melyet habozó, tépelődő meggondolással maga a bölcsesség sem érne el soha. Kossuthnak a saját politikája csalhatatlanságában vetett bizalom adta meg a határozottságnak és céltudatosságnak azon színezetét, mely egész magaviseletén s azon időbeli politikai föllépésén szembetünőleg nyilvánult és terveit iránt a magyar népben általános bizalmat, az osztrák körökben pedig, legalább egy ideig, komoly félelmet tudott kelteni.

E kettős hatás által az emigrationalis mozgalmak — bár magokban véve nem voltak egyebek ingatag kísérletnél — mégis sikeresen hozzájárultak a nemzet érdekeinek előmozdításához, mert a nemzet erőforrásainak bizonyítékául szolgáltak és a kiegyezési alkudozásoknál nyomatékul estek a mérlegbe.

Kossuthnak önmagában vetett hite ma még erősebb, meggyökeresedettebb lehet, mint akár mikor volt. Ha nem volna az, ha az évek tapasztalatai meghozták volna az elfogulatlanságot a multban elkövetett tévedések és gyöngeségek fölismerésére: talán nem bocsátotta volna közre e mozgalmakra vonatkozó leveleit, egykorú iratait, bizalmas följegyzéseit, melyekből emigrationalis terveik teljes kudarczáról s az ő álmaikban képzelt jövődöbéli Magyarország siralmas állapotáról kell meggyőződnie minden elfogulatlan olvasónak.

De igaza van, a mit könyve végszavában mond. Ő nem ismeri, nem érti a mai Magyarországot. Nem ismer reá, pedig neki is nagy része van abban, hogy ez a Magyarország nem olyan többé, a minőnek ő találta pályája kezdetén: nem a praerogatívák, gravameinek, nem-adózás, saját zsírjába fuló elszigeteltség nagy

pipájú s kevés dohányu népe; hanem egy nagy átalakulás processusában fejlődő állam, melynek alkotó elemei részben most mennek át azon a vegyi bomláson, a min Európa szerencsésebb fajai már régen által-estek.

Mi lesz a sorsa? a jövő titka. A hazafiui gond és tépelődés apáinkról és ősapáinkról szállott reánk örökségül s talán fiainkra és unokáinkra is át fog szállani. De, hogy nemzetünk fönmaradására, mostani számos bajaink ellenére is, alaposabb reményünk lehet, mint lett volna azon új hazában, a mit egy vérrel végig mosott tabula rasára oda rajzolni Kossuth tervezett: az iránt Deák politikájának hívei egészen nyugodtak lehetnek. Ha közülök valakinek e tekintetben eddig talán kétsége lett volna: forgassa minél szorgalmasabban Kossuth *Tratait* s kétségei bizonyára tökéletesen el fognak oszlani.

(1880).

TARTALOM.

Bevezetés. Irta <i>Kozma Andor</i>	Lap 5
--	----------

ELSŐ RÉSZ : KÖLTŐI MŰVEK.

Elfrida, 1866	19
A Délibábok hőse, 1872	31
Hunok harcza, 1873	119

MÁSODIK RÉSZ : TANULMÁNYOK.

Magyar népmeséinkről, 1867	131
A magyar politikai költészetéről, 1873	192
A magyar emigratio mozgalmai, 1880	245

PH
3132
M3
köt.52

Magyar remekírók

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

LESZIK K. KÖNYVKÖTŐ BUDAPEST